

MAGYAR ORVOSI NYELV

TARTALOM

MEGEMLÉKEZÉSEK

- Bősze Péter** ■ Ismét jeles személyt szállított Kharón ladikja
– búcsú Bertók Lórándtól (1934–2020) 2

- A SZERKESZTŐSÉG ■ Berényi, Mihály, Bősze Péter, Csegezi Klára,
LEVELESLÁDÁJÁBÓL Nyáry Szabó László 4

TANULMÁNYOK

- Balázs Géza** ■ Gyarmathi Sámuel, Erdély legnagyobb nyelvész-orvosa ... 7
- Gyéresi Árpád** ■ Balogh Kálmán szerepe az orvosi-gyógyítói gyakorlat
szakmai nyelvezetének alakulásában 12
- Nyáry Szabó László** ■ Kazay Endre és a *Gyógyszerészi Lexicon* 19
- Bősze Péter** ■ A magyar szakírás születése 22
- Szabó T. Attila**

MORZSÁK

- Gaál Csaba** ■ COVID19-hez társult gondolatok 26
- Bősze Péter** Szakavatatlanok véleménye a nyelvről, nyelvünkről,
az orvosi nyelvről és a nyelv használatáról
– böngészés a *Magyar Orvosi Nyelvben* megjelent
írásokban 29

SZÓCSISZOLÁS

- Bősze Péter,** ■ Ez is, az is
Varga Csaba Hozzászólók:
Balogh Lajos, Kocsis Katalin, Nyáry Szabó László,
Oláh Imre, Siptár Péter, Szabó T. Attila 37

KÉRDEZZ – FELELEK

- Bősze Péter** A filozófia és kérdésköre
Hozzászólók:
Balázs Géza, Büky László, Gaál Csaba, Makra Júlia 43

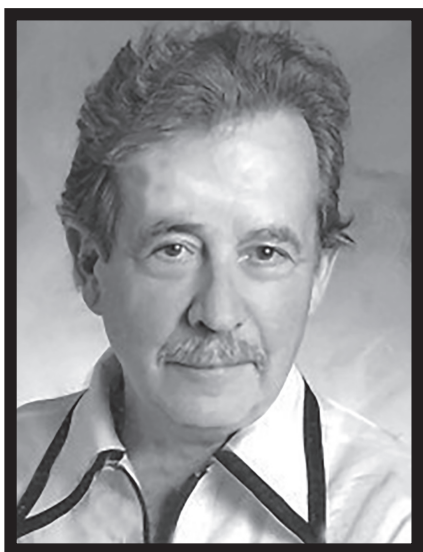
KÖNYVISMERTETÉS

- Bősze Péter** ■ Gaál Csaba: *Rendhagyó nyelvi gondolatok kitérőkkel*
(Egy orvos nyelvi kalandzásai) 50

Bősze Péter

Ismét jeles személyt szállított Kharón ladikja – búcsú Bertók Lórándtól (1934–2020)

A megrendítő értesülés, hogy Bertók Lórándot Kharón átvitte a túlpartra, hónapokat késve jutott el hozzám.

Űrt érzek: a magyar nyelv egyik legnagyobb védelmezőjétől búcsúzom.

Bertók Lóránd főszerkesztő-helyettese volt a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratnak, a lap születésének pillanatától. Ezt a feladatát is tavaly év végén fejezte be: a COVID19 lecsukta szemeit. 87 éves volt.

Debreceni értelmiségi család sarjaként született 1934-ben. A híres Református Gimnáziumban érettségizett. Ennek szellemét és értelmiségi családja hagyományait igyekezett folytatni Budapesten is, ahol 1957-ben szerzett végzettséget az Állatorvostudományi Egyetemen. Tanult és kutatott Stockholmban a Karolinska Intézetben, majd Montreálban az egyetem Orvostudományi Karán, ahová Selye János hívta meg. 1967-ben az Országos Frédéric

Joliot-Curie Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutató Központ főosztályvezetőjének nevezték ki. Tudományos tevékenysége itt teljesedett ki. Az utódintézetbe is rendszeresen bejárta.

Sokoldalú tudós és ember volt, minden érdekelte.

Nemzetközi hírnevet az epesavak kutatásával szerzett: felismerte, hogy az epesavaknak a bélben nemcsak a zsírolásban van szerepe, de a bélcsatornában igen nagy mennyiségben elpusztult Gramm-negatív baktériumokból kiszabadult mérgek semlegesítésében is. Ezt a méregtelenítést „fizikokémiai” védelemnek nevezte el. A folyamatnak jelentőséget tulajdonított az allergiák kialakulásában is. Kocsár Lászlóval tett megfigyelései tankönyvi adattá váltak. Rámutatott a természetes ellenálló képesség fontosságára (*Természetes ellenálló képesség: epesavak és endotoxinok szerepe* Budapest, Scientia). Az MTA doktora lett.

Kutatásainak másik fő területe az elsőből adódott. Az *Escherichia coli* baktériumból származó mérget ionizáló sugárzással méregtelenítette, és állatkísérletekben bizonyította, hogy ez a molekula jelentősen fokozza a szervezet ellenálló képességét, mellékhatása nincs. A jelenség magyarázatára a természetes immunitás folyamatainak feltárása derített fényt. A káros hatástól megfosztott baktériumméregből előállított készítményt *Tolerin* néven szabadalmaztatta. Végtelenségig harcolt, hogy a készítményt embereknek is alkalmazzák, meg volt győződve rendkívüli hatásosságáról, amelyet a molekula összejetket serkentő hatásának tulajdonított. Az emberi alkalmazás azonban a gáncsokodásokon, üzleti érdekeken és az ügyintézés hálójában fennakadt. Csak reménykedhetünk, hogy lesz áttörés, amelynek bizonyára örülni fog a Styx folyó túlszárán is. Kutatásaiért Akadémiai díjat (1963 és 1984), valamint Széchenyi-díjat (2002) kapott. Egy alkalommal szerepelt a neve a Nobel-díj várományosai között is.

Sokat foglalkozott a „stresszel”, ezzel az élettani-kórtani jelenséggel, amelynek jelentőségét Selye János ismerte fel 1936-ban. Dolgozott is Selye János munkatársaként.

Tanítóként is jeleskedett: vezetésével 12 kandidátusi és több doktori értekezés készült. A nemzetközi és a hazai tudományos életben tevékenyen részt vett: számos nemzetközi és hazai rendezvénynek volt szervezője, elnöke, felkért előadója. Több száz tudományos közleményt írt angol és magyar nyelven. A nemzetközi tudományos világ kiadott egy könyvet korunk 500 legnagyobb tudósáról; ebben az ő munkásságát is méltatták.

A megújulás hirdetőjeként bekapcsolódott a rendszerváltás politikai világába, ismertté vált a politikusok körében, nemcsak mint a változások harcosa, hanem a magyar nyelv őréként is. A szükségtelen idegen szavak használatának káros voltára és a helytelen magyar fogalmazásra folyton-folyvást felhívta a figyelmet, kivétel nélkül mindenkiét. Ódzkodtak is az idegen szavak használatától, ha jelen volt: „Bocsánat, Bertók professzor jelenlétében ilyet nem illik mondani” – hangzott el számtalanszor.

Érdeklődése kiterjedt az ősi magyar állatfajták közismer-ten nagy természetes ellenálló képességének a tanulmá-

nyozására is. A természet megszállottja volt, a vidéket lóháton járta szakadatlan.

„Ő magát »műkedvelő« lovasnak nevezte, ami nem volt igaz, mivel 1993-ban Táltos nevű szürke arab telivér ménjével magyar bajnoki címet szerzett a hosszú távú távlovaglásban. Különösen dicséretes volt ez a teljesítménye, hiszen 59 éves fejjel eredményesen és folyamatosan vett részt 120 kilométeres versenyeken.

Ő volt az, aki létrehozta és megszervezte a Magyar Lovassport Szövetség távlovas szakágát. A szakág első elnökeként, majd örökös tiszteletbeli elnökeként élete végéig követte a szakág minden eseményét.”
(Lázár Antal, Magyar Lovassport Szövetség megemlékezése)

A Magyar Lovassport Szövetség a magyar lovassport területén kifejtett több évtizedes tevékenységéért a legmagasabb kitüntetéssel, a Gróf Széchenyi István-émlékéremmel jutalmazta életpályáját.

Szívén viselte a magyar orvosi nyelv ápolását is: nemcsak a folyóirat munkájában vett részt, írt közleményeket, hanem előadásokat is tartott a magyar orvosi nyelv egyetemi tantárgy keretében, és segítően működött közre az orvosi nyelvi rendezvényeken is.

Lóránd, köszönöm, köszönjük a közreműködésedet.

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Friss kongresszusi meghívóban hibákat „diagnostisaltam”. Hibáival együtt idézem ezt a mondatot.

„A hepatológiai blokkban áttekintést kapnak az akut májelégtelenségről, a neonatalis cholestasisról és arról is, hogy milyen képalkotó módszerek állnak rendelkezésre a sclerotisalo cholangitis diagnosztikájában.”

A meghívó bízik abban, hogy a szakmailag művelt olvasó kitalálja a „cholestasis” jelentését.

Azt is megengedi, hogy az idegen főnévből (sclerotisatio) magyar szabályok szerint képezett, de idegen küllemű melléknéven (sclerotisalo) mosolyogjon. Megpróbáltam kiolvasni: szklerotiszalo. Tiszaló? Nem. Ez furcsa, de nem ritka öszvér. A Google sajnos ezrivel talál ilyeneket. Itt tartunk. Van „sclerotisalt” csontszerkezet is. Szklerotizáló, szklerotizált volna a helyes írásmód.

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

Nem, nem és nem! Akkor sem, ha a „primer szklerotizáló cholangitis (PSC)”-t hibátlanul írják. Csakis magyarul! Miért? Idézem Fekete Istvánt (1):

„A »művelt Nyugat« (?) úgyis azt hiszi, hogy minden kultúrát, tudást tőlük kaptunk, és nélkülük még nyereg alatt puhítanánk a »kaiserfleisch«-et, holott az igazság az, hogy még a nyelvünket is megrövidítették – nem maguknak ugyan, de az enyészetnek –, és mi jóhiszemű bámulással kotlottunk az idegen szavak kakukktójásain, ki is költöttük őket, és csak most vesszük észre, hogy az édesgyerekek a fészek szélére kerültek, ha ugyan le nem zuhantak a megsemmisülés bozótjába.”

„Amire nincs magyar, és pedig magyaros magyar szavunk, arra csinálni kell, de hozzáértőknek, nehogy egy évszázad múlva megint kisüssék, hogy éppen a nyelvújítók nem tudtak – magyarul. Nincs ezen semmi szégyellnivaló. Új fogalmakra más nemzetek is új szavakat csináltak a pirulás legcsekélyebb árnyalata nélkül, hát megcsinálhatjuk mi is.”

Tehát: *elsődleges hegesedő epeútgulladás!* Érthető, nem téveszthető össze és magyar. Nem értem, miért kell kotlani és kiköltöni az idegen szavak kakukktójásait. Senkinek ne legyenek kételyei: a „művelt” Nyugattól nem várhatunk semmit! Azt a csatát ott Pozsonyban ma sem felejtik el; Trianonban lefaragtak belőle, de Árpád népét nem tudták legyőzni. Nem értem, miért kell az édesgyerekeknek megsemmisülniük a bozótban.

Nyáry Szabó László

Talán még ez is túl(ságos tükör)fordítás, egyben túlfogalmazás: *elsődleges hegesedő epeútgulladás.* Lehetne rövidebben, tisztábban magyarul: *heges epeútgulladás,* vagy még illőbben, nem is „út”, hanem az eredeti hellénhez is hűbben „ér” (ἄγγειον) [ejtsd: angeion] emlegetésével: *heges epeér-gyulladás,* vagy ha már új szavakat csinálunk:

heges epér-gyulladás! Majd a (sosem emlegetett) „másodlagos”-t talán elnevezi szabatosabban valaki más...

A neonatalis cholestasis pedig születési vagy újszülötti epepangás, nem más!

IRODALOM

1. Fekete István *Rózsakunyhó* Budapest, Móra Könyvkiadó 1973:25–6.

Csegezi Klára

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Különleges beszélgetés egy különleges orvossal – avagy orvosi nyelv játékkaszinótól kölcsönözve

Remek, fiatal orvos a beszélőalany, aki kiemelkedő eredményeket ért el a mai szörnyű járványhelyzetben a súlyos beteg gyógyításában, a halálozás csökkentésében. Olyan fiatal betegekről beszélt, akiknek nem volt súlyos alapbetegségük „csak rosszat húztak a genetikai lottón”. Sajnos, az idézett szavakat meg is ismételte, ne legyen kétségünk!

Mi, nem orvos emberek, rábizzuk magunkat orvosainkra a legnagyobb bizalommal és tisztelettel, amikor valami szúr, fáj, sajog. Arra számítunk, hogy orvosunk együtt érez velünk, látja bennünk az amúgy szintén tiszteletre méltó embert, akinek most megértésre, gyógyításra, gyógyulásra van szüksége. Közben pedig kiderülhet, hogy csak rosszat húztunk.

A szerencsejáték-hasonlat még folytatódott, ugyanő azt mondta, aki nem oltatja be magát, az olyan, mint aki „húszra (???) húz lapot”.

Szemléletes és meggyőző, érthető. És mégsem lehet szeretni....

Berényi Mihály

Betegségekkel a vicclapokban lehet élcélődni. A ló számárhőgésén tudunk mosolyogni. A mostani járvány nem ad okot a nevetésre. A szerencsejáték területéről vett hasonlatok valóban szemléletesek, de nem orvosi szájba valók, ha szakmailag komoly helyen folyik a beszélgetés. Az egyszerű ember, aki nem oltatja be magát, kockázatot vállal, mintha tizenkilencre húzna lapot. Neki jól, a saját nyelvén, érthetően magyarázott az a fiatal orvos. Merem remélni, hogy a hasonlatai ellenére együtt érzett a betegeivel.

Nyáry Szabó László

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Csatlakozom a magyarítási törekvésekhez néhány szösszettel:

- **bitangféreg** az elbitangolt féreg, a „larva migrans” találóbban, magyarul, hiszen nem „vándorol” (migrál), hanem bizony (el)bitangol... E gondo-

lat alapján illő neve lehet még a *kóborféreg* vagy *csángállóféreg* is. Csángóféreg szó megalkotásáról lebeszélek mindenkit.

- **bottal baktatás** Egyre népszerűbb az egész testet – karokat és a hátizomzatot is – átmozgató, új gyögmozgás, a *bottal baktatás*. A száználmasan angolkodó „nordik vóking” – nordic walking, magyarabban „északi(as) járás” – illő(bb) magyar váltószavául ajánlom a következőket: *síbot-séta, síbotos séta, síboti séta*. Kevésbé hűvösen és északiasan: *kétbot-séta, kétboti séta, kétbotos séta* vagy *párbot-séta, párboti séta, párbotos séta*. A hagyományos sétabottól való elvonatkoztatás büvkörében pedig játszón *szúr(ó)boti, túsíboti* vagy *dőfiboti séta*. Így az angolkodó „nordik vóking” megmaradhat a *Silly Walking's Ministry*, vagyis a *Hülye Járások Minisztériumának* teljes főnhatóságával a Monty Python szigorú szakmai felügyelete alatt...
- **párakötés** A „párakötés” talán némelyeknek magyarul hangzik, de nekem a szolgai (szlávós) „pára” helyett igazán valami más kívánczik... Betegeim ajkán bukkant föl – talán még Biharban – a *dúckötés*, amely valószínűleg a németes dunsztkötés népi magyarítása. Remek magyar fül galambosan szárnyaltató szellemét dicséri ez az ős-magyarítás.

A bevett „párakötés” mintájára szépen rímél javallatom, a tiszta magyar *pállakötés* esetleg *pállabugyola*. Hiszen e kötésfajtában a bepáll(at)ás a gyógyító cél. De a pálla(s)zás mellett a fülle(s)zés is remekül kifejezi e gyögmód lényegét, így illendő(bb)en magyarul hangzik az alábbi szó-bokrosodás is: *füllekötés, füll(esz[t]ő)kötés, füllebugyola*.

A *kötés* kétértelmű szó lévén *bekötést* és *kikötést* (rögzítést) is jelent. A *bugyola* – bár hosszabb, de – bizonyosan egyértelműsítheti e szó beköt(öz)ő jelentését. Tájnelyvi tekintésként a *bugyola* a nyugati Jász-Kunságban *putyula* alakban máig él. Arra felé *beputyulázzák* a sajgó tagot.

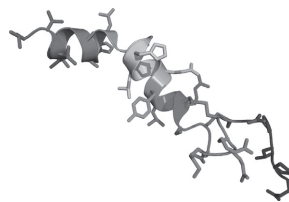
• hypocretin vagy hipokretin?

A MONY előző számában jelentkezett a kérdés: „*Liquor hypocretin, illetve a liquor hypocretin szint?*”

Válasz: „A *liquor* jelentése 'nedv, folyadék', a szervezetre vonatkoztatva agyvíz a magyar megfelelője. A *hypocretin* idegpeptid, fehérje, az ilyeneket magyarul írjuk: *hipokretin*. Az agyvíznek a *hipokretintartalmáról* van szó, és mert jelöletlen birtokos összetétel: agyvízhipokretin, agyvízhipokretin-szint, de jobb az agyvízhipokretinszintje.”

Nekem nemcsak az „agyi likőr”, de már az az „idegpeptid” is erősen kérdéses: a *hypocretin* alak fölösleges latinítása a hellén *hüpokretin*nek. E kiskamasz szó egészen új keletű; hellén töve-gyökere a hüpo (ὑπό) 'alatt', 'alá' és a '(testi) erő', 'uralom', 'hatalom', 'fölény' jelentésű attikai *kratosz* (κρατός) *ajol/ia/i* *kretoz* (κρετός) alakjából képzett kretin szavakban gyökeredzik.

Szegény latinok meg a legtöbb európai nyelv ma nem (máig sem) képes kijelteni a klasszikus hellén (ógörög) „ü”-t! De mi igen. Magyarként méltán mindennapi gyakorlattá illene tenni, hogy magyar ember a latin(itott) szó-

Hüpokretin szerkezeti modellje

vegen előforduló „y”-okat, azaz üpszonokat tisztességgel, klasszikusan (ógörögmód) „ü”-nek is ejti, és minden gondolatában annak is érzi. Mert-hogy az „y”, azaz üpszon a (klasszikus) hellénben (görögben) mindenkoron „ü”-nek ejtetett, hiszen bizony egy a magyar „ü”-vel!

A hüpokretin nem „klasszikusan”, csak fölösleges(en) latinkodón hypocretin. Klasszikusan, azaz hellénhűen, mégis mai magyar betűkkel csakis hüpokretin, hiszen ebben az alakban ad(hat)juk vissza leginkább a szó antik anyanyelviségét, azaz eredetiségét.

HOZZÁSZÓLÁS

Berényi Mihály

Nem értem, miért kell minden, például latinus írásmódon változtatni, ha egyszer abban a formában gyökeresedett meg. Akkor legyen Bécsből Wien, Pozsonyból Bratislava, Brüsszelből Bruxelles, Leninből Lenyin! 2021-ben térjünk át az ógörög kiejtésre?

HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK

Hogyan kell írni? – a szerkesztőséghez küldött kérdések

Válaszok: Berényi Mihály, Bősze Péter

- Sejtfehérje-disszociáció vagy sejt-fehérje disszociáció?

Sejtfehérje nevű fehérje nincs, de vannak sejtfehérjék. Mondható, hogy valamelyik fehérje sejtfehérje, vagyis a sejtfehérjék közé tartozik. A sejtfehérje-disszociáció írásmódban a fehérje válik szét, bomlik le. Például albuminsztétválás, az albumin esik szét. Szóösszetétel, mert jelöletlen birtokos.

A kérdésben a sejt és a fehérje széjjelválásáról van szó, miként annak arányát méri az agyvíz vizsgálatában. A sejt és a fehérje kapcsolat közt-viszony: a fehérje és a sejt közötti kapcsolódás; ezt nagykövő-jellel jelöljük: a példában sejt-fehérje széjjelválás. A *disszociáció* szó törlendő a magyar orvosi nyelvből.

- PaCO₂-emelkedés (parciális CO₂-emelkedés), Pa CO₂-emelkedés vagy paCO₂-emelkedés?

HOZZÁSZÓLÁS

Nyáry Szabó László

Magyarul egészen egyszerűen *széndioxid rész*, vagy még szabatosabban magyarul inkább *széndioxid arány emelkedés*.

PaCO₂ nincs! A gázok nyomását p-vel jelöljük. A pCO₂ a széndioxid nyomása. Több összetevőjű elegyben a CO₂ részleges nyomása. Pa: a gáznyomás mértékegysége, Pascal. Például: pCO₂ = 25 Pa. Az írásmód tehát: pCO₂-emelkedés (jelöletlen birtokos).

- Több helyen találkoztam a Duplex ultrahang vagy Duplex UH kifejezéssel. Indokolt a duplex szó nagy d-val való írása? Mi a helyzet a Doppler esetében?

Az első kérdés szomorúsággal tölt el. Úgy érzem magam, mintha a mezei nyúlak tartanék előadást a génekről – annyi foganatja van. Számtalanszor elmondtam a válaszaiban, hogy nem kell az idegen szót használni! Kettős UH-vizsgálat, és már nincs is a kérdés.

A Dopplerrel kapcsolatban nincs álláspont. Általában Dopplervizsgálatnak írják, de hajlok arra, hogy – hasonlóan Wilhelm Konrad Röntgen nevéhez – Doppler neve is köznevesül. Tehát: dopplervizsgálat.

- Hogyan kell írni az „alvadásgátló kezelés” kifejezést? Alvadásgátló-kezelés (alvadásgátlóval történő kezelés) vagy alvadásgátló kezelés (jelzős szerkezet)?

Az 1 : 1-es szabály szerint: alvadásgátló kezelés.

- Hasonlóan: antikoaguláns-készítmény vagy antikoaguláns készítmény?

Szóösszetételnek tartom, tehát antikoaguláns-készítmény, de nem így! Hanem: véralvadásgátló készítmény.

- Szérummagnézium-szint vagy szérum-magnézium-szint?

A szérummagnéziumnak a szintjéről van szó, tehát szérummagnézium-szint. Helyesebb az ilyen hosszú szavakat elkerülni: a *szérummagnézium-szint emelkedett* helyett: *emelkedett a szérummagnézium szintje*.

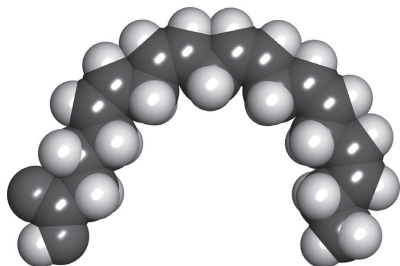
- Hogyan írjuk helyesen az „ómega-3 zsírsav” kifejezést? Az AkH12. szerint ómega a helyes, ezzel szemben a különféle, rendszerint külföldi mintát követő hirdetésekben rendre omega szerepel.

ómega-3-zsírsav vagy ω -3-zsírsav

HOZZÁSZÓLÁS

Nyáry Szabó László

Az ómega-3-hájsavak akár ω -3-, akár ómega-3-hájsavak vagy -zsírsavakként is helyesek. A „zsír” szlávokó kifejezés, minthogy a „zsír” szó szláv eredetűnek tűnik. A „hájsav” a saját magyaros(abb) javallatom. Érdemes azonban legalább a saját fejünkben helyre-tenni, miről is van szó: A „zsírsavak” szeneit (szénatomjait) a savi vég felől számozzuk (α -tól). Az ω -3 így annyit jelent, hogy a (túl) végétől – azaz a zsírsav ómegájától – vissza 3-mal áll a telítetlen (kettős) kötés. Ezek pedig a természetben szerkezetüknek fogva többszörösen telítetlen „hájkunkorsavak”. A zsírsavakkal szemben bizony mind kunkoriak:

A „20-kunkor-folyhájsav” vagy „lázac-20-háj(kunkor)sav” más néven „tengerisün-hájsav” (Sz.). Ím az igazi szív-érvédő, koleszterin-csökkentő hájsavkunkor, amire a gyilkos és népnymorító sztatinok helyett valóban szükségünk van.

- Hogyan kell írni a protonpumpagátló kezelés, illetve a protonpumpagátló gyógyszer kifejezést? Jelzős szerkezetek ezek, vagy inkább szóösszetételként értelmezhetők?

Melléknévi igenévi jelzős szerkezet. A jelző a protonpumpát gátló szószerkezet jelöletlen formája: protonpumpagátló. Tehát *protonpumpagátló kezelés, protonpumpagátló gyógyszer*.

- Régen váltottunk emailt (most tanulom, de nem tudom pontosan, hogy ez a helyes vagy az e-mail).

Dolgozom egy bonctermi (makroszkópos) patológia könyvön, illetve atlaszon. Ennek során újra előkerül a malignitás (jó- vagy rosszindulatú daganat), illetve biológiai potenciál kérdése. Nem tudom kideríteni, hogy a „dignitás” kifejezés honnan került a magyar patológiai nyelvbe. Endestől én is hallottam, és amikor a National Cancer Institute-ban a tumorokdignitásáról („dignity”) beszéltem, tényleg úgy néztek rám, mint aki más bolygóról jött. Az angolszászok nem ismerik ezt a feltehetően német területről származó kifejezést (ebben a szöveggörnyezetben). Hogy is lehetne carcinoma vagy sarcoma esetében „dignitásról” beszélni, mégis sokan ezt teszik. Miért?

Sem az e-mail, sem az email nem helyes, *e-levé*l a megfelelő.

A dignitás szó ’méltóságot’ jelent. Soha nem hallottuk a kórbonctannal összefüggésben. Az angol–magyar orvosi szótárban sincs benne. Lehet, hogy entitásról lenne szó, de ez is teljesen szükségtelen; mondható magyarul: betegségcsoport, betegségesség...

Ez is jó példa arra, hogy milyen könnyen eltévedhetünk az idegen szavakkal!

HOZZÁSZÓLÁS

Nyáry Szabó László

Az „elektromos levél” (angolkodón electronic mail) illőbb magyar megfelelője a „villámposta” vagy „villámlevél”, de jómagam inkább „táltosposta” szóval illetem, minthogy akár a magyar népmesében, „gyors, mint a gondolat”... Már bocsánat az ítésetért, de az „e-levé”l a magyarban nem tűrhető! Az elektromos egyébként is helyesen „elektromos”, étával, hiszen hellénkedőn a névadó borostyán is az ógörög elektron (ήλεκτρον) szóban él tovább az élő áram, azaz elektromosság, avagy a „villamosság” szavunkban. (Az angol természetesen ebben is téved és gyengélkedik, mint szinte mindenben, ami műveltség és tudomány.)

A *dignitás* természetesen latin szóörökségünk. Az angol dignity is ebből való koppincs. A *dignus* alapszó rokon *decus* alakja révén összecseng a(z ó)hellén δέχομαι [ejtsd: dekhomaj] szóalakkal is. A *dignitás* [ejtsd: dignitás] azonban sokkal szélesebb, általánosabb jelentésben értelmezhető, mint angol változata, a dignity, amely leginkább ’méltóság’-nak fordítható. A latin eredeti ezen kívül ’használhatóság’, ’minőség’, ’rang’ jelentésben is élt.

Bősze Péter

A nézetek a végtelenségig ütköznek (e-könyv, e-jegy stb.).

Balázs Géza

Gyarmathi Sámuel, Erdély legnagyobb nyelvész-orvosa

„Szenvedélye a nyelvészkedés volt.”

„Engem az írásra,

Nyelvpallérozásra

Nem a jutalom hív,

Hanem a magyar szív.”

Gyarmathi levele Kazinczyhoz (71)

„Gyarmati Sámuel végzettsége ugyan orvos volt, s hasznosította is tudását pár évig vármegyei főorvosként, majd a Bethlenek udvari orvosi minőségében. De szenvedélye nem a gyógyítás, hanem a nyelvészkedés volt. E téren szerzett magának európai hírnevet.” (3a)

Tehát Gyarmathi Sámuel orvos, tanár és nyelvész, de talán jobb lenne megfordítani: nyelvész és orvos, tanár. Nyelvészeti munkássága nyomot hagyott ugyanis; orvosi és nevelői munkáját, bár főleg abból élt, nem is nagyon kedvelte, sőt egyesek óvták is az egészségüket tőle. A nyelvtudomány történetébe az 1794-ben megjelent *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* című, első magyar rendszeres nyelvtanával és az 1798-ban megjelent *Affinitas*ával írta be nevét. A finnugor nyelvrokonságot a nyelvtani szerkezet összevetésével rokonító munkája alapján Gabelentz német nyelvész őt tartja a nyelvhasználat atyjának. 1816-ban megjelent *Vocabularium...* címkezdetű munkája pedig a magyar nyelv első etimológiai szótárának tekinthető.

Ismerkedjünk meg előbb életének fontosabb állomásaival, a róla rajzolt pályaképekkel, majd pedig ehhez kapcsolódva nyelvtudományi munkásságát mutatom be.

ÉLETÚTJA

Első életrajzírója Kállai Ferenc (6) volt. Az ő adataira épít az összes többi életrajzíró, például M. Nagy Ottó (7). Kismonográfiájának szerzője Gulya János (4), a legújabb összefoglaló értékelés szerzője Gaal György (3). Írásának címe önmagáért beszél: *Erdély legnagyobb orvos-nyelvésze*.

M. Nagy Ottó (7) életrajzi kötetének főbb fejezetei jelzik az életutat:

- Gyarmathi Sámuel származása, családi viszonyai
- Az itthoni tanulók
- Bécsi orvosi tanulmányai. Első külföldi utazása
- Gyarmathi első itthoni tevékenységei
- Gyarmathi Sámuel *Okoskodva tanító magyar nyelvmestere*

- Gyarmathi Sámuel fordítói munkássága
- Gyarmathi külföldi utazása gróf Bethlen Elek kíséretében
- A göttingai évek kezdete (1796. április–október)
- 1796. október végétől 1797. márciusig
- Az 1797. év márciusától az *Affinitas* megjelenéséig
- Gyarmathi mint a zilahi református kollégium első professzora
- A csendes visszavonultság évei
- Gyarmathi végrendelete, halála, temetése

Kolozsvárt született 1751. július 15-én. Ugyanitt halt meg 79 éves korában: 1830. március 4-én agyvérzés (szélütés) következtében. Temetését így írta le M. Nagy (7p):

„Koporsója felett a háznál Csiszár Sámuel kolozsvári református lelkész tartott március 6-án beszédet; ebben áttekintett az elköltözött öreg tudós pályafutását, különösen a három gróf Bethlen-család körében eltöltött idejét, csendes tudományos munkásságán és szeretetreméltó, becsülést érdemelt egyéni jellemvonásain, szelídségén, vidám életzseléletén, alázatos és áldozatkész voltán. Koporsóját a grófi család tagjain kívül a zilahi református kollégium kiküldöttjei is körülvették.”

Sírja a kolozsvári házsongárdi temetőben van, a középső sírcsoportban vagy oszlopban, melynek élén az erdélyi református püspökök síremlékei emelkednek. Sírjára, mely Sófalvi Miklós István barátjé mellett van, a Bethlen család babérfüzéres emlékkövet emelt ezzel a felirattal:

Med. Doctor
és
Professor
Gyarmathi
Sámuel

Életét a sokoldalú érdeklődés mellett főként a visszahúzó és biztonságos, leginkább a nyelvészeti munkálkodásban való elmélyedés vágya vezette. Bár felkérték megyei orvosnak, ő inkább a családi, házi orvosi, nevelői felkéréseket fogadta el. Élete nagy részét főúri családok körében töltötte. Mint udvari orvos, nevelő, valóságos családtagnak számított.

„A gróf Bethlen-család körében holtig tartó ellátást nyert és élete utolsó két évtizedét is e család körében élte le... A család három nemzedéke ismerte, szerette s a halál is e család köréből szólította ki.” (7a)

Megyei főorvosi felkéréseit vagy csak rövid ideig látta el, vagy elutasította.

Már tanulmányai során folyamatosan felbukkant a nyelvészet (retorika) és orvostudomány iránti érdeklődése. Iskoláit 1757-ben a kolozsvári Református Kollégiumban kezdte, majd két évet a nagyenyedi kollégiumban töltött. 1765-ben Kolozsvárra visszatérve érintette meg először az orvostudomány.

„Tanárai közül a legnevezetesebb dr. Pataki Sámuel (1731–1804) orvos és tanár volt, aki a kollégiumban 1759-től 1794-ig tanított. Tagja volt a (z Erdélyi) Magyar Nyelvművelő Társaságnak, növényteni kutatásokkal is foglalkozott...” Gyarmathi „Patakit tekintette mintaképének s valószínűleg az ő hatására fedezte fel magában az orvosi pályára való hivatást” (7c), később atyai jóbarátja is lett.

Azután újra Zilahon, majd Nagyenyeden folytatta tanulmányait. Itt kapott ösztöndíjat a bécsi egyetemre, ahol orvosi tanulmányait végezte. Nagyenyedről ismert bécsi tanuló társa, barátja, András Sámuel (1751–1807) ugyancsak formálhatta nyelvészeti érdeklődését. Az ikafalvi születésű székely nemes, András Sámuel tanulmányai végeztével eleinte Bécsben lett orvos. Itt adta ki 1789 és 1793 között munkáit, köztük máig jelentős anekdotagyűjteményét: *Elmes és mulatságos anekdoták* (Bécs, 1789–1790). Gyarmathi a bécsi gyermek-kórházban végzett gyakorlatok, a himlő elleni oltás tanulása mellett megismerkedett a felvilágosodás tanaival. Valószínűleg itt lépett be a szabadkőművesek közé – további életében ennek a mozgalomnak a tagjai segítettek. Doktori értekezésének címe:

Continuatio praelectionum Haenianctrum, quam dissertationis inauguralis loco adnuente inclita facultate medica in Universitate Vindobonensi adnexis thesibus medico-practicis pro gradu doctoratus legitime consequendo exhibet (Viennae, 1782).

Az ifjú doktort rögtön meghívják Fogarasra vármegyei orvosnak, de ő inkább id. Ráday Gedeon két unokája mellett lesz nevelő Pécelen és Pozsonyban. A Rádayak ajánlólevelével Hont vármegye főorvosa is lehetne, de ő ehelyett is a családi orvosi-nevelői hivatást választotta: a valószínűleg szellemi fogyatékos Rhédey úrfiak mellett, kik hamarosan meg is halnak. Rövid időre elvállalja Hunyad vármegye főorvosi tisztjét, ezután kerül a Bethlen családhoz. 1799-ben két felkérést kapott Közép-Szolnok vármegyében: a főorvosi és a zilahi kollégium első professzori állását. Az utóbbit választotta, de hamarosan kiderült, hogy nincsenek vele megelégedve, s neki sem tetszett a tanári munka, úgyhogy 60. életéhez közeledve, a diákok gúnyolódásait megelégedve 1809-ben visszatért a Bethlen családhoz állandó orvosnak és nevelőnek.

„1810-től kezdve Gyarmathi otthona ismét gróf Bethlen Gergely családjánál volt. Itt mint a család volt orvosa, nyugdíjat és holtig tartó ellátást élvezett. Családtagnak tekintették, akinek gazdag nyelvismerete, tapasztalatai és orvosi tudománya sokféleképpen volt hasznára a grófi család tagjainak. A betegeket gyógyította, a gyermek- vagy ifjú sorban levőket irányította, nyelvekre oktatta és nevelte, a házvezetés és birtokfelügyelet gondját megosztotta, és minden irányú kérdéssel lehetett hozzá tanácsért, útbaigazításért fordulni. Két évtizeddel több időt töltött [...] gróf Bethlen Gergely családja körében, mégpedig főként két helyen: Nagybúnon (Nagyküüllő m.) és Kolozsvárt, ahol a grófi családnak a Belső-Középutcában volt palotája. A nyári időszakot rendszerint a csendes délerdélyi falucskában töltötte a családdal, a téli hónapokat pedig inkább Erdély mozgalmasabb életű, központi fekvésű fővárosában.” (7j)

Életének néhány jellemző eseményébe személyiségének megrajzolása kapcsán még bepillantunk.

SZEMÉLYISÉGE

Egy festmény maradt fenn róla, egy jelentéktelen bécsi arcképfestő munkája:

„Valószínűleg bécsi tartózkodása alatt készült egyetlen, ma a zilahi református kollégium tulajdonában levő olajfestésű arcképe, amely magasra fésült hajú, németes öltözettű fiatalembernek ábrázolja, kezében pecsétetes doktori oklevelével” (7d).

Büszke lehetett végzettségére, de a gyakorlati orvoslás csak felületesen érdekelte:

„amilyen kétségtelenül belső hajlam vitte az orvosi pályára (1806-ban pesti látogatása alkalmával Horvát István előtt tett nyilatkozata szerint), éppannyira idegenkedett egész életén át hivatása üzletszerű kihasználásától” (7e).

Gyarmathinak volt egy rövid ideig – valószínűleg egy évig tartó – sikertelen házassága; élete további részében magányos volt.

„1785 elején Enyedre érkezett, ott kezdett orvosi gyakorlatot. Ugyanerre az évre esik körülményeiben teljesen ismeretlen házassága és válása is. Házassága igen rövid ideig tarthatott, mert talán még ugyanabban az évben magyarbényei báró Radák Ádám (mh. 1803-ban) alkalmazza két gyámoltja, gróf Rhédey Ádám és Ferenc mellé orvosnak.” (7f)

Különc, s talán emiatt magányos természetére utal egy másik megjegyzés. 1795-ben a Bethlen család a 18 éves Bethlen Eleket külföldi tanulmányútra küldte, s az akkori szokás szerint idősebb mentort és inast fogadtak mellé. A mentor Gyarmathi lett. Az inas, Fogarasi Sámuel később így jellemzi Gyarmathit:

„Tartózkodott akkor ottan egy Gyarmathi Sámuel nevű medicinae doctor, akinek minden foglalatossága az volt, hogy az urakhoz járjon időtölteni, mert az orvoslás mesterségét ő sem szerette, s más sem kívánta őtet használni...”

Fogarasi azt is leírja, hogy a nagyapa, id. Bethlen Pál, nem bízza Gyarmathiban, lelkére kötötte Fogarasinak:

„az unokájára ügyeljek, mert ő bennem bíz, Gyarmathiban pedig legkisebbet sem. [...] Arra is intett, hogy akármilyen betegek leszünk, a Gyarmathi doktor kúrájával ne éljünk, mert nem tud az orvosláshoz. Ezt is mondá: Vigyázzon kend magára, mert kend szép formájú ifjú, Gyarmathiról pedig az a hír, hogy ő sodomita volna. Erre nézve csak azt jegyzem meg, hogy egész együttlétnünk alatt ezen bűnnek legkisebb jelét sem tapasztaltam Gyarmathiban, talán csak hogy olyan asszonyi puhaságú férjfiúnak látszott, arról gyanakodtak reá” (2a).

Gyarmathi Sámuel sajátos eltulajdonítási botrányba is keveredett. Valószínűleg nevelési célból, de lehet, hogy anyagiak reményében két német ifjúsági könyvet adott ki magyarul. 1793-ban Kolozsvárt jelentette meg Joachim Heinrich Campe könyvét *Ámerikának fel-találásáról, a gyermekek és az ifjak kedvéért...* címmel, majd 1794-ben az *Ifjabik Robinzon, mely, a gyermekeknek gyönyörködtetésekre és hasznos mulatságokra...* íratott. Itt feltűntette magát fordítóként, de kiderült, hogy Gelei József jászberényi tanár már 1787-ben lefordította a művet, és Gyarmathi a szöveget kissé átalakítva átvette...

Gyarmathi személyiségét kapcsolatai, szellemi köre nagymértékben befolyásolhatta. András Sámuel barátjáról, az első magyar anekdotagyűjtőről már szó esett – aki egyébként a magyar írásról is értekezett. Göttingeni tartózkodásának idején ugyanott diákoskodott Bolyai Farkas. A Bethlen család nyári pihenőhelyén, a Nagyöküllő (ma Maros) megyei nagybúni kastélyban kötött barátságot Döbrentei Gáborral, aki a közeli Oláhándrásfalván (ma Székelyándrásfalva) tartózkodott; Döbrentei révén pedig Kazinczyval is megismerkedett, levelezett. Döbrentei egyik levelében (Marosnémeti, 1820. augusztus 20.) így jellemzi Kazinczynak Gyarmathit:

„Itt kaptam az öreg Dr. Gyarmathyt. Gr. Bethlen Gergelyék Mehádiára mentekben öt Németiben hagyták. A' 70 esztendő ember most éppen olly eleven, mint láttad. De őt semmi többé nem érdekli, csak a' szövegérséklés (!)” (70).

M. Nagy (7k) életrajzában részletező, szép leírást kapunk Döbrentei, Kazinczy és Gyarmathi viszonyáról, amely rávilágít a korabeli főúri udvarokban folyó színes művelődési tevékenységre:

„Gyarmathi cikkeket is írt a Döbrentei szerkesztésében megjelent Erdélyi Múzeum számára, 1812-ben a telegráfról és a szentbernáthegyi kolostorról, de ezek a cikkek ismeretlen okból nem jelentek meg. Gyarmathi Kazinczyval is Döbrentei útján került közelebbi ismeretségbe és levelezésbe. Kazinczy ismeretségükig idegenkedve nézte Gyarmathi nyelvészeti működését. Egyenesen azt mondhatjuk, hogy lenézte. Geleji Katona István követőjének tartotta, filológiai érzékét és ízlését kétségbe vonta, grammatikáját rossznak, »unphilosophisch«-nak nevezte. Kazinczy lenéző és barátságtalan véleményét Kölcsey Ferenc is osztotta.

Döbrentei vállalta a közvetítő szerepét Gyarmathi és Kazinczy között és azt ügyes tapintattal, sikeresen végre is hajtotta. Tolmácsolta Kazinczynak Gyarmathi üdvözlét és beszámolt közös foglalatosságukról: »Az én igen kedves vén Grammatikus Barátom, Doctor Gyarmathi Sámuel, tőlem 1½ órányira lakik, tiszteli a' Tekintetes Urat, 's arra kéré, irjam meg, hogy már régtől fogva tisztelője az én Széphalymynak. Egy egy hétig is elvagyon nálunk. Machbethemet együtt nézők által

's grammatizáltuk. Elolvasám előtte az én, 's tudom mások előtt is halhatatlan epistolákat, melyeket én Széphalomról kaptam. Csodálta azokat, 's illy magasra még egy Magyar Író sem emelkedett, monda a gróf Török Lajoshoz írott hallására.« Kazinczy tartózkodó és szerénykedő válaszában közvetve küldte »szíves idvezlését« Gyarmathinak, »a tiszteletet érdemlő nagy embernek«. Döbrentei továbbra sem fáradt el a két férfiú közötti kapcsolat építésében, a légkör kedvezőtlenének munkájában. Újból és újból emlegette leveleiben Gyarmathit, akivel »igen jó idöket« tölt...

Kazinczy erdélyi utazása során személyesen is megismerkedett Gyarmathival, aki egyébként több Kazinczy-művet kijavított, stilizált, magyarosított, s ezeken Kazinczy nem sértődött meg.

„Néhány napi oláhándrásfalvi időzés után Kazinczy átlátogatott egy délután Nagybúnra gróf Bethlen Gergelyhez és népes családjához. E látogatás emlékeképpen képet kapunk Kazinczytól Nagybúnról és dr. Gyarmathi ottani foglalkozásáról. »Nem csuda, hogy Dr. Gyarmathi úr Nagy-Búnon élni szeret. A hely szűk és görbe szögben fekszik. A régi építésű kastély mellett két a sűrű tölgyes, s ennek magas tetőjén, a capai sík felé, egy pavillont állíta a hely egykori asszonya, Wesselényi Anna... Az elzárt táj, s a régi sok épületekkel megrakott udvar, egyez szeretetreméltó urának s szeretetreméltó barátjának lelkével. Itt jár ez (t. i. Gyarmathi), füveket szed herbáriuma gazdagítására, a falusiak gyermekeik közé vonul a fűbe, enyelg velők, oktatja őket s neveti, midőn némely vendég felakad, hogy magát gyermekké teszi ezekkel nevetőit. Nyugodjanak egykor hamvai a kedvelt hely árnyékában!«” (7m)

Gyarmathi játékos jellemére utal az az emlékezés, mely szerint szeretett csak „e” hangokkal beszélni, írt csupa e-betűs leveleket, magát egyenesen a *Meszes hegy vén mesterének* (Szilágy megye) nevezte (3a). Kazinczy 1817. május 14-én Kölcseynek írt levelében így jellemzi:

„Gyarmathinál szeretetreméltóbb öreget nem lehet képzelni. Leteve a' M(agyar) Grammaticáról, csak botanicus, 's Rousseaui bölcs. Voltam vele 's igen megszerettem” (7m).

GYARMATHI NYELVÉSZETI TEVÉKENYSÉGE

A XVIII. század végén a „nyelvészkedés” kedvelt tevékenység volt. Akkoriban a nyelvészkedésen a nyelv pallérozását (mai értelemben vett nyelvművelést, stilsztikát), nyelvtan írását (mai értelemben grammatikát), valamint nyelvtörténeti búvárkodást (nyelvtörténetet, összehasonlító nyelvészetet) értettek. Gyarmathi eleinte orvosi elfoglaltságából fennmaradt idejét fordította nyelvészeti munkái készítésére, s azután jobbra már csak nyelvészettel foglalkozott. Nyelvi érdeklődésének, tanulmányainak készítését *Nyelvmesterének* bevezetőjében így indokolja:

„fordítottam egynehány esztendőktől fogva mulató óráimat, szeretett Nemzetem betses Nyelve pallérozására” (7g).

1794-ben jelenik meg *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* című könyve (Melly irattatott Gyarmathi Sámuel N[emes] Hunyad Vármegye Orvossa által. Kološváratt és Szebenben).

A könyv címlapján ugyan még Hunyad vármegye orvosa-ként szerepel a szerző, de a könyvnek az új írásmódot tárgyaló részéből is arra következtethetünk, hogy Gyarmathi a könyv nyomtatásakor annak nyomtatási helyén, Kolozsvárt tartózkodott (7h). A 700 oldalas, 100 paragrafusból álló nyelvtan három részből áll: I. A kimondásról és helyesírásról; II. Etimológia, eredetvévés; III. Az öszverakásról (Mondattan). A 101. paragrafus: frazeológiai (állandósult szókapcsolati) „Kis szótár”. Gulya János (4a, d) így értékeli:

„Gyönyörű írás Gyarmathi Nyelvmestere! [...] bárhol ütjük is fel, mindenütt találunk benne valami megcsodálni valót. [...] A legszebb benne mégis: szemlélete és módszere.”

Majd így összegezz:

„Nyelvmestere azonban akár így, akár úgy, mindenképpen a magyar és az egyetemes nyelvtudomány egyik prominens örökbecsű alkotása.”

Gyarmathi fölfedezi a nyelv rendszerszerűségét, a magyar nyelv törvényeit, és nem a latinból indul ki, hanem a magyar nyelv természetéből (4b). Munkája az első magyar mondat, mely emlékeztet az ágrajzzal élő, a mai mondat szerkezetét kifejező nyelvtani leírásra (4c). Gyarmathi a filozófiai-logikai alapú kartéziánus felfogás nyomán kereste az egyetemes nyelvtani alapelveket, s ezeket tíz törvényben fogalmazta meg, majd pedig az egyedi, különleges megoldásokat, ezek alapján megállapítja, hogy a magyar nyelv:

„Napkeleti Nyelv, melyre nézve különbözik is nagyon az Európaiaktól”, de az előbbiekkal, a „napkeletiekkel” „sok dolgokban hasonló”.

Ezek a sorok pedig az ugyancsak a korban születő tipológiai (jellemző nyelvi sajátosságokat csoportosító) elgondolásokkal rokoníthatók.

1797–1798-ban latinul írja meg Gyarmathi talán legismertebb művét, az 1799-ben Göttingában megjelent *Affinitas*. Teljes címe:

Affinitas Linguae Hungaricae cum Lingvis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Nec non Vocabularia dialectorum Tataricarum et Slavicarum cum Hungarica comparata.

Másodszor 1968-ban Amerikában, Bloomingtonban jelent meg hasonmás kiadásban Zsirai Miklós előszavával. 1983-ban pedig angolul is napvilágot látott. A mű, megjelenésének 200. évfordulóján, 1999-ben jelent meg először magyarul Koszorus István (első rész) fordításának felhasználásával Constantinovitsné Vladár Zsuzsa fordításában, Szij Enikő szerkesztésében. A magyar cím:

Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel. Továbbá a tatár és a szláv nyelveknek a magyarral összehasonlított szójegyzékei.

A szerző: Gyarmathi Sámuel orvosdoktor és a Göttingai Tudós Társaság levelező tagja, valamint a természetbúvárok jénai társaságának tagja.

Az *Affinitas* szerkezetileg három részre és függelékre tagolódik. Az első rész a lapp és finn, a második az észt, a harmadik a vogul, votják, cseremisiz, permi, zürjén, mordvin nyelvet veti össze a magyarral. Másként: a mű két affinitásból (rokonságból), egy observationesből (megfigyelésekből) és három appendixből (függelék) áll. 1770-ben Sajnovics csak a lapp és a magyar kapcsolatát írta le. Gyarmathi több finnugor nyelvet számításba vesz, és különösen a nyelvtani szerkezetek összevetésével bizonyítja a rokonságot. Lapp rokonság helyett finnugor rokonságról ír. A további, például török és szláv eredetű szavakat kölcsönzés eredményének tartja. A „keleti” rokonság helyett az „északi” nyelvrokonságot vallja. Ennek bizonyítékai Gulya (4e) könyvében P. Balázs János fordításában a következők:

- a főnevek és melléknevek végződése;
- a (fő)névragozás és a melléknév fokozásának hasonlósága;
- a névmások, névszók, névutók személyi hovatartozását kifejező elemek (birtokos személyjelek);
- a birtokjelek;
- az igeragozás, igeképzés;
- a határozószók, névutók természete;
- a szavaknak mondati szerkesztése;
- nagy számú szókinszbeli egyezés (mely érv csak utolsóként jöhet számításba);
- Bibliai szövegek összehasonlítása,

„mely módon a legtöbb szó hasonlítása sokkal könnyebb és világosabb, mint szótárak és grammatikák segítségével”.

És szó van még a számnevek, a létige és az igenevek megvizsgálásáról is. Gyarmathi munkája csakhamar, már az ő korában az egyetemes nyelvtudomány része lett:

„Gyarmathi Affinitását a kornak szinte minden kompetens szakember kiválósága, a kor összes vezető tudosa ismerte, és klasszikusnak kijáró elismeréssel nyilatkozott róla. (Magyar nyelvészeti mű ilyen publicitást a létrejöttét követően a kortársaktól azóta se kapott...)”, írta Gulya János (4f).

És ezek után Gyarmathi visszatér Erdélybe, tudományos pályájának íve hanyatlik, egy ideig még Zilahon tevékenykedik, majd visszavonul.

1816-ban jelenik meg éveken át szerkesztgetett szótára ezzel a kétnyelvű címmel:

Vocabularium, in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy. / Szótár, melyben sok magyar szóhoz hasonló hangú [hangú!] idegen nyelvből szavakat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel orvos doktor és a Göttingai Tudós Társaság tagja (Bétsben, Zweck Bertalan betűivel).

A 100 lapos könyv az *Affinitas* folytatása, az ott több helyen tárgyalt jövevényszavakat összegzi és újakkal egészíti ki. A *Vocabularium* tehát az idegen eredetű (török, tatár, szláv, német, francia, olasz) szavak magyarba kerülését vizsgálja. 5000 magyar szó 57 nyelvből megfelelőjét vonultatja fel – ezért ezt a szótárt tarthatjuk a magyar nyelv első etimológiai

(szóeredet-kutató) szótárának. Az 57 nyelvben értelemszerűen a román is benne volt, kiderül egy leveléből: 1797-ben a jénai Büttnernek kívánja eljuttatni a dr. Pataki Sámuel orvosnál, kolozsvári tanáránál, későbbi atyai jóbarátjánál lévő Oláh Grammatikát (7i).

„A könyvből 94 lapot foglal magában a tulajdonképpeni szótár, amelyben betűrendben mindenütt a magyar szavakat találjuk elül, utána a különböző nyelvbeli megfelelőket. A nyelvjárásokat és a kisebb finn-ugor nyelveket is figyelembe véve, Gyarmathi 57 nyelvből merítette a szótár anyagát. [...] A könyv végén levő Toldalékban elsőször Erdélyben gyűjtött Székely szokat ad, amelyeket Karácson Sámuel udvarhelyi professzor gyűjtetett székely diákjai által...” (7n)

Gyarmathi bevezetőjében így ír erről:

„Nyelvünk mivelésibe fáradozó Hazánk Fiai tudom jó szívvel által olvassák e' kis Székely gyűjteményt, mert ha minden vidéke két Magyar Hazánnak a' maga Provinciálismussait így felkurhászná; úgy hamar elkészíthetnők ama' rég várt Magyar Idioticont, melyet oh bár még életembe végig olvashatnék, vagy kidolgozásába magam is segídkezhetnék” (7n).

A gyűjtemény *Supplementum* című részében közöl néhány száz „tűrhetetlen idegen szót” (7n), mely mai szemmel – csakúgy, mint Kazinczy műveinek nyelvi javítása (választékosítása) – nyelvművelői tevékenységet mutat.

Bár Gyarmathi a magyar orvosi nyelvvel kiemelten nem foglalkozott (doktori értekezését latinul írta), műveiből a magyar orvosi nyelv számos szava, kifejezése adatolható. Mutatványképpen kigyűjtöttem a hét finnugor (illetve annak tekintett) nyelvből való orvosi nyelvi rokonításokat:

fül, fő (fej), uj (ujj), aluszom, ájulok, hát, étlen, bél, segg, nyelv, halál, kéz, orr, mony (tojás), szem, ször (szőr), láb, vér, szív, egészséges (lat. sanus! csak zürjén, mordvin hasonlóság), ködök (köldök), has (5a).

ZÁRSZÓ

1824. „július 6-án, barátja, Szilágyi Ferenc kollégiumi teológiai professzor jelenlétében írásba foglalja végakarátát, amelyet a jelenlevő barát tanúként ír alá. Ebben a végrendeletében Zilahon kamatra kihelyezett összes pénzét, ugyanott levő házát, ládáit, abban található ingóságait (elsősorban könyveit és emléktárgyait), németi pincéjét és egyéb hasznavehető vagyonát a zilahi református kollégiumra hagyta.” (7o)

Az 1860-as években

„a berlini tudományos akadémia érdeklődött szobra iránt, hogy szoborgyűjteményében felállítsa. Szobor máig sem őrzi emlékét, mindössze szülővárosa nevezett el róla utcát nemrégiben. De munkássága termékenyítő volt és az is marad azok számára, akik nemzetünkért hűséggel kívánnak dolgozni” (7b).

Születése 230. évfordulóján Szabó T. Attila, a kiemelkedő erdélyi nyelvész, Gyarmathi tudománytörténeti jelentőségét így foglalta össze:

„a) Az Okoskodva tanító magyar nyelvmesterben Gyarmathi megeremítette az első olyan magyar leíró nyelvtant, amely a magyar nyelv rendszerét a latin nyelvtől függetlenül s különleges nyelvi sajátosságok figyelembevételével mutatja be; b) Nagyon józan, nyelvi tényekre alapított szemlélettel közelítette meg Gyarmathi a nyelvi kölcsönhatás kérdését is, mikor a Vocabulariumban a környező nyelvekből a magyarba bekerült jövevényszó-anyagot tárgyilagosan megjelölte; c) E két, csak a magyar nyelvtudomány története szempontjából jelentős érdemén túl Gyarmathi az Affinitással egyetemes vonatkozásban is úttörő személyiség: az összehasonlító nyelvtudomány módszerének kezdeményezői közé tartozik” (1).

IRODALOM

1. B. S. Gyarmathi Sámuel emlékezete In: Romániai magyar irodalmi lexikon 2. köt. Főszerk.: Balogh Edgár. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó 1991. (Letöltés: <https://lexikon.kriterion.ro/szavak/1272/>.)
2. Fogarasi Sámuel Marosvásárhely és Göttinga Bukarest, Kriterion Könyvkiadó 1974:154–5.
3. Gaal György Erdély legnagyobb orvos-nyelvésze: Gyarmathi Sámuel születése 260. évfordulójára Orvostudományi Értesítő 2011;84/1:45–61(a), valamint: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények LV/2:95–118.
4. Gulya János Gyarmathi Sámuel. A múlt magyar tudósai Budapest, Akadémiai Kiadó 1978:79(a), 84(b), 87(c), 110(d), 153–4(e), 172–3(f).
5. Gyarmathi Sámuel Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel, továbbá a tatár és a szláv nyelveknek a magyarral összehasonlított szójegyzékei (1799) Latinból magyarra fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, Koszorus István. Szerkesztette: Szij Enikő. Budapest, Tinta Könyvkiadó 1999:182–204.
6. Kállai Ferenc Orvos Gyarmathi Sámuel „élete” leírása Nemzeti Társalkodó 1832:193–202.
7. M. Nagy Ottó Gyarmathi Sámuel élete és munkássága Az Erdélyi Múzeum-egyesület kiadása, Kolozsvár, Erdélyi tudományos füzetek 1944;182:6(a), 7(b), 8–9(c), 13(d), 13–4(e), 14(f), 17(g), 23(h), 35(i), 60(j), 61(k), 64(l), 65(m), 67(n), 69(o), 71(p).

„A' származati tisztaság a' szók' eredetiségét vagy honiasságát veszi figyelemre; s' átalán véve minden oly szót kizár, mely a' nemzetiességgel eredete, vagy gyanús szerkezete miatt összeüt-közik.”

(Szvorényi József, 1846)

Gyéresi Árpád

Balogh Kálmán szerepe az orvosi-gyógyítói gyakorlat szakmai nyelvezetének alakulásában

„Pharmacopoea Hungarica – Magyar Gyógyszerkönyv 150.,
Balogh Kálmán orvosprofesszor születésének 185. évfordulója
tiszteletére”

AZ ELSŐ MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYVEK ÉS BALOGH KÁLMÁN KOMMENTÁRJÁNAK SZAKNYEL- VEZETE

A XIX. század második fele a nemzeti gyógyszerkönyvek születésének időszaka. Ennek a kiegyezés utáni korszaknak a terméke – hosszú évtizedek törekvései után – az első önálló *Magyar Gyógyszerkönyv*, a *Pharmacopoea Hungarica*, amely 1871-ben látott napvilágot. Korábban az osztrák gyógyszerkönyv volt érvényben. A természettudományok – és ennek keretében az orvostudomány – erőteljes fejlődése magával hozta az addig használt görög és latin szakkifejezések nemzeti nyelvre való átültetésének szükségességét. A XVIII. század végével kezdődően egy jó évszázadon keresztül kristályosodott ki a magyar szaknyelv, a nyelvújítás részeként.

Balogh Kálmán

Az emberi szervezettel, a betegségekkel és azok gyógyításával, a gyógyítás eszközeivel kapcsolatos fogalmak magyar szaknyelvének a megalkotása nem volt zökkenőmentes. A túlzásoktól sem mentes nyelvújítási törekvések mezején meg kellett találni azt az egyezményt, amely az új szavak alkotása mellett a nemzetközileg is használt (görög, latin) szavak nyelvi átültetésével járt.

A magyar tudományos szaknyelv alapvonalainak a kialakulása tekintélyes múltra tekint vissza. Különösképpen a vegyi tudományok területén volt igen látványos a szaknyelvalkotó munka. A nemzeti szaknyelv alakulása az említett folyamatok eredményeként jól nyomon követhető az első *Magyar Gyógyszerkönyv* megjelenését (1871) követő időszak orvosi és gyógyszerészeti vonatkozású munkáiban. Ekkortájt nemzetközi szinten egyre-másra születtek az orvos- és gyógyszerésztudományok ismeretanyagát összegző úgynevezett gyógyszerkönyvi kommentárok, a kor alapvető gyógyszer-tani szakmunkái. Ezek sorában nem sokáig váratott magára – magyar nyelven – Balogh Kálmán (1835–1888), a pesti egyetem orvosprofesszorának átfogó kézikönyve, amely *A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárja – Gyógyszertani kézikönyv* címmel 1879-ben jelent meg, és a Magyar Tudományos Akadémia díját is elnyerte. A vastok kötet kiváló és részletes áttekintése a kor gyógyszer-tani ismeretanyagának, benne az első *Magyar Gyógyszerkönyv* gyógyszeranyagainak és -készítményeinek a bemutatásával. Születésével egyben fontos irathoz jutottunk a magyar szaknyelv letisztulásának XIX. századi folyamatáról. Egyidejűleg követhető benne a magyar szakmai nyelvújítás szókészlete, sok esetben párhuzamosan a későbbiekben létjogosultságot nyert elnevezésekkel. Ennek az a magyarázata, hogy a szerzőnek követnie kellett a gyógyszerkönyvben levő – sokszor nehézkes – olyan műnyelvi változatokat, amelyek közül számos a század végére feledésbe is merült. Gyógyszertani munka lévén, a szókészlet említett alakulása egyaránt követhető az emberi szervezet, annak működése, a kóros állapotok, tünettan leírása esetén, akárcsak a gyógyítás eszközeinek vonatkozásában, a vegyi, növényi, állati eredetű gyógyító anyagok és készítmények terén. Megállapítható ugyanakkor, hogy a

A MAGYAR
ORVOSI KÖNYVKIADÓTÁRSULAT
KÖNYVTÁRA.

XXIV. KÖTET. 1878.

BALOGH KÁLMÁN
A MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV
KOMMENTÁRJA.
GYÓGSZERTANI KÉZIKÖNYV.

BUDAPEST.
KIADOTT A M. ORV. KÖNYVTÁRSULAT TÁRSULATÁVAL.
1879.

A MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV
KOMMENTÁRJA.

GYÓGSZERTANI KÉZIKÖNYV.

BUDAPEST.
BALOGH KÁLMÁN
FŐVIRÁGOSZ, AZ E. TÁRSULAT ELNÖKE.

BALOGH KÁLMÁN

BUDAPEST, 1879.
KIADTA AZ ORVOSI KÖNYVTÁRSULAT TÁRSULATÁVAL.
(BUDAPESTI ORVOSI KÖNYVTÁRSULAT)

Balogh Kálmán: *A Magyar gyógyszerkönyv kommentárja* (1879), címloldal

nyelvújítás egyes műszavai alapul szolgáltak egyes manapság is használt elnevezések megalkotásához.

Balogh Kálmán *Kommentárja* ismeretanyagában is ritka értéke az orvosi-gyógyszerészeti szakterületnek. Korának körülményeit tekintve mindenképpen nagy teljesítmény annak a hatalmas szakirodalomnak az áttekintése, amelyre munkáját alapozta. A kor szinte minden számottevő szakmai kiadványának, az akkor érvényes összes gyógyszerkönyvnek az anyagát feldolgozta. Korszakos munkájának az értékét jól érzékelhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a hasonló felépítésű kézikönyvek közül a mai napig páratlan gyógyszerész enciklopédia – a *Handbuch für die pharmazeutische Praxis* – első kiadása csupán pár évvel korábban, 1876-ban jelent meg, Hermann Hager berlini gyógyszerész szerkesztésében, és megelőzte az Ewald Geissler és Josef Moeller által alapított gyógyszerésztudományi enciklopédiát (*Real-Enzyklopädie der Gesamten Pharmazie*, 1890).

Balogh Kálmán a *Magyar Gyógyszerkönyv* első és második (1888) kiadását szerkesztő bizottságnak is tagja volt. Azáltal, hogy könyve a *Pharmacopoea Hungarica* két kiadása között jelent meg, egyben tükrözi a szaknyelvben időközben végbe ment olyan változásokat, mint a műnyelv szavainak egyszerűsödése, új elnevezések alkalmazása rokon értelmű szóként. A nem egészen két évtized múltával megjelent második kiadás jelentős előrelépést jelentett szaknyelvi szempontból: ebben az első kiadáshoz képest csupán mintegy kéttucatnyi műszó szerepel, több esetben már csak rokon értelmű változatként* a ma is használatos elnevezés mellett:

*iblan** – jód
*kénese** – higany
*higanykéne*g (veres) – vörös higany-szulfid

higanychlorür – higany(I)-klorid
alchlórossavas mész* – klórmész
felmangánsavas kálium – kálium-permanganát
*vasjodür** – vas-jodid
színtett vas – redukált vas
felszállasztott – szublimált (kén)
*alkénessavas nátrium** – nátrium-tioszulfát
„szabályos” – normál (oldat)
borszesz – spiritus (vini), alkohol
*carbolsav** – fenol
*chlorálvizegy** – klorálhidrát
mákony – ópium
gyökönke – Valeriana
gyűszünke – Digitalis
kappanör – Arnica (montana)
porhonrojt – Lobelia
himboj-olaj – ricinusolaj
labdacs – pilula
festvény – tinktúra

A következő, már a XX. század elején (1909) megjelent harmadik kiadás – a tudományos haladást tükröző jellege mellett – már a letisztultabb szaknyelvezetet használja. A harmadik és negyedik (1934) kiadás gyakorlatilag már csak a bevált magyar, illetve magyar írásmódban a nemzetközi elnevezéseket alkalmazta. E kiadásokban utoljára szerepelnek a *mákony* (ópium), *festvény* (tinktúra) nevek, valamint – csupán rokon értelmű szóként – a *kénese* (higany) elnevezés.

Az említett szaknyelvi letisztulás jól érzékelhető a Vámosy Zoltán (a Balogh Kálmán-iskolát folytató Bókay Árpád utóda) és szerzőtársai által jegyzett *Gyógyszertan* című, sok kiadást megért könyvének 1914-es, harmadik kiadásában is. Ebben már csak elvétve találkozunk a régi nevekkal (például *kénese*, *jodür*, *jegecek*), és az élettani-körismézési nevezéktan-

ban a forrásnyelvi (görög, latin) írásmódot követi. A gyógyszeranyagok vegyi és növénytani neveinél következetesen a latin írásmódot alkalmazta. Megállapítható, hogy a kor nemzetközi színvonalának megfelelő, igényes szaknyelvet használt. Egyben ez jellemző a *Pharmacopoea Hungarica* harmadik kiadására is, amelynek főszerkesztője volt.

Történelmi szempontból érdekességszámba megy, hogy a trianoni egyezmény utáni Románia gyógyszerkönyvének 1926-ban megjelent negyedik kiadásában minden egyes cikkelynél a korabeli magyar elnevezés is megtalálható a latin, román, francia, német és orosz nevek mellett.

A *Magyar Gyógyszerkönyv kommentárja* és a *Pharmacopoea Hungarica* első és második kiadása alapján összeállított szaknévtárunk anyagában a(z) (ős) régi magyar elnevezések mellett szerepelnek a nyelvújítás termékei (többnyire idejétmúlt műszavak), nyelvi átírással képzett szavak, magyarosan átírt idegen (görög, latin, angol, német, francia) szavak. Ennek az időszaknak mai szakmai nyelvezetünk kialakulásában döntő szerepe volt.

A XIX. SZÁZADI MŰNYELV VEGYI VONATKOZÁSÚ ELNEVEZÉSEI A MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYVEKBEN

A vegyi elemek elnevezéseiként is használt régi magyar nevek, mint az *arany*, *ezüst*, *réz*, *vas* mellett a fontosabb vegyi elemek elnevezésére a magyar nyelvújítás képviselői sajátos szavakat alkottak. Ezek az *-any*, *-eny* végződést kapták, a magyar illeszkedési szabályoknak megfelelően. Az alapszavak vagy az elem eredetére, vagy sajátos tulajdonságára utaltak. Kiemelten a fontosabb, gyakoribb elnevezések példái (a könnyebb áttekinthetőség érdekében elől a jelenlegi név):

Elemek

• Nemfémek:

oxigén – *éleny* (éltető)
nitrogén – *légeny* (lég – levegő)
hidrogén – *köneny* („könnyű”)
bróm – *büzeny* (lásd „bűzös” gőzei)
klór – *halvány* (halványzöld szín)
jód – *iblan* (ibolyaszínű gőzök)
foszfor – *vilany* (világít)
Ősi elnevezések: *szén*, *kén*.

• Fémek:

kálium – *hamany* (hamuszír – kálium-karbonát)
nátrium – *szikeny* (szikló – nátrium-karbonát)
kalcium – *mészeny* (mész – kalcium-oxid)
bárium – *sulyany* (súlypát – bárium-szulfát)
magnézium – *keseereny* (keserűs – magnézium-szulfát)
mangán – *cseleny* (felcselenysavas hamany – kálium-permanganát)
alumínium – *timany* (timföld)
króm – *festeny*

Mai használatban van a *higany* („kéneső”), valamint – ritkán – a *horgany* (cink) elnevezés.

Hasonlóan képezték a szerves gyökök neveit is: etil – *égeny*, cianid – *kékeny*, formil – *hangyany*.

Szervetlen vegyületek nevei (halogenidek, oxidok, hidroxidok, szulfidok, szulfátok, nitrátok):

• Oxidok (fémek magasabb vegyértékállapotú, „tökéletes” oxidjai), szulfidok és halogenidek:

-ag, *-eg* végződés: *éleg* – oxid (ferri-), *kéneg* – szulfid, *halvag* – klorid, *büzeg* – bromid, *iblag* – jodid;

-acs, *-ecs* végződés (fémek/nemfémek – alacsonyabb vegyértékállapotú, „tökéletlen” oxidjai, halogenidek): *élecs* – oxid (ferro-, dinitrogén-oxid), *halvac* – klorid (merkuro-), *iblac* – jodid (merkuro-).

• Savak, sók:

al- – előtag (alacsonyabb vegyértékállapotú elemmel): *alhalvanyossav* (hipoklórossav);

fel- – előtag (magasabb vegyértékállapotú elemmel): *felcselenysav* (permangánsav);

alj(as) (*alagos*) – bázisos (só – nehezen/nem oldódó): *aljas* ecetsavas ólom.

NÖVÉNYEK ÉS NÖVÉNYI HATÓANYAGOK NEVEI

Növénynevek:

-ka, *-ke* kicsinyítőképzős nevek: *gyökönke* (Valeriana), *gyűszünke* (Digitalis). Ma is használatosak: *pohánka* (Fagopyrum), *árvácska* (Viola), *boróka* (Juniperus), *vidra elec(z)ke* (Menyanthes trifoliata).

Hatóanyagok nevei:

-dék végződés: *c(z)inadék* (Artemisia *cina*) – szantonin, *gyűszünkedék* (digitoxin);

-al végződés, alkaloidok (lásd növényi bázisok) nevei: *sisakvirág* – aconitin, *nadragulyaal* – atropin, *chinaal/kinal* – chinin, *szoral* – sztrichnin, *szumyal* – morfin, *kávéal/theaal* – koffein, *zsápaal* – veratrin.

De: tévedésre ad okot a *gyűszünkeal* (digitalin) elnevezés – lévén ez *glükózid*.

A MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV KOMMENTÁRJÁBAN SZEREPLŐ SAJÁTOS ELNEVEZÉSEK

A Balogh Kálmán-féle gyógyszerertani kézikönyv (a táblázatban: MGYK) szaknyelvezetét a gyógyítással összefüggő kifejezések szemszögéből áttanulmányozva és azokat csoportosítva sikerült egy értelmező szótárt összeállítani, az alábbi szempontok szerint:

Elemek és vegyületeik (szervetlen) sajátos elnevezései (1. táblázat)
 Fizikai-kémiai fogalmak (2. táblázat)
 Szerves vegyületek (3. táblázat)
 Növényi és állati eredetű drogok (4. táblázat)

Készítmények, gyógyszerformák (5. táblázat)
 Orvosi-biológiai elnevezések (6. táblázat)
 – Szervek – működések
 – Tünetek – kórképek – hatás

1. táblázat. Elemek és vegyületeik sajátos elnevezései A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárjában (1879)

Elemek	Vegyületek
alumínium (Al) – <i>timany</i>	alumínium-hidroxid – <i>timvizegy</i> (Al(OH) ₃) alumínium-oxid – <i>timélegvizegy</i> (Al ₂ O ₃) alumínium-szilikát – <i>kovasavas timany</i>
arzén (As) – <i>mireny</i>	arzén-trioxid – <i>mirenyessav, arsenessav</i> kálium-arzenit (As ^{III}) – <i>mirenyessavas hamany</i> (KAsO ₂) nátrium-arzenát (As ^V) – <i>mirenyssavas szikeny</i> (Na ₃ AsO ₄)
bárium (Ba) – <i>súlyany</i>	
bizmut (Bi) – <i>keneny</i>	<i>bázisos bizmut-nitrát</i> – alagos/aljas légenysavas <i>keneny</i>
bróm (Br) – <i>büzeny</i>	kálium-bromid – <i>hamanybüzeg</i> (KBr)
cink (Zn) – <i>horgany</i>	cink-hidroxid – <i>horganyvizegy</i> (Zn(OH) ₂)
foszfor (P) – <i>vilany</i>	foszforhidrogén – <i>vilanyköneg</i> (PH ₃) (orto)foszforsav – <i>vilanyssav</i> (H ₃ PO ₄) kalcium-foszfát – <i>vilanyssavas mészeny</i> (Ca ₃ (PO ₄) ₂) kalcium-hipofoszfát – alvilanyssavas <i>mészeny</i> (Ca(H ₂ PO ₄) ₂)
hidrogén (H) – <i>köneny</i>	
jód (I) – <i>iblan</i>	<i>iblacs</i> – <i>jodid</i> (fém alacsonyabb vegyértékkel, Cu ₂ I ₂ , <i>kupro-jodid</i>) <i>iblag</i> – <i>jodid</i> (fém magasabb vegyértékkel, CuI ₂ , <i>kupri-jodid</i>)
kalcium (Ca) – <i>mészeny</i>	kalcium-oxid – <i>mészenyéleg</i> (CaO) kalcium-hidroxid – <i>kéthaltanyos mészéleg</i> (Ca(OH) ₂) kalcium-karbonát – <i>szénsavas mészeny</i> (CaCO ₃)
kálium (K) – <i>hamany</i>	kálium-hidroxid – <i>hamanyvizegy, hamanylúg</i> (KOH) kálium-szulfid – <i>hamanykéneg</i> (K ₂ S)
kén (S)	kénhidrogén – <i>kénköneny</i> (H ₂ S) nátrium-tioszulfát (hiposzulfát) – alkénessavas nátrium (Na ₂ S ₂ O ₃)
klór (Cl) – <i>halvany</i>	hidrogén-klorid, sósav – <i>könhalvanyssav, könenyhalvag</i> (HCl) hipoklórossav – alhalvanyssav, alchlorossav (HOCl) jód-klorid – <i>halvanyiblag</i> (ICl) kalcium-hipoklorit – alhalvanyos savmészeny (Ca(OCl) ₂) klorid: – <i>halvacs</i> (fém alacsonyabb vegyértékkel, Hg ₂ Cl ₂ , <i>merkuro-klorid</i>) – <i>halvag</i> (fém magasabb vegyértékkel, HgCl ₂ , <i>merkuri-kloid</i>) kálium-klorát – <i>halvanyssavas hamany, felchlorsavas kálium</i> (KClO ₃)
króm (Cr) – <i>festeny</i>	krómsav – <i>festenysav</i> (CrO ₃)
magnézium (Mg) – <i>keseereny</i>	magnézium-oxid – <i>keseerenyéleg</i> (MgO) magnézium-hidroxid – <i>keseerenyélegvizegy</i> (Mg(OH) ₂)
mangán (Mn) – <i>cseleny</i>	kálium-(hi)permanganát – felcselenysavas hamany (KMnO ₄) mangán-dioxid – <i>cselenyfeléleg, barnakő</i> (MnO ₂)
nátrium (Na) – <i>szikeny</i>	nátrium-hidroxid – <i>szikenykőnéleg, szikenylúg</i> (NaOH) nátrium-karbonát – <i>szénsavas szikeny, sziksó</i> (Na ₂ CO ₃) nátrium-hidrogén-karbonát – <i>szénsavas köneny, „kétszénsavas” szikeny</i> (NaHCO ₃)
nitrogén (N) – <i>légeny</i>	ammónia – <i>légenyköneny</i> (NH ₃) dinitrogén-oxid – <i>légenyélecs</i> (N ₂ O) salétromsav – <i>légenysav</i> (HNO ₃) nátrium-nitrát – <i>légenysavas szikeny</i> (NaNO ₃)
oxigén (O) – <i>éleny</i>	oxid: – <i>élecs</i> (fém alacsonyabb vegyértékkel, FeO, <i>ferro-oxid</i>) – <i>éleg</i> (fém magasabb vegyértékkel, Fe ₂ O ₃ , <i>ferri-oxid</i>)
platina (Pt) – <i>éreny</i>	
sztibium (Sb) – <i>dárdany, antimon</i>	sztibium-triklorid – <i>dárdany (hármass) halvag</i> (SbCl ₃)
kén (S)	szulfid – <i>kéneg, szén-diszulfid – szénkéneg</i> (CS ₂)
ólom (Pb)	bázisos ólom-acetát – aljas ólom-acetát ólom(II)-oxid – <i>óloméleg</i> (PbO), ólom-dioxid – ólomfeléleg (PbO ₂)

2. táblázat. Fizikai-kémiai fogalmak A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárjában (1879)

Mai és az MGYK-beli elnevezés	További előfordulások	Mai és az MGYK-beli elnevezés	További előfordulások
al- (előtag)	alacsonyabb vegyértékállapotú elemet tartalmaz (alchlorossav), hasonlóképpen mint a hipo- előtag (hipoklórossav)	(fel)hígítás	feleresztés
alag-, alj-	előtag bázisos sóknál: aljas ólom-acetát, alagos légenysavas keneny	kristály, kristályvíz	jegecz, jegeczvíz
alkáli (fém, lúg)	égyény, alcali	lombik	göreb, retorta
alkáli földfém	égyényföld	molekula	tömeccs
anhydrid (lásd vízelvonással levezethető, szervetlen: fém-oxid, szerves – éter)		monad	egy vegyértékű állapot
atom	parány	normál (oldat)	szabályos
csapadék	válmány	nyomás (gőz)	feszülés
kristályrendszer	dülényrendszer	oxidáció	élenyülés
fel- (előtag)	magasabb vegyértékállapotú elemet tartalmaz: fel chlorosavas kálium – kálium-klorát, fel cseleynsavas hamany – kálium-permanganát	polarizált fénysík	fényirányító sík
felszívódás (elnyelés)	felszörbölés, adszorpció, abszorpció	reakcióképes	eleven
fluoreszcencia	színtünet	redukció	élenytelenítés (oxigénelvonás)
gyúlékony	élenyíthető	semleges (só)	közönyös
hidroxid	hydrat (nem egyértelmű!)	savak (hidro-)	savhydrátok (HCl)
		szemcse	testecske
		szennyezés	fertőzés, fertőzmény
		szublimálás	fellengítés
		szűrő, szűrés	szűrle, szűrlés
		triad	három vegyértékű állapot

3. táblázat. Szerves vegyületek
A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárjában (1879)

Mai elnevezés	MGYK-beli elnevezés
alkohol	-etil – borszesz (spiritus vini), – metil – faszesz
atropin/hioszsciamin	nadragulyaal (al – alkaloid)
colchicin	kikircisal
<i>Datura stramonium</i> – alkaloid	daturin, redősiromal
digitalin (digitoxin)	gyűszünkedék (lásd Digitalis – gyűszünke), gyűszünkeal (téves: nem alkaloid!)
emetin	ipekakuanhaal (lásd Ipecacuanha – alkaloid)
etil-szulfonsav	kén-bor-sav
éter	égyény, etil-acetát – eczet-égyény, kőolaj-égyény – petroléter
glicerin	zsiréd (zsír – édesség)
kinin	chinaal
klorálhidrát	chloralvizegy
kloroform	hangyhalvag
koffein	kávéal, theaal, thein
metán	mocsárlég, mocsárgáz
morfin	szunyal
pepszin	emésznye
szantonin	czinadék (lásd Artemisia cana)
savanhidrid	savvizegy
sztrichnin	szoral
szénhidrogén	kőnenyszéneg, szénköneg, hidrocarbür
szénhidrát	szénvizegy
sztearinsav	fagygyanysav
urea	hugyany, carbamid
valériánsav	gyökönkesav (lásd Valeriana officinalis – gyökönke)

4. táblázat. Növényi és állati eredetű drogok
A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárjában (1879)

Mai elnevezés	MGYK-beli elnevezés
árnika (<i>Arnica montana</i>)	kappanör (hegyi)
benedekfű, levél (<i>Folium Cardui benedicti</i>)	áldott csükiüllő levél
édesgyökér (<i>Glycyrrhiza glabra</i>)	higviricz
gyűrűsféreg (lásd Hirudo)	gyűrűny
gyűszűvirág, piros (<i>Digitalis purpurea</i>)	gyűszünke
kőrisbogár (<i>Cantharis</i>)	hólyaghúzó izgonc
lobélia (<i>Lobelia inflata</i>)	porhonrojt
macskagyökér (<i>Valeriana officinalis</i>)	gyökönke
ópium (<i>Papaver somniferum</i> , mák)	mákonny
pióca (<i>Hirudo officinalis</i>)	nadály, vérszipó
virágpor, pollen	csírszemcse
porzó	poroda
virágos mező, rét	virány

5. táblázat. Készítmények, gyógyszerformák
A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárjában (1879)

Mai elnevezés	MGYK-beli elnevezés
emulzió	fejet
kálishappan	hamanyos szappan
kenőcs (unguentum)	ír
masztix	rágmány
paszta	tészta
pilula	labdacs
ricinusolaj	himbojolaj
tinktúra	festvény*

6. táblázat. Orvosi és biológiai elnevezések A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárjában (1879)

Mai elnevezés	MGYK-beli elnevezés	Mai elnevezés	MGYK-beli elnevezés
Szervek – működések			
beltartalom	<i>bennék</i>	daganat	<i>növedék</i>
embrió	<i>ébrény</i>	diabétesz, cukorbetegség	<i>cukros húgyár</i>
erőművi	<i>mozgásszervi (?)</i>	ekcéma (nedvedző)	<i>izzag</i>
herezacskó	<i>borék</i>	epilepszia	<i>nehézkór</i>
hímvesző	<i>mony</i>	erősítő, élénkítő	<i>zsongító</i>
hörgő	<i>légrekeszke</i>	fertőtlenítő	<i>fertőtlenítő</i>
izom	<i>izsam</i>	fonálférgek	<i>fonalócok</i>
menstruáció	<i>hószámvérzés</i>	gonorrhoea	<i>kankó</i>
nervus vagus	<i>bolyg(ó)ideg</i>	gyulladás	<i>lob</i>
nyálmirigy	<i>nyákérszény</i>	hánytató	<i>rázkódtató (?)</i>
nyelőcső	<i>bárszing</i>	idegfájdalom	<i>zsába</i>
perisztaltika	<i>(előhaladó) körmozgás</i>	inkontinencia	<i>húgytarthatatlanság</i>
pulzus	<i>érlökés</i>	káprázat	<i>kápránd</i>
pupilla	<i>láta</i>	kiszáradás (febris hectica)	<i>aszláz</i>
szívverés	<i>szívlökés</i>	krónikus	<i>idült</i>
vérnyomás	<i>vérjeszülés</i>	lipoma (zsírdaganat)	<i>zsírdag</i>
vizelet	<i>húgy</i>	limfadenitisz	<i>görvély</i>
Tünetek – körképek – hatás		(nyirokcsomó-gyulladás)	
anémia, vérszegénység	<i>sápkór</i>	miodisztónia (izomtónuszavar)	<i>izomtehetlenség</i>
afta	<i>szájzsebrék, szájpénész</i>	szifilisz	<i>bujakór, kankó</i>
asztma	<i>légrekedés</i>	skarlát	<i>verheny (vörheny)</i>
bénulás	<i>hűdés</i>	skorbut	<i>súly</i>
cachexia (leromlott fizikai állapot)	<i>senyvesség</i>	tetanusz	<i>derme(dés)</i>
condyloma (vírusos szemölcs)	<i>függöly</i>	tífusz (has, kiütéses)	<i>hagymáz</i>
		(vér)rög	<i>(vér)rostonya</i>

A szakmai nyelvújítás nehézkes műszavainak múlandósága érzékelhető Kazay Endre 1900-ban kiadott *Gyógyszerész lexiconában*, amelyben ezek jószereivel már csak a meggyökerezett, elfogadottabb névváltozatok változataiként nyernekel értelmezést. Az új nevek térhódítására utal a szerző megjegyzése, például a vegyi elemek nyelvújítási neveinél, hogy azok az illető elemek „*ros(s)z magyar nevei*”.

IRODALOM

- Balogh Kálmán *A Magyar Gyógyszerkönyv kommentárja. Gyógyszeresztani kézikönyv* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1879.
- Berta Ferenc Dr. *Balogh Kálmán (1835–1888) Gyógyszerészettörténet* 2007;5/1:18–20.
- Berta Ferenc *Egy emlékezés emlékére Gyógyszerészettörténet* 2007;5/1:16–7.
- Csedő Károly (szerk.) *Plantele medicinale și condimentare din județul Harghita – Hargita megye gyógy- és fűszernövényei* Marosvásárhely, Tipografia Tîrgu Mureș 1980.
- Farmacopea Română* București, Ediția a patra SOCEC – Co. S.A. 1926.
- Grabarits István *A gyógyszerkönyvek születése* In: Bösze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2009;119–46.
- Gyéresi Árpád, Kata Mihály, Sipos Emese, Hancu Gabriel, Kelemen Hajnal *A nemzeti Gyógyszerkönyvtől az Európai gyógyszerkönyv nyelvi adaptációjáig. A Magyar Gyógyszerkönyv 140 éves Orvostudományi Értesítő* 2012;85/1:47–53.
- Hager, Hermann *Commentar zur Pharmacopoea Germanica* Ed. 1. Band 1. 1873, Band 2. 1874. Berlin–Heidelberg, Springer Verlag GmbH 1874.
- Hager, Hermann *Handbuch der pharmazeutischen Praxis* 1er Teil Berlin, Verlag von Julius Springer 1876.
- Karlovsky Geyza, Winkler Lajos *Zsebkomentár a Magyar Gyógyszerkönyv kémiai részéhez Gyógyszerész Közlöny* 1898.
- Kazay Endre *Gyógyszerész lexicon 1–4*. Nagybánya, Kiadja Molnár Mihály 1900.
- Kempler, Kurt *A gyógyszerek története* Budapest, Gondolat Kiadó 1984.
- Krúdy Erzsébet (szerk.) *Brencsán orvosi szótár* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2002.
- Láday Győző *Emlékezés 2 hírneves budapesti egyetemi tanárról: dr. Balogh Kálmán és Szentmiklósi dr. Szabó József* Marosvásárhely, Révész K. 1909.
- Magyar Gyógyszerkönyv – Pharmacopoea Hungarica* Pest, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társulat 1871.
- Magyar Gyógyszerkönyv – Pharmacopoea Hungarica* Második kiadás Budapest, Atheneum R. Társ. 1888.

17. *Magyar Gyógyszerkönyv – Pharmacopoea Hungarica* Harmadik kiadás Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda 1909.
18. *Magyar Gyógyszerkönyv – Pharmacopoea Hungarica* Negyedik kiadás Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda 1934.
19. Moeller, Josef, Thoms, Hermann (szerk.) *Real Enzyklopädie der Gesamten Pharmazie*. 2. Aufl., 1–13 Band, Berlin–Wien, Urban–Schwarzenberg 1904–1914.
20. Rácz Gábor, Rácz-Kotilla Erzsébet, Szabó László Gy. *Gyógynövények ismerete. A fitoterápia és az alternatív medicina alapjai* Budapest, Galenus Kiadó 2012.
21. Szabadváry Ferenc, Szőkefalvi Nagy Zoltán *A kémia története Magyarországon* Budapest, Akadémiai Kiadó 1972.
22. Szendrei Kálmán, Csopor Dezső (szerk.) *Gyógynövénytár* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2009.
23. Szentgyörgyi Rudolf *Terminológia és (nyelv)politika. A magyar kémiai nomenklatura születése, tündöklése és bukása* In: Veszelszki Ágnes, Lengyel Klára (szerk.) *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó 2014:291–7.
24. Vámosy Zoltán, Fenyvessy Béla, Mansfeld Géza *Gyógyszertan* Harmadik kiadás Budapest, MAI Henrik és fia Kiadása 1914.
25. Zboray Bertalan A „*Magyar Gyógyszerkönyv*” száz éve Orvostörténeti Közlemények 1974:95–111.

OLVASOM:

„A kifordított, háton fekvő végzett, drainmentes percután vesekőeltávolítás”

Ezt a cíkcímet egyik szaklapunkban olvashatjuk. Feladata az volna, hogy a lehető legrövidebben összefoglalja a közlemény lényegét, hogy felkeltse a tanulni vágyók érdeklődését. Műkedvelő nyelvész érdeklődésemet a cikk címe valóban felkeltette.

Megtudtam, hogy háromféle – helyesen írva – vesekő-eltávolításról szólnak a szerzők. Ezek: kifordított vesekő-eltávolítás, háton fekvő végzett vesekő-eltávolítás és drénmentes percutan vesekő-eltávolítás. (Az öszvér „percután”-t megfosztottam az ékezetétől.)

Már az elsőnél megakadtam, a „kifordított vesekő-eltávolítás”-nál. Elolvastam az összefoglalást, aztán az egész közleményt az angol nyelvű Summary-vel együtt, hogy megtudjam, mitől kifordított a vesekő-eltávolítás. A kulcsszót, a „kifordított”-at sehol nem találtam. Segítségül hívtam a Google keresőprogramját, de az egyetlen ilyen kifordított vesekő-eltávolításra sem bukkant. Nem tudtam meg, mitől kifordított a vesekő-eltávolítás, ezért másik címet javasolnék:

Drénmentes, percutan vesekő-eltávolítás hanyatt fekvő betegből.

A cikkben levő hibák arra utalnak, hogy a kézirat részletes bírálata elmaradhatott.

Berényi Mihály

Nyáry Szabó László

Kazay Endre és a Gyógyszerészi Lexicon

Négykötetes gyógyszótára Európában, de a tudományos világban is ritkaság, a magyar világban pedig egyedülálló mű. Szerzője az 1800-as évek végén dolgozta ki, 1900-ban jelentette meg. Azóta sem született újabb szó-tár (lexikon). Gyógyszerészi körökben fogalomná vált a „Kazay”.

2000-es újrakiadásakor még volt méltósága a könyvnek, az eredeti pedig már beszerezhetetlen volt. E kihívásnak tett eleget a Galenus Kiadó a tiszavasvári Alkaloida Vegyészeti Gyár támogatásával. A még hagyományos, „régí vágású” gyógyszerész-társadalom akkoriban nagy lelkesedéssel fogadta e becses művet. (Büszkeséggel tölt el, hogy az éppen a 100. évfordulóra megjelent új kiadásban és főleg annak terjesztésében szerepem lehetett...)

KAZAY ENDRE ÉLETÚTJA ÉS MUNKÁSSÁGA

Kazay Endre Nagybányán született 1876. november 10-én. Nagybányán járta iskoláit is, 1889-től hat gimnáziumi osztályt végzett a minoritáknál. 1894 augusztusától gyakornok lett Ember Elek Arany Sas gyógyszerertárában Nagybányán, majd 1897-től Szilágysomlyón, Balázs Zsigmond gyógyszerertárában. Ez évben tette le gyógyszerész gyakornoki vizsgáját Kolozsvárott. Ekkortájt jelent meg első közleménye is a *Gyógyszerészeti Hetilapban*. Gyógyszerészsegédként dolgozott Szilágysomlyón, majd Marosludason, Nagybányán és Debrecenben is.

Szülővárosában, (az azóta Trianon nemzetközi szégyeneként elrabolt) Nagybányán jelent meg négykötetes műve, a *Gyógyszerészi Lexicon* 1900-ban. Döbbenetes, hogy e tudás birtokában, csak ezután kezdte meg egyetemi tanulmányait 1901 őszétől, gyógyszerész-hallgatóként a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen.

1903. június 15-én vette át gyógyszerészi oklevelét, ezután rövid ideig tanársegéd Than Károly kémiai intézetében. Ekkor jelent meg *Az organicus chemia alapfogalmai* című egyetemi jegyzete Budapesten. Ebből fejlesztett egyetemi tankönyve 1908-ban látott napvilágot Nagybányán, *Az Organicus Chemia Alapfogalmai* címmel. 1910 elejétől 1915-

Kazay Endre szótára írása táján

ig a Galenus Gyógy- és Vegyszergyár (későbbi nevén: Reanal Finomvegyszergyár) igazgató-fővegyésze volt Budapesten. Ez alatt, 1913-ban jelent meg a *III. Magyar Gyógyszerkönyv elemző módszerei* című gyakorlati egyetemi jegyzete Budapesten.

Kazay munkássága során tablettázó, porosztó, injekciótöltő készülékeket tervezett és készített. Gyógyszervizsgálati módszereket dolgozott ki. Kereste a gyógyszerek ízének javítására szolgáló megoldásokat. Meleg vizű magyar forrásaink vizét elemezte. (Azóta ezek javát is elszakították a nemzettesttől.) Tevékenységének állandó működési területe volt a csillagászati megfigyelés, az időjárás kutatása. Fényelemzéseket végzett, földtannal és barlangkutatással is foglalkozott. Nyughatatlan természete mindig munkát és alkotást keresett; széleskörű érdeklődését, egyetemess (polühistóri)

tevékenységét jól példázza, hogy verset és színdarabot is írt, színjátszóként szerepelt is színdarabban. Zenetörténettel is foglalkozott, német nyelven szerzett egyházi dalokat, és templomi orgonát is épített.

1918 szeptemberétől gyógyszerértár-tulajdonos lett a Magyar Korona gyógyszerértárban Vértesacsán. 1919-ben az Egészségügyi Népbiztosság a Fejér vármegyei gyógyszerértárak felügyelőjévé nevezte ki. Vértesacsán élt, és ott is halt meg viszonylag ifjan, 1923. április 20-án.

Kazay Endre életútjának és munkáságának leghűségesebb kutatója Lárencz László volt, így az a szerény irodalom, amely rendelkezésünkre áll, többnyire az ő érdeme. Kazay gazdag élete filmre kívánczik! Minden magyar orvos és gyógyszerész számára példakép, tanulság lehet egy életre.

GYÓGYSZERÉSZI LEXICON

A „Kazay” négy kötete nagyjából egyforma vastagságú, könnyen forgatható kézikönyv. Mondhatni, a gyógyszerész mintha grammra egyenlően osztotta volna el bennük a címszavakat.

A „Kazay” üde hangulatát az adja, hogy nem kíván sem német, sem angol vagy francia nyelvi befolyást, idegen utakat követni, hanem tisztán a magyar gyógyszerészeti nyelv megteremtésére törekszik. Hagyományos görögös–latinus gyökerei erősek ugyan, de új lomboatnak, sőt koronának a magyar tudományos nyelv megteremtését tekinti. Sokat tanulhatnak szellemiségéből tudományosságunk jelen és leendő szellemi vezetői is!

Mai kapszulázott, velejéig mesterséges és egyre sivárodó világunkkal szemben Kazay Endre műve egységes, átfogó gyógyszerészeti szemléletet őriz, amelynek gyógynövényi alapjai vitathatatlanok, így a természetessége is megkérdőjelezhetetlen.

Nehéz ma megmondani – mert alaposabb kutatásokat igényel –, hogy bizonyos kifejezések mely szóalkotóktól és szerzőktől származnak (Kazay forrásokat nem jelölt meg). További kutatás tárgya lehet, mennyit alkotott e pazar magyar nyelvezetből Kazay Endre maga, de a kifejezések szótárba rendezése mindenképpen az ő érdeme. Színporkázik új magyar nevekben. E nevek jelentős része ma is használható lenne, egy másik köre pedig méltán élhetne túl akár más jelentéskörben (is).

A „Kazay”-ról 120 év múltán Kapronczay Katalin tömör összefoglalása: „Kortársainak szánt kézikönyv volt a megjelenése idején, ma már a történeti kutatások segédlete.” Olvasmányossága és szórakoztató nyelvezete miatt azonban ennél jóval több, bátran ajánlható minden orvosnak és gyógyszerésznek, akár kikapcsolódásul is.

A Kazay-szótárát olvasni önmagában is élvezet, nem kell hozzá „valamit keresni”; „céltalan” böngészése is derítő élmény.

A mű a kor (a XIX. századvég) hangulatát is érzékelteti a címszavak bővebb taglalásával és magyarázatával. Mára egészen elfeledett dolgok is fölbukkannak, mint például:

asa foetida, mely ízes magyar nevén *búzaszat* vagy *ördögganaj*... „Perzsiában fűszerül használják”. A legszórakoztatóbb talán a már akkor is hamisított *rum*, azaz hogy az *álrum** receptjeiből való ajánlás... „A kereskedésbe valódi rum igen ritkán kerül. [...] Kitűnő zamatu s a kereskedésbeli felülmúló minőségű rumot készíthetünk a következő előírás szerint: [...]” Ennek receptúráját magam méltán csak *Kazay-rum** gyanánt emlegetem.

Betegségek ízes régi és frissen teremtett nevei is fölbukkannak:

A *fertőzés* szavunk még a találébb *ragályozás* alakban bukkan föl, például a tuberculosis és a syphilis/luës címszónál is.

A *luës*, illetve *syphilis* közismert magyar megfelelője, a bujakór mellett még a korában közismert – a *morbus gallicus*-nak megfelelő – *francz* neve is szerepel. Így életszerűbben értelmezhető az azóta már „klasszikus”-sá szelídült *Menj a francba!* szitkozódás is.

A *migraine*-re például *idegzsongító*kat ajánl – e hangulatos elnevezés túlélésre hivatott. Mai gyógyszerészetünkben is bizonyosan megtalálhatjuk az *idegzsongítók* körét. Például a zsábás (neuropathiás) fájdalom csillapítóiban (mint például a gammavajsav-származékokban), vagy akár a szorongásoldókban (anxiolyticumokban).

Kazay Endre négykötetes szótárához képest igen szerény előszavában jegyzi, hogy kora divatjával szemben is következetesen ragaszkodik a hagyományos (klasszikus) latin helyesíráshoz, és a címszavakat rendre a forrásnyelv szerint betűzött latin címszónál tárgyalja. Ennek dacára csaknem minden oldalon előhuncutkodik néhány magyar címszó is. Ezekből kínálok alább egy merítésnyi kis csemegét.

<i>Aggkór</i>	senilitas, marasmus
<i>Ajaksejt</i>	a növények epidermisén levő ún. szájníylásokat körülfogó alaku sejt
<i>Allövet</i>	klyster, enema, a gyógyszereknek folyadék alakjában a végbélben való befecskendezése a belekbe [...]
<i>Álomital</i>	narkotikus szereket tartalmazó folyadék
<i>Ázalék</i>	I. Infusoria
<i>Bajuszpedrő</i>	I. Cerat. ad mixtae
<i>Bárzsing</i>	oesophagus, nyelőcső
<i>Lókörmű szattyu</i>	Tussilago ...
<i>Lónadály</i>	Haemopsis sanguisorba
<i>Macskagyökönke</i>	Valeriana
<i>Magtalanság</i>	sterilitas
<i>Marjulás</i>	luxatio
<i>Mellszorulás</i>	angina pectoris
<i>Méhszeny</i>	hysteria
<i>Mészeny</i>	calcium
<i>Nőszdüh</i>	nymphomania
<i>Nyálkasav</i>	I. Acid arabic
<i>Nyílamlás</i>	különböző gyulladásos lefolyású betegségek tünete

Orosz nátha	influenza [A máig kiderítetlen eredetű „spanyolnátha” előtt e víruskór az oroszok „vétke” volt! Sz.]
Ólomkólíka	ólommérgezés
Ördög fing	ammonia pura liquida
Rühzsír	ung. sulfuratum
Sajtméreg	a rothadt, romlott sajtban, tejben, túróban képződő ptomain
Sápkór	l. Chlorosis
Sejtenye	sejtkeménye, l. Cellulose
Sikér	l. Aleuron
Sülyfű	Symphitum
Szádokfa	Tilia
Szűklégzés	dyspnoe
Tetűpor	pulv. sabadillae
Zsába	idegfájdalom
Zsibbadás	hűdésszerű mozgathatlanság
Zsidóferedő	kalium sulfuratum pro balneo
Zsidószurolk	asphalt
Zsirdag	lipoma
Zsirid/Zsir édesség	glycerin [találókban zsíréd lehetne*]
Zsongító szerek	l. Tonica

A *-gal jelölt kifejezések a szerző javaslatai.

Nagybánya adta nekünk Kazay Endrét és a „Kazay”-t is. A **Kazay-szülőház** ma méltán lehetne reá emlékező és emlékeztető **emlékház-múzeum Nagybányán**. Ez a feladat – Kazay méltó emlékhelyének kialakítása – még előttünk áll!

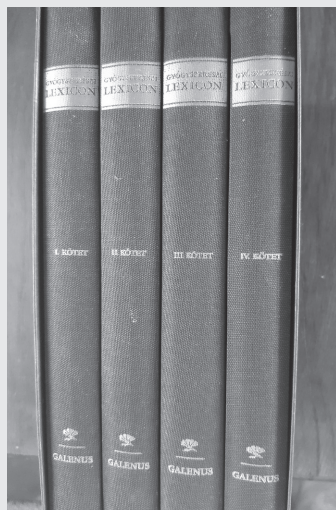
Ideje fölnőnünk és méltóvá lennünk végre Kazay kincses örökségéhez!

[...] És nem lehet feledni, nem, soha,
Hogy a mienk volt Nagybánya, ahol
Ferenczy festett, mestereknek álma
Napfényes műveken föltündökölt,
S egész világra árasztott derűt.

Juhász Gyula: Trianon
(1927. június 4.)

IRODALOM

1. Gyógyszerésztörténet 2004;1. (<http://www.gyogyszeresztortenet.hu>)
2. Kapronczay Katalin „Kazay”-ra vonatkozó kéziratok-gépiratos jegyzetei
3. Kazay Endre *Gyógyszerészi Lexicon 1-4*. Nagybánya, Kiadja Molnár Mihály 1900. (saját forrásait maga jelöli meg rövid előszavában)
4. Lázencz László *Adatok Kazay Endre munkásságához* Gyógyszerészet 1996;40/3:181–3.
5. Dr. Lázencz László *Kazay élete évszámokban* (<http://www.kazay-gyogyszertar.hu>)
6. Dr. Lázencz László *Kazay Endre, a polihistor* (<http://www.kazay-gyogyszertar.hu>)
7. Lázencz László *Kazay Endre újabb életrajzi vonatkozásai* Gyógyszerésztörténeti Diárium 1975;1:84–91.

Kazay így kezdte négykötetes *Gyógyszerészi lexicon*át:

ELŐSZÓ

„Midőn jelen kis munkámat a magyar gyógyszerészek elé bocsátom, azon tartozkodással teszem azt, melyet saját erőm iránt táplált bizalmatlanságom támaszt. A magyar gyógyszerészi szakirodalomban ily irányú, számot tevő mű még nem létezvén, óriási nehézségekkel kellett megküzdennem, hogy mint első, lexiconaris sorrendbe szedjem össze a gyógyszerészeti tudományok összességét, megvetvén alapját egy – esetleg – nagyobb ily irányú irodalmi vállalatnak.

Midőn egyfelől a felmerülő hiányokért szaktársaim szíves elnézését kérem, nem mulaszthatom el felsorolni azon szaktekintélyek munkáit, melyekből az idevágó részleteket rövid és egyszerű modorban kidolgoztam. [...]

Az itt felsorolt tekintélyes művek elég kezességet nyújtanak a tartalom alaposágáról és megbízhatóságáról; mennyire sikerült az azokból merített adatokat

feldolgoznom, a szaktársak ítéletére bízom.

A munka folyamán az idegen nevek leírásában ragaszkodom ahhoz, hogy mindent úgy írjak le, mint a hogy az illető szót eredetileg leírni kell. P. o. aequivalans-t nem írom – mint most már szokták – ekvivalensnek... Mivel pedig a napról-napra szaporodó új szerekkel lépést tartani a följegyzésben nem lehet, minden betűrészlet után elegendő tiszta lapot hagytam az esetleges pótlásokra.

Nagybánya, 1899. január havában.”

A magyar szakírás születése

A Sárvári Doktori Iskola és Sylvester János

A XVI. században három részre szakadt az ország. Habsburg Ferdinánd nem törődött az általa uralt országrésszel; „*gyepűnek tekintette, mely elvárzik a birodalom igazi határainak védelmében*” (6). Hiányzott tehát az ország egészének szellemi életét irányító magyar királyi udvar. A török a megszállt országrészben a közigazgatást uralta, adók sokaságával sanyargatott, fosztogatott, gyilkolt, rabolt; nagy területek néptelenedtek el. Az Erdélyi Fejedelemség hűbéres állam volt, adót fizetett a töröknek.

Európát ekkor rázta meg a reformáció, amely tanait a nemzeti nyelveken fogalmazta; eszméi feltartóztathatatlanul terjedtek, Közép-Kelet-Európában elsősorban Magyarországon és Erdélyben. A reformáció magával hozta az írás-olvasás, a népművelés fellendülését: iskolák sokasága nyílt, nyomdák létesültek országszerte, fellendült a magyar nyelvű irodalom és a könyvnyomtatás. A magyar nyelvű kultúra meghatározó volt. Nemeskürty (6) így írt erről:

„...a magyar nyelv, kihámozva a középkor latin nyelvű tudományosságának gubójából, az ezeröttszázas évekre [...] egy megszűnt állam helyett átvette a nemzetfenntartó szerepet.”

Lábra kapott a magyar nyelvű írásbeliség, a szájhagyományokkal őrzött történeteket papírra vetették, kialakult a történelmi azonosságtudat, a bibliafordítások pedig a magyar elvont fogalmi gondolkodást fejlesztették. A magyar szókincs messze meghaladta Mátyás korának hagyatékát (6). A három részre szakadt, megtépzott Magyarországon szinte csak a magyar nyelv szárnyalt, talán mert – tudva, nem tudva – ez volt az ellenállás, a megmaradás eszköze.

Európában a XVI. században az orvoscépzés nyelve még görög–latin, az egyetemes nemzeti orvosi nyelvek csak szárnyaikat bontogatták, főleg a reformáció sugallta szemléletváltozás – az egészség elhanyagolása bűn – következtében. Mivel magyar földön orvosi egyetem még nem volt, legfeljebb külföldi vagy külföldön tanult magyar orvosok tevékenykedtek, és belőlük is nagyon kevés volt. Gyógyónővényekkel foglalkozók (füvesek, fűjesek), tudós, főleg főúri

asszonyok, javasasszonyok, vándorló kuruzslók sokasága (olejkárok, borbélyok, csontrakók stb.) gyógyítottak. Ebben a században az orvoslás nyelve hazánkban alapvetően a népi gyógyászat magyar nyelve volt, de létezett az egyetemes ág, az orvosi görög–latin is, igaz, nagyon szűk körben. A kor görög–latin testtáji, növénytani, vegyészeti szakszavait is használó gyógyításról írt munkák szerzői – noha nemigen volt egyetemi orvosi végzettségük – mégis doktoroknak nevezhetők a szó tágabb értelmében: egyetemes tudásuk volt, és tevékenységük (írásaik) az orvoslás tárgyházhoz tartoznak.

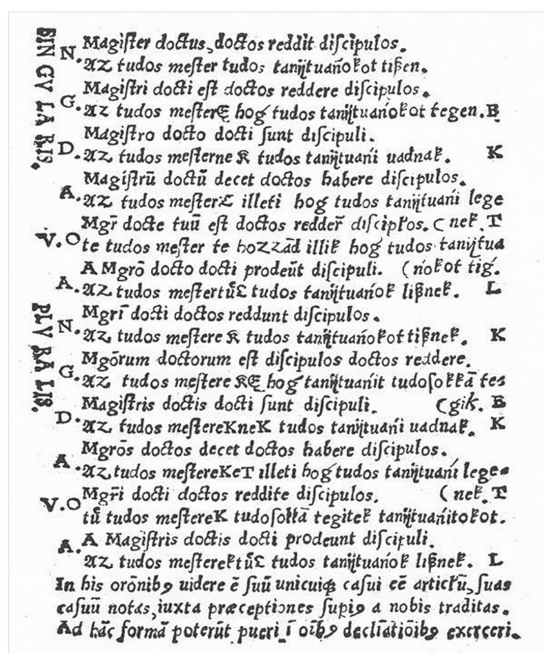
„Megjegyzendő, hogy a doktor fogalma nyelvtörténeti szempontból még ennél is tágabb: különböző korokban egyaránt jelentett felcsert, orvost, tanult embert, papot, tanárt, akadémikust, de újabban jogászt, politikust is.” (9)

Ugyanebben az értelmezésben beszélhetünk doktori iskoláról, sőt mivel ezek a közösségek nem csak orvoslással, egészségüggyel foglalkoztak, nevezhetjük általánosságban tudományiskoláknak is. A magyar orvosi nyelv szókincse már elég gazdag volt ahhoz, hogy a kor görög–latin szaknevezeteinek zömét magyarul is kifejezhesse, végső esetben körülírással.

SÁRVÁRI DOKTORI ISKOLA

Nem volt viszont még sokáig magyar egyetem; diákjaink külföldön szereztek képesítést latin, német vagy más nyelven. A magyar tudományos nyelv csupán a kor tudományára és szellemiségére (reformáció, humanizmus) fogékony főúri udvarban formálódott. Ebben az 1500-as évek derekához közeledve, központi szerepű volt a Nádasdy Tamás által szervezett és Sylvester János, Szegedi (Fraxinus) Kőrös Gáspár és társai szellemével fémjelzett tudóskör.

Itt volt lelkipásztor Beythe István, aki később a kor legnagyobb orvosfüvészenek, Carolus Clusiusnak lett a munkatársa. Itt született fia, Beythe András, a második magyar orvosi *Fíves könyv* összeállítója, és itt tanult Somogyi (Mélius) Péter, a kolozsvári *Herbárium az fűveknek, fák-*

1. ábra A sárvári iskola szellemiségét tükröző nyelvtani lecke
Sylvester 1539-es Grammaticájában

nak nevekről, természetiről és hasznairól szerzője, Beythe András mintaképe. Alapos a gyanúnk, hogy innen indult nyugat felé – talán éppen a párizsi egyetemre – 1559 októberében Várad Lencsés György, az *Egész orvosságról való könyv*, azaz *Ars Medica* szerzője is.

A sárvári iskola szellemiségét Sylvester János Sárvár-Újszigeten körvonalazta az 1530-as évek végén *Grammaticájában*, az első magyar nyelvű szakírást oktató könyvből. A hely szelleme akkoriban Sárváron a kor legtisztább európai forrásból táplálkozott: Nicolaus Copernicus Krakkójának, Jean Fernel Párizsának, Philipp Melanchthon Wittenbergjének és Andreas Vesalius Padovájának szelleméből.

Ezt a szellemet nevezzük itt – némi túlzással és kortévesztéssel – „Sárvári Doktori Iskolának”. Ennek az iskolának 12 pontba, 12 különböző nyelvtani formába foglalt bármelyik példamondata a tanár és tanítvány viszonyáról, egymás iránti kölcsönös felelősségéről minden mai magyar doktori iskolának, de akár az egész magyar egyetemi és közoktatásnak is jelmondata lehetne.

A képen a sárvári nyomda korabeli latin és magyar betűhasználatával eredetiben olvasható szövegének magyar része mai olvasatban a következő:

Egyes számban:

- A tudós mester tudós tanítványokat teszen.
- A tudós mester, hogy tudós tanítványokat tegyen.
- A tudós mesternek tudós tanítványai vannak.
- A tudós mestert illeti, hogy tudós tanítványai legyenek.

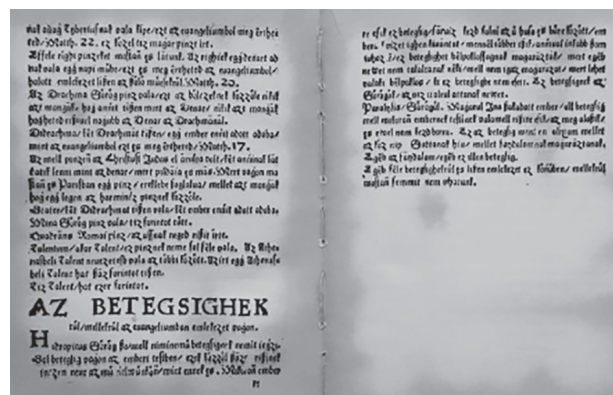
Ó, te tudós mester, tehozzád illik, hogy tudós tanítványokat tégy!

Többes számban:

- A tudós mesterek tudós tanítványokat tesznek.
- A tudós mesterek tanítványait tudósokká teszik.
- A tudós mestereknek tudós tanítványai vannak.
- A tudós mestereket illeti, hogy tudós tanítványaik legyenek.
- Ó, ti tudós mesterek, tudósokká tegyétek tanítványaitokat!
- A tudós mesterektől tudós tanítványok lesznek.

Továbbiak (1).

Az sem kétséges, hogy mai tudásunk szerint az első, magyar nyelven nyomtatott orvosi szövegek is Sylvester Jánosnak és az ő révén a Sárvári Doktori Iskolának köszönhetők, és ezek a Sárváron kinyomtatott *Új-Testamentum* fordításának jegyzetanyagában olvashatók.

2. ábra Az első magyarul nyomtatott orvosi szöveg, Sylvester János
Új-Testamentum-fordításának (1541) jegyzetanyagában

Sylvester Jánossal és a sárvári iskolával tehát, ahol már tudós mester, képzett (doctor) „doktor” oktatott, új fejezet kezdődött a magyar nyelvű tudás történetében: a nyomtatott tudomány kora.

Ezt vélhetően maga Sylvester János is felismerte (de biztosan megsejtette), és alighanem ezért íratta ki a sárvári nyomdával a *Grammatica Hungarolatina* címlapjára a megjelenés éve mellett a hónapot és napot is (1539. június 14.), pontosan megadva számunkra is a nyomtatott magyar tudományos (szak)nyelv születésnapját.

SYLVESTER JÁNOS

Sylvester János munkássága az orvosi nyelv szempontjából is jelentős, ezért külön is szót kell ejtenünk róla. Humanista tudós, bibliafordító, a magyar esszéirodalom megteremtője, nyelvművelő: vele kezdődött a magyar nyelvtudomány és

a helyesírás egységesítése. Munkásságáról rövid áttekintést Szathmári Istvántól olvashatunk (10):

ÉLETÚTJA ÉS MUNKÁSSÁGA

A Szatmár megyei Szinerváralján született 1504 körül. Először Krakkóban tanult, ahol nyomdászati ismereteket is szerzett, majd Wittenbergben folytatta tanulmányait – itt ismerkedett meg a humanizmussal és Luther munkásságával.

„...még huszonévesen, 1527-ben Krakkóból figyelmeztette társait arra, hogy

»gyűjtsd a tudást, mert lásd, pusztul minden e földön,
csak a szellemi kincs élheti túl a halált«.

1534-ben került Nádasdy Tamáshoz Sárvárra. Tanított a helyi iskolában, és megszervezte az újszigeti nyomdát. 1543 és 1552 között a bécsi egyetemen oktatott hébert, görögöt és történelmet. További életéről keveset tudunk; valószínűleg 1553-ban halt meg.

GRAMMATICA HUNGAROLATINA

Első jelentős munkája a már Sárvár-Újszigeten nyomtatott *Grammatica Hungarolatina* (1536–1539). Ez az első rendszeres magyar nyelvtan, amely a szaknyelvekre is figyel.

Készült ez mintegy félezer évvel ezelőtt, abban az időben, amikor az anyanyelveket már nemcsak a latin nyelv tanítására és magyarázatára tartották szükségesnek, de önálló használatuk is kezdett kibontakozni. Első lépésként kezdték összevetni az élő nyelvek nyelvtanát a latin nyelvtannal, bizonyítva, hogy a közönséges (barbár, vulgáris) nyelvek nyelvtana összemérhető a latinéval, de vannak különbségek is. Ezeket idővel az anyanyelv sajátosságainak tekintették. Ekként alkotta meg Sylvester is a *Grammatica Hungarolatina*-t, amelyben a latin szöveghez, példákhoz magyar nyelvű magyarázatokat fűzött, a latin szavakat magyar példákkal, magyar ragozási változatokkal hasonlította össze. A latin nyelvtanra támaszkodva rendszerezte és alkotta is a magyar nyelvtan tudományos igényű. Bartók István (2) fogalmazásában:

„...a latin grammatika tárgyalásával párhuzamosan kísérletet tett anyanyelve szabályszerűségeinek módszeres feldolgozására. Különbösen érdekesek magyar szakkifejezései, amelyek nemcsak a nyelvészetet érintik, hanem más szakterületeket is.”

A nyelvek történetének ez a kora az, amikor – a nemzeti öntudatra, önazonosságra ébredés kísérőjeként – a népnyelv nemzeti nyelvvé kezdett válni (2).

A *Grammatica Hungarolatina* jelentősen hatott a magyar nyelvű tudományok fejlődésére:

„Ez a munka keltette fel egyébként az érdeklődést a botanikai, az orvosi, a geográfiai és a gazdasági magyar szaknyelv kialakítása iránt is” – írta Vizi E. Szilveszter (11).

Mivel ez az első, magyar nyelvű szakírással is foglalkozó könyv, amelyik útjára indított más magyar szaknyelveket is, a *Grammatica Hungarolatina* megjelenését tekintjük a magyar szakírás kezdetének.

Szathmári (10) kiemelte Sylvesternek nyelvünk értékeit méltató szavait:

„Az egész latinul írt nyelvtannak talán a legszebb, sokszor szinte ódai magaslalon szárnyaló része az az egy lapnál alig hosszabb szöveg, amelynek minden sorából nyelvünk határtalan szeretete és ugyanakkor az azt megillető büszke önérzet sugárzik. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a magyar nyelv éppúgy szabályozható nyelvtanilag, mint a három jeles nyelv, a héber, a görög és a latin közül bármelyik... Ez a megállapítás már a vulgáris nyelveknek az említett három szent nyelvvel való egyenrangúsítását jelenti. Ezután a γλωττώματια-ról beszél, valószínűleg arról a nyelvi harcokról, amely a vulgáris nyelvek között felemelkedésük után megindult, hogy melyik vegye át a latin vezető szerepét. Sylvester azok ellen fordult, akik a magyar nyelvet illetlenül megvetették, sőt bemocskolták. És nyelvünk ezt méltatlanul sokáig eltűrte – mondja a továbbiakban –, pedig a mieink megvédehették volna az efféle rágalommal szemben. Anyanyelvünk roppant gazdagsága eddig el volt rejtve számunkra, amelyet most először megtalálva fel-tárunk és napvilágra hozunk. Ha ezzel élni nem vonakodunk (amint remélem és óhajtom) – folytatja Sylvester –, koldusszegényekből egyszeriben dúsgazdaggá válunk. Más nemzetek szerényebb értékeikkel is tetszelegnek, mi valóban kiváló tulajdonunkat is kevésbé vesszük.”

ÚJSZÖVETSÉG-FORDÍTÁS

Sylvester Újszövetség-fordítása (1541) az első tudományosan is megalapozott Újszövetség-fordítás (*Új-Testamentum*). Ez az első, Magyarországon kiadott magyar nyelvű nyomtatvány; nyelvtörténeti forrásértéke felbecsülhetetlen (3). A könyv végi jegyzetben a magyar nyelv képszerűségéről is értekezik – ez tekinthető az első magyar nyelvű irány- (stílus-) tanulmánynak, amellyel Sylvester

„kezdeményező lépést tett a magyar stilsztika és jelentéstan területén is” (10).

Az Újszövetség-fordítás orvosi nyelvi szempontból is jelentős. Egyrészt jelentős az evangéliumi gyógyítás szemlélete, amely megegyezik számos ősi vallás felfogásával: a betegség előidézője valamilyen világfeletti erő (Istenség-mű, büntetés, figyelmeztetés) vagy az ördögi megszállás következménye, a gyógyítás pedig az ördög kiűzése:

„...akikben ördögök vala, ördögtől gyötrődtenek; ördögöt űz ki, 7 ördög ment ki vala”.

A kiűzés történhetett szóval (az igével), érintéssel (kézzrátéssel), máskor csupán Jézus ruhájának érintésétől gyógyultak meg a betegek, mindig és azonnal („felkeltek és szolgálnak vala”).

Másrészt jelentős a természettudományos gyógyítással és a betegségekkel kapcsolatos szókinccse is, amelyből bepillantást

nyerhetünk a magyar orvosi szaknyelv korabeli állapotába. Például:

a kór szót 'bágyadság, gyengeség erőtlenség' (infirmas, languor) értelemben használja, és megkülönbözteti a betegség (morbus) szótól. Használja a szót melléknévként is (az kór ember, akik kórok valának). A leprát nevezi poklosságnak (egy poklos) és poklos varnak is. Egyéb kifejezései: leli a hideg, a hideglelés betegsége. Vérkórság, vér folyásos asszony – megszárad a ő vérenek folyása. Meggömbös, egybezsugorodás, elaszott emberek sokasága; kiknek inai helyekről el indultanak vala – benutság stb. (3)

EGYÉB MUNKÁK

Ő írt először olyan szövegeket, amelyek tudományos igényességgel, de egyéni vélemény szerint, művészi formában dolgoztak fel egy-egy tárgykört – azelőtt, hogy az esszé, mint műfaj, megszületett volna.

AZ ORVOSI NYELV ALAKULÁSA A XVI. SZÁZADI EURÓPÁBAN

A kérdést Magyar László így fogalmazta meg:

„...a XVI. században az orvosi nyelv fejlődésében igen fontos, ám sokszor egymással ellentétes folyamatok zajlottak. A latin nyelv ugyan egyeduralmat szerzett a tudományos medicinában, ám a sebészet, a szülész, a gyógyszerészet terén éppenséggel a nemzeti nyelvek vették át a hatalmat. A szakfogalmak rögzülését ugyanakkor a terminológia folyamatos bővülése nehezítette meg. A hagyományörző és az újító szellem folyamatos harcát vívott egymással. Az egységes tudományos nyelv kialakulását pedig az új fogalmak, növények, gyógyszerek, eszközök és fogalomrendszerek megjelenése gátolta. A latin orvosi szakszótár alaprétege azonban a XVI. században kétségkívül tartósan rögzülhetett.”

IRODALOM

1. Bartók István (szerk.) *Ioannes Sylvester Grammatica Hungarolatina (1536–1539)* Budapest, Akadémiai Kiadó & Argumentum Kiadó 2006:1–142. (<https://www.mek.oszk.hu/20200/20270/20270.pdf>)
2. Bartók István *A Grammatica Hungarolatina szaknyelvi jelentősége* Iskolakultúra 2009/2010:96–100.
3. Bartók István „Kiknek inai helyekről el indultanak vala és meg fakattanak vala”. *Betegségek meghatározása Sylvester János Újszövetség-fordításában (1541)* Magyar Orvosi Nyelv 2013;1:5–10.
4. Keszler Borbála *A magyar orvosi nyelv története* In: Bösze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Budapest, Medicina Kiadó 2009:87–118.
5. Magyar László András *Az orvosi nyelv a XVI. században, Európában* Magyar Orvosi Nyelv 2013;2:78–81.
6. Nemeskürty István *Mi, magyarok* Budapest, Dövény Művészeti Kft. 1989.
7. Szabó T. Attila *Váradi Lencsés György (1530–1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században az Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica (1577 k.) tükrében* Magyar Orvosi Nyelv 2013;2:82–91. (http://real.mtak.hu/19487/1/MONY_2013_02_Varadi_Szabo_u_110015.532907.pdf)
8. Szabó T. Attila *450 éve hunyt el Szegedi Körös Gáspár (1525 k. – 1563), az első dokumentáltan sikeres magyar méhdaganat-kezelő orvos* Magyar Orvosi Nyelv 2013;1:36–42. (<https://core.ac.uk/download/pdf/42930424.pdf>)
9. Szabó T. Attila *Az első magyar természettudományos kézikönyv (Melius Péter: Herbarium, 1578, Kolozsvár) második mutatójába foglalt orvosi fogalmak* Magyar Orvosi Nyelv 2016;1:46–55.
10. Szathmári István *Nyelvünk és a képszerűség* Magyar Orvosi Nyelv 2010;2:86–7.
11. Vizi E. Szilveszter *Szeretett nemzet betses nyelvének pallérozása – avagy a magyar orvosi nyelvújítók munkássága* Magyar Orvosi Nyelv 2001;1:15–9.

1527-ben egy pályakezdő férfi Krakkóból üzent nekünk, hogy „**Gyűjtsd a Tudást!**”.

2021-ben egy pályája csúcán lévő nő üzeni az Újvilágból, a világhálón, majdnem ugyanezt.

Sylvester János szavait évtizedek múltán korszakos művekké érlelték Sárvárott a Beythék.

Vajon **Karikó Katalin** üzenetét 2050 körül hány mai leány, fiú, hol ... és mivé ... érleli majd?

Szabó T. Attila

Gaál Csaba

COVID19-hez társult gondolatok

„Nem tehetjük, hogy amiket láttunk és hallottunk, azokat ne szóljuk.”

Apostolok cselekedetei 4:20.

Elöljáróként rövid elmefuttatás. TEILHARD DE CHARDIN (1885–1955) francia jezsuita filozófusnak volt egy kedvelt kifejezése: *émerger pour voir*, vagyis ahhoz, hogy lássunk, tisztán lássunk, ki kell emelkednünk, fölül kell emelkednünk a dolgokon. Nem kevésbé fontos ennek a fordítottja sem: *immerger pour voir*, azaz belemerülni a valóságba, hogy lássunk, mert minden apró részletét csak így érzékelhetjük igazán. A kívülről jövő, az avatatlan láthat olyat, amit a benne élők nem vesznek észre. Ezt a hozzáállást nem fogadják el a nyelvészek, így csak kevesen tanúsítanak megértést az övékkel nem egyező nézetek iránt. Balgaság a megszólaló kívülállóságára hivatkozni az érveinek mérlegelése helyett. Ezt az alapállást fejezi ki Tótfalusi István egy svéd orvosról, kutatóról írva: „...ő más tudomány szakembere, tehát akkor sem lenne igazán súlya egy nyelvi megállapításának” (7) – minő tarthatatlan kijelentés! Nem azt nézi, hogy mit mond, hanem hogy ki mondja. Ez az eljárás azonos a régi lenini fogással, amikor mindig személyre támadnak, sohase az üggyel, az állításokkal, a felvetésekkel vitatkoznak, azok cáfolatával nem fárasztják sem magukat, sem az olvasót.

Nyelvészek ítélkeznek rólunk, ha írásainkban az övéktől eltérő véleményt vallunk. Egy könyvértékelésről szólva jelentettem ki, hogy nem értek egyet a szerző azon állításával, mely szerint „...az orvosokban is nőtt az igény az egységes, helyes írásmód iránt” (5). Ennek inkább az ellenkezőjét érzélem nap mint nap, ezt azonban csak szakmabeli döntheti el hitelesen. Vagyis elvileg fordított a helyzet ahhoz képest, amikor bennünket ítélnek meg szaknyelvezetünk miatt. Vajon hogyan véleményezheti nyelvész az orvosok írásait, amikor nem is olvassa a szakirodalmat? Ostorozzuk mi eleget önmagunkat, lásd e lapban folyamatosan megjelenő nyelvi kifogásainkat.

Köznyelv és szaknyelv viszonya. Engedtessek meg nekem egy képzettársítás John Lukacs amerikai–magyar történész-től, amelyben lappang némi öngúny: „Épp, mert a történelem mint gondolkodásmód örökségünknek oly becses, különleges és veszélyeztetett része, a történelem mostanra túlságosan komoly dologgá vált ahhoz, hogysem hivatásos történészekre hagyhatnánk a művelését” (6).

A *szaknyelv* külön terület, nem azonos a *köznyelv*vel, így szabályozását meg kell(ene) hagyni az azt művelő orvosoknak. Egyetértek főszerkesztő úrral, miszerint az orvosi szaknyelvben a helyesírási szabályzat szerint a tartozékszámokat közvetlenül, vagyis kötőjel nélkül kapcsoljuk az alapszóhoz, ami a COVID19 esetében egy mozaikszó, tehát minden betűje nagybetű (3). Ha a *szaknyelv* *köznyelvi* szavaiban elfogadjuk az akadémiai nyelvi szabályozást, miért ne lenne elfogadható ugyanez fordítva: a *köznyelv* méltányolja a *szaknyelvi* előírásokat. Annál is inkább, mivel a kérdésre beérkezett nyelvészeti állásfoglalás háromféle nézetet tükröz, ami nem vall egységes álláspontra. Ami a kétféle megközelítést és az ebből eredő szabályozást illeti, hivatkozom BOYLE (1627–1691) angol természettudósra, aki szerint tudvalevő, hogy a matematikusok általában logikusan gondolkodnak, de nem *észszerűen*, az orvosok viszont fordítva: többnyire *észszerűen*, de nem mindig logikusan. A nyelvészek feltehetően logikusan, bár – az előbbieknél alapján – eltérő módon gondolkodnak, az orvosok viszont jól követhetően következetesen és *észszerűen*.

Mi a mérvadó a szaknyelvi szabályozásban? A kérdésfeltevésnél a helyesírási gondolkodok. A *köznyelvezet* mellett léteznek *szaknyelvezetek*, ilyen az orvosi vagy a jogi nyelv. Közös a két nagy csoportban, hogy mindegyiknek kiindulópontja és betartandó zsinórmértéke az anyanyelv. El kell azonban fogadni, hogy a *szaknyelv* – bizonyos korlátokon belül – önálló nyelvi egység, amelyet anyanyelvünkben tájékozott értelmiségiek dolgoznak ki egységes egésszé.

A *Magyar Orvosi Nyelv* elkötelezett arra, hogy az orvosi nyelvzetben ne csak előnyben részesítse, hanem törekedjen is a magyar használatára. Ebben a szándékban alapvetően különbözünk a mai *köznyelvtől* és az azt képviselő nyelvészektől, hiszen egy nyelvészeti újságban helyt adnak a következő kifejezéseknek: projektazonosító, kommentek, antropológiai, archaikus, grammatikai, szinesztézia, metafora, szemiotika, milió, relativitás (az *Édes anyanyelvünk* 2020-as számaiból). A kiragadott szavak mindegyike gond nélkül helyettesíthető

magyar szavakkal, a nyelvészek mégis használják, nem látnak benne kivétneivalót. Ez azonban ellentétes a *Magyar Orvosi Nyelv* céljaival – nálunk elvi kérdés a magyarul is kifejezhető idegen szavak mellőzése.

Józan ész és következetesség. A köznyelvben az *online* továbbra is ilyen formában szerepel, a *pésméker* viszont – pacemaker helyett – megengedett. A hivatkozási alap mindig az, hogy a nevezett szó mára annyira átment a köztudatba, hogy ez indokolná a kiejtés szerinti írásmódot. Összehasonlítva e két angol kifejezést, nem kétséges azonban, melyik a gyakoribb a köznap beszédben. Ha valami, akkor az *online* valóban annyira mindennapi és (egyelőre?) magyar megfelelő nélküli szó, hogy ez szükségessé, de legalábbis megengedhetővé tehetné az *onlajn* formát csakúgy, mint a lassan meghonosodó *láj* szó használatát. Mind a kettőt magyarul kellene helyettesíteni, és nem szentesíteni a használatukat. Mondják, online iskolai oktatás, online rendelés, online gyógytorna, pedig ez magyarul is kifejezhető a távoktatás, távrendelés, távgyógytorna szóval, de a *like*-nak is van megfelelője: *kedvel, kedvenc*. Megmagyarázhatatlan: a 12. kiadású akadémiai szótárban megtalálható a „lájkolni”, de az „online” eredeti alakban szerepel. A „kettős mércére” nincs indoklás. Hol itt a következetesség azon túlmenően, hogy a szakemberek igazán találhatnának odaillő szót? Az ember úgy érzi, hogy ezeknek az idegen szavaknak a helyesírási szabályozása öltöztetésen történik. Értetlenül állok a *komputer* írásmódja előtt is, hiszen ez a szó ekként nem is angol (computer), nem is magyar, ugyanis *kompjúter*nek ejtjük; megszületett az öszvérnek is sikertelen szó. Akkor mi a csudának írjuk ilyen faramucin?

„Koronás” szavaink. Az idegen szavak használatát már számaltanszor elítéltük e lap hasábjain. Magam is sajnálkozva állapítottam meg, mennyire nincs még mindig fogadókészség az orvostársadalomban. A koronavírussal összefüggésben nemcsak a mindennapokban, az újságírók nyelvezetében, de az orvosok megszólalásaiban is unos-untalan halljuk, látjuk az alábbi, részben újdonsült kifejezéseket.

Mindenkit *teszteltünk* az iskolában. A *tesztelések* eredménye azt mutatta, hogy csak elenyésző számú *teszt* lett pozitív. Nincs igazuk azoknak, akik a tömeges *tesztelést* erőltetik... Sehol egy *mintavétel, vizsgálat* vagy *szűrés* szó. Azon felül, hogy rendkívül egyhangú, felesleges is ennek az immáron meghonosodni látszó szónak a használata. Hallani még: *letesztelni*. Vajon mi a szerepe itt az igeikötőnek?

Mindenhol csak *regisztrálnak*, holott a vizsgálandókat, a betegeket, de még az oltásra várókat is *elő lehet jegyezni, jegyzékbe venni, feljegyezni, nevet rögzíteni* stb. De még a régen meghonosodott, idegen eredetű szavaink is elfogadhatóbbnak tűnnek: *listára* (e Liste, német) vagy *lajstromba* venni (registrum, latin).

Kontaktutazás, kontaktszemély – lásd Berényi gondolatait e lapban (2).

Lockdown. Egy város vagy egy terület lezárása, zárlat elrendelése.

Vakcina, halljuk az unalomig. Nem lehetne legalább időnként *oltóanyagot* is mondani?!

Legnagyobb megrökönyödésemre orvos szájából kezd terjedni az *oltakozni* szó – élt az *oltakozás* lehetőségével, nő az *oltakozási* kedv. Miért nem jó a régi kifejezés: olt, oltat, beoltatja magát, beoltják, oltást kap, beoltották stb.? Innen már csak egy lépésre volt az *oltakozó* (személy) megszületése. A (szak)sajtóban nyelvészek „mosdatják” a szót, holott józan nyelvértékű tiltakozók hada emeli fel szavát a világhálón a jelenség ellen. Lehet, hogy kimagyarázható és menthető ez az új és szokatlan kifejezés, de mindenképpen szűkített, mert több más és megszokott módon is megértethetjük magunkat.

Olvasom: *Covid-megbetegedés*. A COVID jelentése: coronavirus disease, ahol a „disease” annyit tesz, mint betegség. A Covid-megbetegedés tehát koronavírusbetegség-megbetegedés.

Egy államtitkár nyilatkozik: minden vakcinát *eloltottunk* – vajon mitől gyulladt ki? Nyilván arra gondolt, hogy az oltóanyagot elhasználták, felhasználták.

A koronavírussal *beazonosítottak* száma... Miért az igeikötő? Kiazonosítottak nincsenek.

A dolgozók felét már *leoltották*. Mi szükség a „le-” igeikötőre a megszokott beoltottak vagy az igeikötő nélküli alapszó helyett?

„Nem jelentkezett negatív oltási reakció” – hallom a televízióban. Oltási reakciónak, helyesebben oltási betegségnek nevezzük az oltás után jelentkező valamilyen kóros jelenséget, például tébécé elleni oltás utáni környéki nyirokcsomó-duzzanatot. Helyesen: nincs oltási betegség; ha van, az már nem „negatív”.

Lépten-nyomon *pandémiáról* hallunk, olvasunk, bár az én kiejtésem szerint pándémia. A görög eredetű szó a *pán* (mind, minden, egész) és a *démosz* (nép) jelentésű szavakból jött létre. (Írásmódja és kiejtése a helyesírási szótár szerint ugyanaz, mint a *páneurópai, pángermán* stb. szavakban.) De van-e szükség rá? Mi lehet a kifogás a *világjárvány* ellen, amelyet még véletlenül sem hallani?

Ismételten a COVID19-ről. A főszerkesztő által begyűjtött helyesírási vélemények szerint a szóba jövő írásmódok (3): Covid-19; Covid 19; COVID-19. Az *Édes Anyanyelvünk* lapban újabb két változatot fedeztem fel: COVID 19, CO19 (4), ez összesen ötféle változat! Ezzel szemben a *Magyar Orvosi Nyelv* által megalapozottan képviselt álláspont a COVID19, ez lenne tehát a követendő példa. Ami jó a köznyelvben, nem feltétlenül jó a szaknyelvben (lásd előbb). A magyar helyesírás következetlenségeiért a nyelvészek felelnek, a szaknyelviéért az orvosok.

Elképzelhetőnek tartanám, hogy ugyanazt a fogalmat kétféleképpen írjuk, amire példa a *föld* és a *Föld* szavunk helyesírása, ahol az utóbbi tulajdonnévként szerepel. Ha szakszövegről van szó, akkor legyen COVID19, azaz kötőjel nélkül. Mivel azonban a nyelvészek sem egységesek álláspontjukban, ezért talán mérvadónak tekinthetnek az orvosi helyesírást, így megszüntethető lenne a „belviszály”, és (kivételesen?)

átvehetnék a szaknyelvi ajánlatot. Nem nagy ügy, mondhatnánk, mindössze egy kötőjelről, illetve kis- vagy nagybetűről van szó. Csak nehogy elszabaduljanak az indulatok, mint a középkorban, amikor a hitvitában egy betű miatt rontottak egymásra az emberek, amiből olykor-olykor élet-halál harc támadt. Erről írt Madách szemléletesen *Az ember tragédiája* című művében, a bizánci színben: *homousion* (Jézus egylényegű Istennel) vagy *homoiusion* (Jézus és Isten személye hasonló)? A mi vitánk azonban szelídebb, mi nem közösi-tünk ki senkit.

IRODALOM

1. Apostolok cselekedetei 4:20. Biblia
2. Berényi Mihály *Befejezett melléknévi igenév* MONy 2020;2:45.
3. Bősze Péter *Válasz* MONy 2020;2: 25–6.
4. Buvári Márta *Szálkák Édes Anyanyelvünk* 2020;42:17.
5. Gaál Csaba *Mostantól nincs mentség* MONy 2018;2:105–7.
6. Lukacs, John A *Történelmi tudat* Budapest, Európa Kiadó 2004.
7. Tótfalusi István *44 tévhit a nyelvekről és nyelvünkéről* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2016.

Dylan Thomas:

Do not go gentle into that good night
Ne szelíden téj az öröklétbe meg

*Ne szelíden téj az öröklétbe meg.
 Álmodj lobogva, ha majd hűl napod.
 Őrült dühvel fogadd a fény halálát.*

*A bölcs tudja, hogy ha jó a vég,
 hiába minden. S bár jogod a sötét,
 ne szelíden téj az öröklétbe meg.*

*Ha jön a Hullám és gyarló tetteid
 egy zöld öbölben pusztá partra
 szórja,
 őrült dühvel fogadd a fény halálát.*

*Ha vadul vágytad még a Napot is,
 de rájöttél, hogy hiú volt az ábránd,
 álmodj lobogva, ha majd hűl napod.*

*Ha, komolyan, haláloed előtt
 vaksi szemed újra felragyog,
 őrült dühvel fogadd a fény halálát.*

*És Te, Apám, ott a komor ormokon,
 átkozz vagy áldj most könnyeid között,
 de ne szelíden téj az öröklétbe meg.
 Őrült dühvel fogadd a fény halálát.*

Fordította: Szabó T. Attila

A folyóirat korábbi számaiban Rainer-Maria Rilke *A párdúc* című versét kétféle fordításban is közöltük; a második a *Magyar Orvosi Nyelv* egyik szerzőjének, Nyáry Szabó Lászlónak a fordítása volt. Örömmel adjuk közre Dylan Thomas leghíresebb versének, az angol költészet egyik gyöngyszemének lefordított változatát, amelyet ugyancsak folyóiratunk egyik szerzője, Szabó T. Attila költött át magyarra.

A vers rendkívüli hatással volt a világirodalomra. Mutatja ezt az is, hogy magyarra is sokan fordították:

Csöndben ne lépj az éjszakába át – Ford. Nagy László
Ne jámboran merülj az éjbe át – Ford. Rossner Roberto
Ne ballagj csöndben amaz éjszakába – Ford. Vas István
A bársony éjszakába csendesen ne téj meg – Ford. Libor Zoltán
Ne lépj szelíden át ama éj küszöbén – Ford. Erdődi Gábor
Ne csöndbe fagyva érd meg éjszakád – Ford. Szokolay Zoltán
Gyöngéden ne hullj ölébe az éjnek – Ford. Berényi Gábor

Bősze Péter

Szakavatatlanok véleménye a nyelvről, nyelvünkről, az orvosi nyelvről és a nyelv használatáról – böngészés a *Magyar Orvosi Nyelvben* megjelent írásokban

„Minden nemzetnek főkincse a nyelve.
Bármit elveszíthet, visszaszerezheti.
De ha a nyelvét elveszti, Isten se adja vissza többé.
Aki a jó magyar szót elhagyja az idegenért,
akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló.”
Gárdonyi Géza

Valamely közösség nyelve az anyanyelv, ez a közösség létezési formája, ezért nevezzük a közösséget anyanyelvi közösségnek. Az anyanyelv addig él, amíg a közösség alkalmazza, a közösség pedig addig marad meg, amíg az anyanyelvét használja. Az anyanyelv tehát a közösségének sajátja, közügye; a közösség minden tagja beszéli, írja. Ők a szakavatatlanok, egyszerű nyelvhasználók. Vannak, akik figyelik a nyelvet, változásait tanulmányozzák, figyelmeztetnek. Ők a nyelvészek, a szakavatottak. Vannak ápolói a nyelvnek, akik a félrecsúszásokat helyreigazítják. Ők a nyelvművelők; köztük vannak nyelvészek, noha ez nem nyelvtudománykörü feladatuk, és szép számmal az anyanyelvért rajongó szakavatatlanok. Az anyanyelv egyformán közös kincse mindnyájuknak. Hogy mennyire az, rávilágít a szakavatatlanoknak a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban megjelent írásaiból való alábbi szemezgetés. (Ebben a kérdéskörben több cikket, könyvfejezetet írtam; ezekből nem idézek.)

Ádám György

„...Nagyváradról, tehát a Partiumból származom, ami annyit jelent, hogy a szűkebb hazámból elkerült nemzedéktársaimmal együtt kisliskolás korom óta belém ivódott a *soknyelvűség* éltető szelleme. Magyar anyanyelvünkkel együtt szinte természetesnek vettük, hogy tudtunk románul, de nem állt távol tőlünk sem az otthon hallott német, sem a román iskolában tanult francia nyelv. Talán éppen ezért már korán szegénynek, sőt nevetségesnek tartottuk a nyelvek meggondolatlan keverését, az összevissza, zavaros beszédet. Csúfoltuk a »románosan« magyarul beszélőket éppúgy, mint azokat az iskolásokat, akik »franciásan« vagy éppen »németesen«, tehát szerintünk finnyásan kényeskedtek. Természetes igényünk volt a *tiszta, érthető, makulátlan beszéd*, akár a magyarról, akár az akkor tanult idegen nyelvekről volt szó.” (1)

Bertók Lóránd

„Ha egy nemzet elveszti saját nyelvét, eltűnik, beolvad. Korunk, a világyarmatosítás (globalizáció) kora, ez már tulajdonviszonyai miatt sem kedvez a magyar nyelv fennmaradásának. Ha így haladunk, rövidesen csak a »bennszülöttek« nyelve lesz a magyar. Ha nem teszünk ellene, gyárakban, irodákban, egyetemeken rövidesen angol lesz a »hivatalos« nyelv.

Sajnos napjainkban már minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a köz- és a szakmai magyar nyelv egyaránt igen lepusztult állapotban van. Gyakorlatilag minden szakmai nyelvünk, mind szóhasználatában, mind szerkezetében pongyola, félgyarmati jellegűvé vált, noha erre semmi külső hatás nem kényszerítette használóit. Így ez az »önkéntes gyarmat« egyik sajnálatos tüneteként fogható fel. [...]

Elkeserítő kézbe venni egy szakmai rendezvény meghívóját, mert azon magyar szó az ülés megjelölésében, céljában, lebonyolításrendjében (konferencia, workshop, szimpózium, regisztráció, credit stb.), az előadások címében is alig található. Elgondolkodva a fentiekben megállapítható, hogy ennek a veszedelmes nyelvromlásnak az okai többek között a következők lehetnek. Első az a tévhit, hogy magyarul nem lehet kifejezni valamit. A második és nem jelentéktelen ok, hogy azt hiszik, ez az »előkelőbb«, a korszerűbb. A harmadik ok egyszerűen a lustaság, mert nem keressük a megfelelő magyar kifejezéseket. A negyedik ok pedig az, hogy fogalmunk sincs arról vagy észre sem vesszük, hogy ez a mai nyelvi helyzet nagyobb veszélyt jelent, mint a régebbiek. Pedig lehet ma is tiszta magyar nyelven beszélni és írni, csak először magunkat kell meg- és legyőzni, oda kell figyelni, és tudatában kell lenni annak, hogy a magyar igen gazdag nyelv, amelyen bármit ki lehet fejezni.

Mindent meg kell tenni szakmai nyelvünk visszamagyarosításáért, mert ez nemzeti fennmaradásunk záloga. Minden szakmában össze kell gyűjteni azokat a szakembereket, akiknek fontos a magyar nyelv, és hajlandók is érte tenni valamit. Minden szakmai alkalmat meg kell ragadni a helyes magyar beszéd és írás terjesztésére. Sajnos, ma még ott tartunk, hogy azok, akik egyetértenek ezzel a gondlattal és cselekvési tervvel, azok sem tudnak beszélni-írni idegen szavak nélkül, pedig ezek a szavak nem gazdagítják, hanem szegényítik a nyelvet. Így például csak az »információ« szó 29 szép magyar szót szorít ki nyelvünkéből. Nem beszélve a »már minden magazin, minden fesztivál« jelenségről (pl.: juhászfesztivál, tarhonyafesztivál stb.) és egyéb borzalmakról.” (2)

Boda László

„Mi, magyarok eléggé hajlamosak vagyunk az idegen nyelvű – görög, latin, angol, német – szakfogalmak használatára, előadásokban, közleményekben, azért is, mert az tudományosabb jelleget kölcsönöz mondanivalónknak, és így rangosabbnak mutatkozik. Elég egy orvosi szakvizsgálat szövegét idézni. Pedig nem ártana, ha ezt a beteg is megértené. Nem véletlen, hogy ennek a kérdésnek hatalmas irodalma van. [...] A megoldást a tudományos »kétnyelvűség« jelentheti. [...] A nevezéktani kétnyelvűséget a magam részéről a katedránál azzal okoltam meg, hogy a magyar nyelvű szakfogalommal Magyarországhoz tartozom, az

idegen nyelvű terminussal pedig Európához vagy a világhoz. A kettős szóhasználatot egyébként a stílus változatossága is igényelheti (vö. *computer és számítógép*).” (3)

Buda Béla

„A szakkifejezések vagy műszók sajátos jelentéstartalommal bírnak, amelyek eltérnek (rendszerint szűkebbek) a magyar szó jelentési szerkezetétől. Az idegen szó segíti a fogalom kívánt jelentésének elkülönítését. A görög és a latin nyelv – főleg szóösszetételei szabályai és új szóképzéseinek szemantikai rendje miatt – kiválóan alkalmas volt az orvosi nevezéktanra (is). Nem véletlen, hogy ma is folyik görögös–latin szakszóképzés olyan angol szavakból, amelyek a görög vagy a latin nyelvből származtak, és francia hatására, ill. a műveltségi nyelvhasználat részeként kerültek az angolba. Újabban az angol nyelvből főleg metaforaképzésen át, rétegnyelvi alapon jönnek létre találó kifejezések, amelyek a szakma zsargonjában ugyanúgy érdemesnek tűnnek az átvételre, mint a görög és a latin szóalakzatok. Ha mindezeket magyarra fordítanánk vagy magyarul adnánk vissza, külön szöveggörnyezettel kellene biztosítani szakszerű jelentésüket (előzetes szakmai egyeztetés és elfogadás után). Az orvosi szakmai kommunikáció, úgy látszik, nem képes nélkülözni az idegen eredetű szakkifejezéseket, és ezek nagy száma miatt most már nagyon nehéz lenne az egyeztetés. A szakkifejezések sajátos kontextusai (a klasszikus nyelvekben a jelentési rendszer, az angol kifejezésekben a képi vagy jelképi elem) új, alkotó szóképzést enged meg új összefüggésekre, jelenségekre, és ezek magyarítása már különösen nehéz lenne.” (4)

Csernátó Zoltán

„Anyanyelvünk szeretete nemcsak annak hangoztatásában, hanem ápolásában is megnyilvánulhat. Valójában ez utóbbi a hiteles szeretet. De az is fontos, hogy ez a szeretet ne vakítsa el nyelvi tisztánlátásunkat, lássuk meg és lássuk be anyanyelvünk korlátait. Míg az egyik oldalon rendkívül kifinomult nyelvi eszközök állnak rendelkezésünkre árnyalatnyi különbségek hathatós érzékeltetésére, addig a másik oldalon toldalékokkal és ragokkal működő nyelvezetünk igencsak ellenáll az idegen szavak simulékony beillesztésének.” (5)

Donáth Tibor

„A nemzeti nyelv ápolása minden időben a nemzeti kultúra ápolásának egyik legfontosabb tényezője. Fokozottan érvényes ez a kis nemzetekre, mert esetükben a világ 6 milliárdos populációját tekintve csak elenyésző kisebbség vallja magáénak a nyelvet anyanyelvként. A mi viszonylatunkban a 15 millió magyarul beszélő ember kis közösségnek számít, jöllehet a világon közel 7000 féle nyelvet beszélők táborában a magyar nyelv az első ötven közé tartozik.

Másrészt konkrétan a magyar nyelv felé való fokozott odafordulást indokolja az Európai Unióhoz való csatlakozás, nevezetesen az európai közösségen belül döntő mértékben az anyanyelv ápolása és fejlesztése biztosítja a nemzeti kultúránk integritását.

Ez a felelős munka elsősorban a filológusok, a szépírók, a lírátorok feladata. De a nyelv ma már egy rohamosan bővülő gyűjtőfogalom, mely a közbeszéd, az irodalom nyelvezetén túl felöleli az egyre inkább tagolódó szakterületek szakkifejezéseit, így külön fejezetet képeznek például a zenei, a jogi, a műszaki, az orvosi nyelv stb.

Joggal kérdezhetjük, hogy e szaknyelvek ápolása kinek a feladata? Vajon képesek-e a fent említett szaknyelvészek, lírátorok ellátni a szaknyelv-művelés munkáját is?

Nyilván nem, hiszen az egyes szakterületekre – és most beszéljünk konkrétan a biológiáról, az anatómiáról – vonatkozó előképzettségük a gimnáziummal befejeződött.

Világos, hogy a szaknyelv-művelést a megfelelő szakterületek szakképviselőinek kell végezni, olyanoknak, akiknek a szakmai tudásuk mellett egyúttal nyelvészeti, etimológiai, szemantikai affinitásuk, netán képzettségük is van.

A szaknyelv szerszám. Miként az alkotóművész, a kreatív iparos sem képes szerszám nélkül kifogástalanul dolgozni, így a tudományok világában a tudományos eredmények megfogalmazása is szerszámot, azaz közérthető, egységes szaknyelvet kíván. Ezt a szaknyelvet a tudományos dolgozónak kell új közleményei írása során állandóan csiszolnia, frissítenie.” (6)

Gaál Csaba

■ „Minden nyelvnek megvan a maga ésszerű gondolatmenete, és a nyelvben tükröződik egy nép gondolkodásmódja, tulajdonságainak némelyike, sőt – talán nem túlzás – a lelkülete is. A nyelv a gondolatrendszer kódja. Szülőföldünk hanghordozása ott él nemcsak beszédünkben, de szellemünkben és szívünkben is (La Rochefoucauld).” (7)

■ „Szerkesztői tevékenységem során számtalan jelét láttam az *anyanyelvi műveltség fogyatékosságainak*: tömönatok halmozása, szűk szókincs és ebből eredő szóismétlések, leegyszerűsített nyelvtan használata, ez alapvető ismeretbeli hiányosságokra utal. Az egyetemi jegyzetek, sőt tankönyvek rossz magyarsággal megírt oldalai is minden bizonnyal hozzájárulnak a (szak)nyelvi kultúra hanyatlásához. Egyszóval mindennapi jelenség az igénytelenségből fakadó »szaknyelvi trágárság« (Rák Kálmán).

A nyelv tükörképe a társadalomnak, az egyén szóhasználatá pedig jellemzi az illetőt. Szomorúan érzékelem leromlott nyelvezetünk mindennapjait. A közszereplők, politikusok fellengzős, silány és fontoskodó stílusa megfertőzte a tudományos világ nyelvezetét is. A mintát mutatni hivatott médiumokban ugyanezt a züllést észlelem. Ha az átlagember mindig ugyanazt a hibás szót, kifejezést hallja, abból indul ki, hogy ez így helyes, és a kör bezárult. Lehet, hogy mindezt a legtöbb szakember nem veszi észre, vagy csak kis hányaduk? [...]

Könyvszerkesztői munkásságom folyamán sokszor találkoztam értetlenséggel, amikor kértem a szerzőket, hogy *használjanak magyar kifejezéseket*. E mögött nyilván nem egyszer szellemi tohonyaság áll, hiszen nem mindig könnyű megfelelő és találó magyar fordítást találni. Nagy úr azonban a megszokás is. Nem méltányolható az a válasz, hogy amióta a fogalmat az angol eredetiből átvettük, »mindig így mondtuk«. Itt vetődik fel az adott szakterület hazai vezetőinek a felelőssége. Az ő kötelességük lett volna időben arról gondoskodni, hogy ezek a kezdetben újszerű kifejezések helyesen, vagyis magyarul honosodjanak meg. A szolgálai átvétel a legegyszerűbb megoldás. Végül olyan indoklást is a fejemhez vágtak, hogy azért tartuk meg az angol kifejezést, mert a nemzetközi kongresszusokon is így használják ezeket, és a fiatalok akkor könnyebben megértik, hogy miről van szó. Nos, aki idegen nyelvű előadást összefüggéseiben megért, és vitaszinten ismeri a nyelvet, annak nem kell magyar szakszövegben az eredeti angol kifejezésekhez ragaszkodnia, hiszen a nélkül is boldogul – ha meg nem, úgyis mindegy!” (8)

■ „Az egyoldalú szakismeret torzítja az orvos gondolkodásmódját. A látóhatár tágitásához jelentősen hozzájárul az *emberi kultúra* ápolása, amely alapja az emberek közötti kapcsolatnak. A műveletlen ember kevésbé képes az orvosi gondolkodás elsajátítására, mindazon ismeretek megtapasztalására, amelyek a mindennapi és szakmai életben szükségessé és hasznosak. Ez a viselkedés ugyanis *egyfajta filozófiát* is jelent. A filozófia szó itt tágabban értelmezendő, azaz olyan tudományként, amely a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit kutatja, és azokat a mindennapokban alkalmazza. (A filozófia az ősi felfogás szerint csodálkozás.) Így nézve a fogalmat, az valóban része az orvostudománynak, hiszen a napi gyakorlatban minden orvos többé-kevésbé kialakítja a saját »filozófiáját«, ahogy a gyógyítandó ember sem ragadható ki szoros kötődéseiből. Az emberekkel való bánáshoz *empátia* és kellő *műveltség* kell. A művészetek, az irodalom, a filozófia, a hittudomány iránt érdeklődő, azokban valamelyest jártas orvos tudja csak igazán megérteni a betegek nyomorúságát, kiszolgáltatottságát. A legtöbb orvost a nagy nyilvánosság elsősorban emberi magatartása szerint ítéli meg, és csak másodsorban szakmaisága alapján.” (9)

Gyèresi Árpád

„Tudományos előadásban alapvető elvárás, hogy amire megfelelő magyar kifejezés van, azt magyar nyelven kell előadni. Az idegen nevezetek használata önmagában még nem jelenti a munka tudományos színvonalának magasabbrendűségét. Magyar nyelvű tudományos előadásnak a magyar nyelvű műveltséget kell tükröznie. [...]

Jelenleg a magyar nyelvű tudományos lapok nagy gondja, hogy a tudományos eredmények nemzetközi értékelése (ld. pl. hatástényező) döntően a rangos, angol nyelvű szaklapokban való közlésre készíti a szerzőket. Emiatt csökken a magyar nyelven közlő szerzők aránya, sőt a lapok léte forog kockán. Évek óta e választút előtt áll a 92 éve megjelenő erdélyi magyar szaklap, az *Orvostudományi Értesítő* (Erdélyi Múzeum-Egyesület) is, tekintve, hogy a fiatal szerzők szinte kizárólag angolul közölnek a teljesítménymérési szempontok következtében.” (10)

Györfly Sándor

„A nyelvművelés mindannyiunk feladata, és azért szükséges minden szakmában megfogalmazni magyarul a mondanivalónkat, hogy anyanyelvünk ne elvállszon, de összekössön.” (11)

Jászberényi Csaba József

„A nyelv (jó esetben) együtt fejlődik a körülöttünk lévő világgal, és ezzel minden szakterületen együtt kell haladnia. Különösen fontos, hogy lépést tudjunk tartani a nemzetközi fejlődéssel, mert ha ez nem így történik, akkor egy olyan szakzsargon jön létre, amelyben a már régóta létező magyar szavak is feloldódnak, és adott esetben visszaváltoznak idegen, eredeti alakjukká.” (12)

Juhász Nagy Sándor

„A korszerű magyar tudományos nyelv kialakulása nagyjából egybeesett a tudományos kutatás hazai fellendülésével, az önálló magyar tudományos élet megerősödésével. Noha a folyamat csiráiban már jóval korábban bontakozni kezdett, nyelvünket a késő reformkortól kezdődően egy-két tudósnemzedéknek (Arany és Jókai kortársainak) voltaképpen bámulatosan rövid idő alatt sikerült alkalmas eszközzé alakítani tevékenységük pontos leírására, gondolataik árnyalt kifejezésére. Így a magyar nyelv, ha említett feladatkörének betöltésében – de csakis abban! – kezdetben jócskán le is maradt a nagy nyugati nyelvektől, ezt a történeti hátrányt hamarosan és tökéletesen behozta. Kifejező és tömörítő erejében, választékoságában, szabatoságában a magyar tudományos nyelv – a helyesen használt magyar – ma már egyetlen tudományágban sem marad el a nagy világnyelvektől, ami az emberiség igen kevés (legfeljebb két-három tucat) nyelvéből mondható el a sok ezer közül.

Szellemi elődeinknek, köztük az első magyar orvos-nemzedék kiválóságainak (Balassáéknak, Markuszovszkyéknak) mindezek véghezviteléhez kevés lett volna – egyébként vitathatatlan – »szakmai« illetékességük. A kényszer sem hajtotta őket, hiszen valamennyien hibátlanul beszéltek és írtak németül (többször, köztük a legnagyobbak, az anyanyelve is ez volt) [...] Teljesítményük véghezvitelére egy dolog sarkallta őket: izzó patriotizmusuk. A természettudósok, köztük az orvosok, nem voltak egyedül ebben; egy hatalmas áramlat ragadta magával őket, amellyel nem pusztán csak sodródtak, hanem önkéntes vállalással vetették magukat belé. Személyes élményüké vált a tudás, hogy

a magyar nemzet és a magyar nyelv úgyszólván egyet jelent;

e két dolog nálunk szerveződésben kapcsolódik egymáshoz, mint e világ igen sok más népénél. Az értelmiségi réteghez tartozván mindenekelőtt természetesen a kapcsolat magasabb művelődésbeli szempontjaira figyeltek. E nézőpont elsődlegessége ma sem vitatható. Ha a magyarság 1100 éves Kárpát-medencei történetének számtalan értékes művelődésbeli vívmányai, alkotásai közül csak egyetlenegy szabadna megnevezni, habozás nélkül választhatnánk az anyanyelven létrehozott művészi teljesítmény *egészét* (a »szépliteratúrát«), a közös emlékezet legősibb, már-már ködös rétegeibe visszanyúló népköltészettől kezdődően egé-

szen Weöresig, Nagy Lászlóig és (remélhetőleg) tovább. Ezért, amikor annak idején az első hazai orvisskola nagyjai – ki-ki a maga szűkebb szakterületén – Nyugat-Európa akkori nagyságainak színvonalához törekedtek (sikerral) hasonlítani, nyelvi igényeik szerint a korabeli magyar írás kiválóságaihoz – Vörösmartyhoz, Petőfihez, Arany Jánoshoz – és szellemiségükben természetesen a nyelv fellendítésére akadémiát alapító Széchenyihez »zárkóztak fel«. Céljukat talán nem érhették el egy csapásra (ehhez hosszú évtizedek kellettek), de törekvéseikkel (hasonlóan a tudomány sok más ágazatához) az orvoslás számára valódi értékfeltáró és értékmegőrző *közösségi keret*et teremtettek. És törekvéseikből éppen ez maradhatott máig a legidősebbnek.

A patriotizmus ma sem jelent mást, mint egyrészt a nemzeti közösséggel önként vállalt mély érzelmi azonosulást, másrészt e közösség iránti tudatos felelősségvállalást. A fogalomról lekophattak a másfél század előtti idők romantikus szöveiről, és – talán – a hangsúly is áthelyeződhetett, racionálisabb korszemléletünknek megfelelően, a dolog másodikként említett oldalára – ám a lényeg változatlan maradt. Adott tárgykörünkre leszűkítve a kérdést:

aki orvosként magyar nyelven ír – magyar nyelven is ír –, s törekszik ezt a csodálatosan fejlett közlési eszközt színvonalasan használni, tudatosan kinyilvánítja – mintegy a hazai tudományos közösség éltető elemébe lépve –, hogy felelősséget vállal a közösségért és fontosnak tartja annak értékététét.

Ezáltal hozzájárul egy *valós* értékrend természetes kialakulásához, ami nélkül az igazi, torzításmentes szakmai közvélemény és az egészséges közélet elképzelhetetlen. [...] Ez hozzásegít annak fenntartásához (vagy újraélesztéséhez?), ami a magyar szakemberek legnagyobb erőssége (s a külföldre került magyarok – nem csak orvosok! – sikerének legfőbb »titka«) volt, s a jövőben is lehet: a sokoldalúsághoz, az *egészet* egyben látó, átfogó szemlélet létrejöttéhez, a »csöslátás«, a túlszakosodás helyett. Bátran kijelenthető, hogy mindez elsőrendű nemzeti cél abban a szellemben, amelyben Széchenyi István látnoki módon, éppen 160 éve, feladatunk népe számára előírt (*Kelet népe*, 1841). »Kisnyelvi« voltunk ebben a tekintetben hátrány helyett előnnyé válhat, hiszen szűkebb, eszményi síkon összefogottabb szakmai közösségeket tételez fel, természetesebb módon történő odafordulást a többiek eredményei, tudományos nézetei felé.” (13)

Kiss József

„Vajon hol és mikor tanulja meg a szakorvos a betegségek és a tünetek magyar nevét; mikor tanulja meg megérteni a beteg, és mikor tanulja meg magyarul, azaz a közember számára is érthető nyelven elmondani a »diagnózist« és a »terápiát«? Hasonlóan a más szakterületen dolgozó értelmiségiekhez, az orvosoknak is először rendesen meg kell tanulniuk a szakmájukat magyarul, valamint – magyar lévén – idegen nyelven is, és orvos lévén – természetesen – latinul is. Szerintem ez alapvető követelmény kell legyen minden magyar értelmiségi számára. Hiszen az anyanyelv használata fontosabb kell legyen a szakmai tolvajnyelv használatánál, különösen, ha olyan foglalkozást űz – bocsánat! –, ha olyan hivatást gyakorol, amely során emberekkel foglalkozik. Vagyis ha tudása és szakértelme elsősorban nem szakmai közegeben, hanem a köznap életben, a közemberek körében érvényesül. Hiszem, hogy az orvosképzés alapvető célja a gyógyítás és a betegségek megelőzése. Ezt pedig csak közérthető, világos, szabatos, magyarul megfogalmazott ismeretközléssel lehet magyar emberek között elérni.” (14)

Kupcsulik Péter

„A technika fejlődése, a gazdaság növekvő lehetőségei, a társadalmi elvárások bonyolult összefüggései kritikus szakaszhoz érkeztek az elmúlt évtizedekben. Az orvostudomány fejlődését mindeddig általános érdeklődés és támogató fogadtatás övezte. Ezekben az évtizedekben azonban teret nyertek a pénzügyi, gazdasági szempontok, és megszülettek az egészségügyi kiadások csökkentését célzó intézkedések sorai. Sajátosan kapcsolódott össze ezzel az egyén önrendelkezési jogának

általános elismerése. Az egészségügy szempontjából ez azt jelentette, hogy az orvos–beteg kapcsolat, illetve az orvosi szakma és a társadalom viszonya alapvetően megváltozott. Míg korábban az orvosi tevékenység mind az egyén, mind a társadalom szemében a feltétlen bizalomra épülő, kiemelkedően magas erkölcsi szintű, objektív szakmai tudáson alapuló, de a gyógyító orvos képességei és tapasztalata által döntően meghatározott tevékenység volt, melyet az elzárkózás alig átlátható fala vett körül, ezután a számonkérés, az elszámoltatás, a beleszólás igénye merült fel. Nem vitatva azt, hogy ennek kétségtelen emberi jogi okai is voltak, a döntő tényező azonban a gazdasági szempontokban lelhető fel. Ez a kényszerű helyzet azt tette szükségessé, hogy a szakmai tevékenység a társadalom felé, az egyes orvos munkája a beteget felé érthető és átlátható legyen.

A tájékoztatás kritikus pontja a nyelv, jelesül az orvosi nyelv. Ebben az összefüggésben az orvosi nyelv nemcsak egyes szavakat vagy szóhasználatot jelent, hanem összességében a közlés tartalmi jellemzőit és szerkezetét is: azt a törekvést, hogy az orvosok egymás közötti vagy a beteg felé használt tájékoztatói módszereiben az anyanyelvi kifejezések használata, a magyarázó jellegű fogalmazás, azaz a közérthetőség váljon uralkodóvá. Magyarország ebből a szempontból is késésben van a nyugati féltekéhez képest. Ennek talán megvan az az előnye, hogy elkerülhetjük a nem kívánatos szélsőségeket.” (15)

Lapis Károly

„Napjainkban az orvosbiológia területén végbemenő, hihetetlen tempójú és egyben lenyűgöző fejlődés [...] következtében naponta számos angol terminus technicus születik. Ha ezeket változatlanul vagy – ami még rosszabb – kissé kitekert formában vesszük át és használjuk, torz lesz a magyar orvosi nyelv fejlődése, illetve meg is áll. Márpedig, ha egy nyelv valamelyik összetevőjének [...] fejlődése megáll, akkor az a nyelv egészének a fejlődésére is károsan hat, megtorpanjtja azt, ami azután előbb-utóbb a nyelv halálát eredményezi.

Ezért van szükség a magyar orvosi nyelv folyamatos és céltudatos fejlesztésére – új szavak megalkotására – még akkor is, ha [...] a magyar orvosi szaknyelv csak szűk körben: itthon és a környező országokban, a diaszpórában élő magyarság körében lesz majd használatos.

Gondoljunk csak bele, hol tartana a magyar orvosi szaknyelv nagy elődeink céltudatos nyelvművelő tevékenysége nélkül.” (16)

Matekovits György

„Nem kell csodálkozni azon, hogy a kisebbség-többség fogalomrendszerét nem használjuk szívesen. Itt nem kizárólag az anyaországról, a történelem szíkjével lekanyarított nemzettrész számszerű, mennyiségi arányairól van szó, amikor a szülőföld nem egyezik a hazával. [...]

Egy beszélőközösséget akkor tekinthetünk kétnyelvűnek, ha mindennapi beszédében két – vagy több – nyelvet használ. Magyarország határai mellett – a történelmi múltból adódóan – kétnyelvű közösségek élnek. A magyar nyelvi ismeret lehetőséget ad az anyanyelv használatára, de a földrajzi elhelyezkedéstől függően van, ahol többé, van, ahol kevésbé gyakran adódik alkalom a magyar szó használatára. Éppen e nyelvi közeg összetettségéből adódóan vezették be a nyelvészek a nyelvi otthonosság fogalmát.

NYELVI NEMZEDÉKEK Ennek keretében öt nyelvi nemzedéket különböztetünk meg.

1. Az anyanyelvi beszélő az a személy, aki az anyaországban vagy azzal határos más országban, általános iskolai, esetleg további tanulmányait a magyar tannyelvű oktatásban, magyar nyelven végezte. Anyanyelvét tudatosan használja, alaposan ismeri annak helyesírását, mondatszerkesztését.
2. Első nyelvi nemzedékhez tartoznak azok a nyelvhasználók, akik maguk részt vettek a magyar nyelvi oktatásban, de csak elkezdték azt, majd tanulmányaikat más nyelven folytatták.

3. Második nyelvi nemzedékről akkor beszélünk, ha a szülők legalább egyike részt vett magyar tannyelvű képzésben. Ez esetben a családtagok anyanyelvi szintű beszélőtől sajátították el a magyar nyelvet.
4. Harmadik és további nemzedékhez tartozik az a beszélő, akinek szülei egyáltalán nem vettek részt a magyar nyelvi oktatásban, csak valamelyik felmenője. A magyar nyelvhez nem semleges a hozzáállása, hiszen magyar gyökerekkel rendelkezik.
5. A magyar nyelvvel mint idegen nyelvvel kerül kapcsolatba az, akinek felmenői között nincs magyar anyanyelvű személy.

NYELVI OTTHONOSSÁG Ez a tág fogalom magában foglalja: a nyelvtudást, a nyelvismeretet, a nyelvtudáshoz fűződő érzelmi hozzáállást és a nyelvhez való tudatos viszonyt. [...]

SZOLGÁLTATÁS VAGY SZOLGÁLAT? Véleményem szerint a fogasztói társadalmak azzal követték el az egyik legnagyobb hibát az egészségügy jogi szabályozásában, hogy a gyógyítást, az orvos jobbító tevékenységét a szolgáltatások körébe sorolták. Ez a filozófiai tévedés egy ponton, de széles néprétegek körében kikezdte a polgári társadalom hagyományos értékrendjét. Ráadásul ez a fajta hozzáállás képmutató is, mert aki már látott beteg, szenvedő embert, akit fájdalmak, kétségek gyötörnek, az tudja, hogy ez a beteg nem szolgáltatásvásárlásra tér be hozzánk.” (17)

Michelberger Pál

„Ha az egységes tudományos nyelv egyúttal egyetlen tudományos nyelvet enged meg, akkor az ettől eltérő nemzeti nyelvek elszegényednek. Megszűnik a nemzeti nyelvű tudományos irodalom, elszegényedik a tudományos ismeretterjesztő irodalom, leépül az alapfokú és gyengül a középfokú oktatás. (A felsőoktatás feltételezhetően hozzáférhető marad az elit számára angolul). A nemzeti nyelvek szókincse a tudományos kifejezések eltűnése miatt zsugorodik.

A tudományos nyelv kiesése után a nemzeti nyelv további erózióját a hivatali nyelv elangolosodása, majd a szakmai nyelvek eltűnése fogja fokozni. A nemzeti nyelv visszaszorul a templomba és a konyhába.” (18)

Molnos Angéla

„...Végül megfogalmaznám harmadik tételemet. A tudományok, többek között a lélektan és az orvostudomány szaknyelvének magyarítása elsősorban közakarat kérdése, másodsorban az intézményesített hatalom kérdése, és csak harmad- és negyedsorban szakmai és nyelvészeti feladat. [...]

Kazinczy (1759–1831) idejében megvolt a közakarat. Egy akkori latin–magyar–német szótár végén találtam egy körülbelül 6000 nevet tartalmazó, 62 oldalas felsorolást, a kiadást segítő »Magyar Hazafiak« címmel. Mindenféle intézmény, minden korú és rangú ember az ország minden részéből, szegény és gazdag, munkájával és anyagilag is támogatta a szótárt. A nemzet védte közös kincsét. Egy magyar főnemes, Széchenyi István hozzáadta tekintélyét és pénze hatalmát.” (19)

Nagy Tibor

„Neves professzor szerzöm, amikor azt javasoltam, hogy kéziratában a különböző angol szavak helyett valami jó magyart kellene találni, a következőképpen válaszolt: »Ezt civilizált nyelveken így írják«. Kinevetnék a szakmabeliek, ha az elfogadott nemzetközi (értsd: angol) helyett nem is igazán jó magyar fordítást használna.

Érettségi találkozóon egykori padtársam (ma egyetemi tanár, a tudomány doktora) kijelentette: magyarul nem érdemes publikálni, magyar nyelven könyvet kiadni kidobott pénz. [...]

Megkockáztatom a feltételezést: ha az egyetemi oktatást, a tudományos könyvkiadást, általában a tudás átadását teljesen átállítjuk idegen nyelvre, kettészakad az ország. Valamilyen szinten magyarul beszélő

köznépre és egy képzett, iskolázott, de nem magyarul beszélő elitre. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy »visszafelődünk« a nyelvújítás előtti állapotba.” (20)

Nemesánszky Elemér

„A magyar nyelv a legrégibb és legdicsőségesebb emlékműve nemzeti önállóságunknak és szellemi függetlenségünknek. [...]”

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi évtizedekben a globalizáció vírusa fertőzte meg nyelvünket. Ha Vörösmarty Mihály veretes vagy Arany János csodálatos dallamú és szókincsű mondatait a jelenlegi médiaszövegekkel összevetjük, szomorúan döbbenünk rá, hogy a gyengülő-fakuló, betegeskedő magyar nyelv gondozó őrszemekre, társadalmi összefogásra, illetve alapos orvoslásra szorul. A nyelvrontó vírust elpusztító, az ellen immunizáló védőoltást nem ismerünk, az okok kiküszöbölésének óhaja pedig csupán hiú ábránd! Panaceában tehát nem reménykedhetünk. A tünetek felismeréséig azonban el kell jutnunk, a siralmas status quót rögzíteni szükséges és a jobbítás szándékával felvértezve »minden magyart« meg kell szólítani. A sokasághoz szólás hitével, Csokonai reményével, Kazinczy tenni akarásával, Széchenyi István elszántságával lehetne lépni a magyar nyelv megmentése érdekében.

A tudomány területén a legfenyegetőbb az idegen nyelvi hatás. Nekünk, orvosoknak először a saját házunk táján kell körülnéznünk, hiszen a szaknyelvet követni ma már alig lehet. Nem vagyok nyelvész, a szavak ízét többnyire olvasva érzem, és főleg akkor, ha a betűvetést (már egyre ritkábban) a magam örömeire gyakorlom. A diszciplína „dadaista kaleidoszkóppá” csorbult nyelvezetét régóta figyelem és egyre nehezebben viselem, hogy a beszélt nyelv és az írott szöveg először rétegnyelvvé torzul, majd napjainkra a magyar nyelv elemei lassan kisebbségbe szorulnak. Petőfi Sándor indulata idéződik fel bennem, akinek versében bánatában a legény egyetlen hűséges társát nem kímélve: »...nagyot ütött botjával a számár fejére.« [...]

Idézem Lükő Gábort, aki *A moldvai csángók* címmel megjelent könyvében ekképpen fogalmazott: »A szaknyelv mindaddig értéktelen (és értelmetlen) marad, amíg a 'specialisták' olyan őszintén nem szomorodnak el saját nyelvük idegen, rossz és csúnya voltán, mint a moldvai csángók a magukén. A hibridnyelv zavart okoz az identitásban, torzítja az önértéket. Az orvosoknak mindenekelőtt meg kell tanulniuk azt, hogy tiszta, szép magyar nyelven beszéljenek. Ez lehetne a közös alapja az egymással és a betegekkel való mindenkori értekezésnek is.« [...]

Minden egyes orvos kötelessége lenne a magyar orvosi szaknyelv ápolása. A legnagyobb tisztelet illeti azokat, akik állandóan hallatják jobbító szándékú szavukat. Sajnos, csupán néhány »megszállotról« van szó. Erőfeszítéseik szintere is szűkös, hiszen alig lehet találni olyan folyóiratot, amely ebben a témában elképzelt lenne.” (21)

Németh Éva

„»A szerző helyében figyelembe venném a véleményemet.«

Az írásom mottójául választott mondatot évek óta dédelgetem. Egyik lektorunk summázta vele megcáfolhatatlan igazságait, és engem, valahányszor eszembe jut, mindig megmosolyogtat. Irigylem a belőle áradó magabiztosságot, különösen most, amikor botcsinálta nyelvvédőként összegzem tapasztalataimat a magyar orvosi nyelvben terjedő anglicizmusokról. Azt remélem, hogy az e tárgyban szokásos, általános és kötelező búsongáson túljutva legalább egy vagy két kérdésben meggyőzőm olvasóimat. Mert a szerkesztő – embere válogatja – igyekszik féken tartani az angol, valamint a hagyományos görög–latin és a magyar orvosi nyelv közti kizsorítósdit. Attól tart, hogy egyszer csak azon kapjuk magunkat, jobban tetszik a *tarsal tunnel*, mint a *kéztőalagút*, ismerősebben cseng a *score*, mint a *pontszám*, az *up-to-date*, mint a *naprakész*, a *staging*, mint a *stádiummeghatározás*, a *compliance*, mint az *együttműködés*, a *study*, mint a *tanulmány*, a *mapping*, mint a *feltérképezés* és így tovább, utalva azokra az újabb fogalmakra is – *stentgraft-implantáció*, *leukocytarolling*, *Toll-like-receptor* stb. –, amelyek leírására már nem is születnek magyar szavak. [...]

Tovább cifrázza a helyzetet, hogy az orvosi kifejezések jó részét az angol is a latinból vette át, de ma új értelmezésben vagy más összefüggésben mi az angoltól vesszük vissza, a két vagy néha mind a három nyelvet kombinálva (*mucosa associated lymphoid tissue*, *large granular lymphocyte leukaemia*, *painful anular fissures tünetegyüttes*).” (22)

Pálkás József

„A gondolat a szóban nem kifejezést nyer, hanem végbemegy.”
(Lev Szemjonovics Vigotszkij)

„Ha a gondolat és a szó egy, akkor a tudomány és annak nyelve is [...] egysége mindannak, ami a teória és a gyakorlat eredményeképpen létrejött.

Platón elképzelése szerint az orvoslás a test szolgálója, a beszéd a léleké, így mindkettő hozzájárul az ép lélek és test megőrzéséhez. A nyelv használata is lehet tehát természettudomány és az orvoslás is nyelvművelői feladat. [...]

A magyar orvosi nyelv, mint minden szaknyelv, művelést kíván: a nyelvézeti szempontok átvitelét arra a dinamikus fejlődésre, amely az orvosi gondolkodásban lezajlik. [...]

Az európai uniós csatlakozásban a helykeresésünk és helyünk megtalálása új identitás létrejöttét fogja elősegíteni, amelyben nyelvünk megtartó-megújító szerepe kiemelkedő jelentőségűvé válik.” (23)

Palkovits Miklós

„A magyar orvosi nyelv kérdése [...] egyidős magával az orvoslással. [...] A magyar orvosi nyelv kimunkálása és helyes használata az elmúlt évszázadok során mindvégig két tevékenységen alapult: az ismeretek bővülésével együtt járó szókincsgyarapodás szakmailag helyes, és a magyar orvosi nyelvbe legjobban illeszkedő ápolása, valamint az új szavak széleskörű ismertetése, használatának általános elfogadtatása.” (24)

Pásztor Emil

„A szakkifejezések fontos részét képezik a nemzeti nyelvnek. A biológia és az orvostudomány folyamatos fejlődése, a kutatás és a technika haladása szükségessé teszi, hogy szaknyelveinkben is megtaláljuk a legszebb, legkifejezőbb magyar, illetve magyaros megnevezéseket. Egyetérttek Donáth Tibor professzorral, aki a *Magyar Orvosi Nyelv* 2003/2. számában a következőket írta: »Világos, hogy a szaknyelvművelést a megfelelő szakterületek szakképviselőinek kell végezni, olyanoknak, akiknek a szakmai tudásuk mellett egyúttal nyelvészeti, etimológiai, szemantikai affinitásuk, netán képzettségük van.« Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy egy-egy szép magyar nyelvű szakközlemény, a nyelvújítás tudatos igénye nélkül is, hozzájárul nyelvi értékeinkhez.” (25)

Szabó T. Attila

„[...] Arra a vezérgondolatra, miszerint »...az idegen szó dédelgetése nem szókincsbeli gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg, szegényedést jelent.« A természettudományokban ez csak részben igaz. Nem kétséges, hogy a nemzetközi szakszavak beépítése a magyar nyelvbe szükséges is – és nem is rossz. A rossz akkor következik be, ha a gyakori idegen szakkifejezéseknek nem születik magyar megfelelője (vagy ha született is, a szerző előadójának nincs tudatában). Erre csak egy éppen időszerű példát említenék, a *genetika* (magyarul örökléstan, örökléstudomány) példáját. Nem hiszem, hogy volna olyan »purista«, aki kitiltaná a magyar nyelvből a *genetika* szót – különösen akkor, ha tudja, hogy az örökléstan tudományági önállóságát egy magyar államnemesítő, gróf Festetics Imre ismerte fel és nevezte meg elsőként 1819-ben [...].

A nemzetköziség és nemzeti büszkeség is indokolja tehát a *genetika* szó használatát. De a nemzetközi vagy nemzeti vitájában van legalább két nyomós indok is a magyar *örökléstan* és a nemzetközi *genetika* szakszavak váltakozó használatára a magyar szövegben. Az egyik a választékosabb fogalmazás lehetősége: a két egyenértékű szó sokszor

felváltva használható az egymást követő mondatokban, vagy – kényszerhelyzetben – akár egy mondaton belül is. A »szókincsbeli gazdagodás« tehát választékosabbá, értékesebbé teszi a szerzőt is.

Ami azonban igazán fontos, az a tartalmi kérdés. Az átöröklés (*heredity*) ténye évezredes emberi tapasztalat. Az örökléstan tudománya (*genetics*) 2020-ban éppen 200 éves, korszakváltó (na jó, legyen *paradigmatikus*!) felismerés, felfedezés.

Ez a példa és a hasonló példák sora (na jó: *mutatis mutandis*) is igazolja, hogy a jól megválasztott és helyesen használt magyar szakkifejezések nemcsak szókincsbeli, hanem tartalmi, gondolkodásbeli gazdagodást is jelentenek.” (26)

Szirmai Imre

„Ma azt tapasztaljuk, hogy az egyeduralkodó angol nyelvből minden nemzeti nyelv igen sokat vesz át, különösen könnyen azokat az angol szavakat, amelyek latin tövűek. Ez azért érdekes folyamat, mert így módon – kis torzítással – mégis visszakerül a deák nyelv a magyar orvosi nyelvbe. Ez a tendencia olyan erős, hogy még a meglévő latin kifejezések is kissé »elangolozva« élnek tovább (pl. *basal ganglionokat* mondanak *basalis* helyett, *anterior magcsoportot* az *elülső* helyett, *cranial felé* mondja a radiológus a *fej felé* vagy a *koponya irányába* helyett stb.). [...]

A nyelvzavar fogalmi zavar. A neurológia szaknyelvében a homályosságot a tárgyi tudás hiánya, a meghatározatlan vagy az anyanyelvre nem fordítható, esetleg hiányzó fogalmak okozzák. Az orvosok könnyen átvesznek politikai és köznyelvi kifejezéseket, amelyek a kanonizált szaknyelvet rontják. Ezeken felül az orvosi nyelv hibáinak nagy része az orvosok attitűdjének megváltozására vezethető vissza. Ennek két fontos eleme: az egyszerűsítés vágya és a szakmai tévedéstől való félelem.” (27)

Telegdy Gyula

„Az orvosi nyelv fejlődése és jelen helyzete is eltér a többi szakmai nyelvtől. Az orvosképzés nyelvének nevezéktana a latinra épül. Egy diagnózis elnevezése ma is latin. Az emberi testen való tájékozódáshoz a szakma szintén a latin nyelvet használja. A nyelvújítás idején megpróbálták a betegségek elnevezését magyarra lefordítani. A szaknyelvhasználatba ezek a magyartások nem nagyon mentek át. Ma, ha illet hall az ember, vagy régebbi tudományos közleményekben ilyen szóval találkozok, inkább a csodálkozás vagy – az esetek egy részében – az érthetlenség érzése tölti el.

A problémákat csak tetézi az, hogy a tudományos folyóiratok jelenleg elsősorban az angol nyelvet helyezik előtérbe. Ez részben jó, részben további nehézségeket jelent. Jó, mert [...] a kiváló magyar eredmények megismerhetővé válnak a világ számára is. Baj azonban az, hogy miközben a latin mellett most már az angol nevezéktan is megjelenik, elfelejtjük a magyar szakmai nyelvet, amelyre pedig továbbra is nagy szükség van, hiszen az orvostársadalom körülbelül 40 000 főt számláló közösségének, az új eredmények megismerésének, a továbbképzésnek a nyelve a magyar.

Sajnos azonban, azt lehet érzékelni, hogy a magyar orvosi nyelv lassan sorvad, miközben a jövevényszavakkal színesedik is. Kérdés azonban az, hogy ez gazdagítja-e vagy szegényíti a magyar orvosi nyelvet. Különösen nehéz helyzetben van az az oktató, akinek a hallgatók számára tankönyvet kell írni, vagy a fiatal, akinek záródolgozattal vagy disszertációval kell befejezni életének egy-egy fontos periódusát.

Tartsuk meg a latin nomenklaturát vagy fonetikusán írjuk a latin szavakat? Ha ez utóbbit választjuk, akkor minden latin szót fonetikusán használjunk vagy csak egyeseket – és akkor melyeket? Az idősebb korosztály a klasszikus latin nevezéktanon nőtt fel. Számukra a fonetikus írásmódot sok esetben még olvasni is elborzasztó. Ha ilyen tankönyvet adunk a hallgató kezébe, hogyan fogja a latin diagnózist leírni?” (28)

Vizi E. Szilveszter

„Jogi szempontból a jövőben az orvostársadalom érdeke, hogy szabatos magyar nyelven és egyértelműen írjuk a körmeghatározást (diagnózist), a kórelőzményt (anamnézist) stb.” (29)

„Segíteni kell azokat, akik akár itt, akár ott a kultúrnmzet értékeinek megeremtésében és megőrzésében, a tudomány eredményeinek itteni és ottani honosításában, a tudomány továbbfejlesztésében, a nemzeti kultúra értékeinek megőrzésében, újateremtésében, helyreállításában, megerősítésében, illetve az európai ideálok szolgálatában dolgoznak. Példaértékű és úttörő jellegű volt a Magyar Tudományos Akadémia azon lépése, hogy 1990-ben bevezette az akadémiai külső tagságot, ezzel egyenjogúsítva a határon kívül élő magyar tudósokat az államhatáron belül élőkkel.

Márai Sándor kései, hetvenes évekbeli naplójának gondolatai nagyon is érvényesek a XXI. században, amikor a politikai határok el fognak tűnni: »Az ország, a nép még nem haza ... nincs más haza, csak az anyanyelv.«

Természetesen manapság is van »műnyelvi válság«, s az informatikai forradalom természetéből adódóan sok nyelvi kultúrában megjelent ez a probléma. Tudomásul kell venni, hogy a tudomány nemzetközi, nem alkalmazkodhat államhatárokhoz, politikai rendszerekhez. A II. világháború után a tudomány közös nyelve az angol lett. Így nem véletlen, hogy azt is felvetették: nem is szükséges a tudományos nyelvek bonyolult fogalmainak fordítása, nemzetivé tétele.

Ez alapvetően téves nézet. Az ismeretek terjesztése a XXI. század nagy kihívása, hiszen tudásalapú Európa épül, s egyenrangú társként az Európai Unióba csak szakmailag jól felkészült, a tudomány legújabb eredményeivel is felvértezett népként, nemzetként léphetünk be, ezért mindennél fontosabb, hogy a tudomány nyelvezete, a szaknyelv közérthető legyen. Csak így biztosíthatjuk, hogy kultúrnmzetünk minden tagja hozzáférhessen a tudomány, a modern technika legújabb eredményeihez. A nyelv a nemzet kovásza, a nemzeti kultúra továbbélője. Ki kell alakítani, vagy meg kell erősíteni azt a nemzeti tudatot, amely a nemzeti hovatartozást nem genetikailag és nem államhatárok, hanem a nyelv, a hagyomány, a kulturális örökség alapján határozná meg.” (30)

ÖSSZEGZÉS

Ennyit szemezgettem, és még sok van. Ám ebből is jól látszik, hogy a nyelvvel nemcsak a nyelvészek foglalkoznak, hanem más tudományok, szakterületek képviselői is, a nyelv tehát közügy! A nyelvész nyilván kutatja a nyelvet, az avatatlan foglalkozik vele, részben munkaeszközeként, másrészt mint létezési formájával, feltételével („Az ember nyelvbe zárt létező”).

Általános nyelvészeti álláspont manapság, hogy a nyelv változik a nyelvhasználók szokásai szerint; ez természetes folyamat, beszélni nem szabad, és – mint vélik – hasztalan is: önállóan alakul. Nyelvművelő nagy nyelvészek (Lőrincze Lajos, Fábrián Pál, Grétsy László, Balázs Géza, Kis Jenő stb.) nem biztos, hogy így gondolták, gondolják. Az azonban biztos, hogy az avatatlanok nem osztják ezt a véleményt: a nyelvi szabvány alkalmazását tartják követendőnek, zsinórmértéknek; a tudományok nyelvében mindenképpen, de a köznyelvben is. Más kérdés, hogy mit tekint a nyelvközösség szabványnak; változik-e az erről alkotott kép. Ennek fejtegetése messzire vezetne. Annyi azonban egyértelműen kitűnik az idézetekből, hogy a szerzők véleménye szerint az anyanyelv ügye mindenekfelett áll, azzal tevőlegesen foglalkozni kell, különben ebben az angolosodó világban rossz irányba halad. Ékes példája ennek Vizi E. Szilveszter gondolata, miszerint a tudomány nyelvnek, a szaknyelvnek mindenki számára érthetőnek kell lennie, mert csak így juthatnak el az ismeretek a közösség minden rétegéhez. Csak így lehetünk

az európai közösség egyenértékű tagja, és – mint Kiss Jenő fogalmaz – csak így lehet a társadalmunk versenyképes.

Előkerült a soknyelvűség kérdése, a több nyelv tudása, hogy az mennyire előnyös. Ám ez – miként Ádám György írta – semmiképpen nem jelenti a nyelvek „meggondolatlan keverését, az összevissza, zavaros beszédet... Természetes igényünk volt a *tiszta, érthető*, makulátlan beszéd, akár a magyarról, akár az akkor tanult idegen nyelvekről volt szó.” Ez a nyelvhasználat sarkalatos pontja: mindegyik nyelvet csakis a maga helyén, keverve soha. A tudománynyelvekben éppen a keveredés a legnagyobb gond. Okairól Bertók Lóránd írt, rámutatva arra, hogy senki nem kényszerített rá; „ez az »önkéntes gyarmat« egyik sajnálatos tüneteként fogható fel”.

A magyar nyelv szókincsgazdagságáról többen is írtak, és arról, hogy magyarul mindent ki lehet fejezni. A magyar értelmző nevezettár készítésében ezt magam is tapasztalom. Ennek tudatosítása a társadalom minden területén – eloszlata azt a tévhitet, hogy magyarul nem lehet – a magyar tudománynyelvek megőrzésének záloga, elsőrendűen a Magyar Tudományos Akadémia feladata. Juhász Nagy Sándor írta, hogy „amikor annak idején az első hazai orvosiskola nagyjai” a szakterületeiken nemzetközi színvonalon tevékenykedtek, „nyelvi igényeik szerint a korabeli magyar írás kiválóságaihoz – Vörösmartyhoz, Petőfihez, Arany Jánoshoz – és szellemiségükben természetesen a nyelv fellendítésére akadémiát alapító Széchenyihez »zárkóztak fel«”.

A XVIII. századi nyelvújítás – a tudományok művelésére alkalmatlan gyarmati magyar tudománynyelvünk tökéletesítése – az anyanyelv létfenntartó jelentőségének közéleti tudatosulásából és a hazafiasságból fakadt. „Hazafiasság”, mintha már elavult fogalom volna, fennkölt gondolat. Hol van már? Talán még mosolyognak is rajta, pedig – írta Juhász Nagy Sándor – „ma sem jelent mást, mint egyrészt a nemzeti közösséggel önként vállalt mély érzelmi azonosulást, másrészt e közösség iránti tudatos felelősségvállalást”. Felelősségvállalást az anyanyelvünk iránt a nyelvi otthonosság szellemében. A nyelvi otthonosság – írta Matekovits György – „a nyelvtudást, a nyelvismeretet, a nyelvtudáshoz fűződő érzelmi hozzáállást és a nyelvhez való tudatos viszonyt” jelenti.

Figyelemre méltó a vélekedés a tudománynyelvek idegen nevezeteinek kérdéséről. Lapis Károly írta: „Ha ezeket változtatlanul vagy – ami még rosszabb – kissé kitekert formában vesszük át és használjuk, torz lesz a magyar orvosi nyelv fejlődése, illetve meg is áll”. Telegdy Gyula szerint az orvosi nyelv a latinra épül. Eleink ezt igyekeztek magyarra fordítani, de nem terjedt el. „Ma – miként írta –, ha illet hall az ember, vagy régebbi tudományos közleményekben ilyen szóval találkozok, inkább a csodálkozás vagy – az esetek egy részében – az érthetlenség érzése tölti el.” Ugyanakkor rámutatott az angolosodó orvosi nyelv lehetetlen helyzetére. Palkovits Miklós a lépéstartást és az új szakkifejezések terjesztésének szükségességét hangsúlyozta. Az orvosi szaknyelv művelésének jelentőségére Pálinkás József is rámutatott. Buda Béla írta:

úgy látszik, az orvosi szakma nem képes nélkülözni az idegen szakkifejezéseket, és mivel ezek nagy számban vannak, és sajátos szöveggörnyezetük miatt magyarításuk már különösen nehéz lenne. Hasonlóan vélekedett Szirmai Imre is, mondván, hogy vannak meghatározatlan vagy az anyanyelvre nem fordítható fogalmak. Elkésérítő, de valós a Nagy Tibor által idézett két vélemény: a magyar nyelv nem „civilizált” és magyarul nem érdemes írni. Sokan vannak ezen a nézeten, de nem merik kinyilvánítani. Gaál Csaba szerint a szükség-telen idegen szavak használata mögött szellemi tohonyaság áll. Magam a magyarítás pártján állok; hangsúlyozom: nem fordítani kell, hanem elnevezni meghatározott fogalmakat, magyar nevezeteket létrehozni félreérthetetlen tartalommal – és akkor teljesen mindegy, hogy az angol szakszó tágabb vagy szűkebb értelmű. Donáth Tibor mondta: „a hivatalos terminus technicust nincs jogom megváltoztatni”. Nem is akarom – nemzetközi helyzetben azt, magyar viszonyokban emezt használok. Jól megférnek egymással. A Boda László által említett nevezéktani kétnyelvűséget így értem, semmilyen körülmények között nem úgy, hogy magyar szövegben használok mindkettőt. Egyetérték Szabó T. Attilával: a „jól megválasztott és helyesen használt magyar szakkifejezések nemcsak szókincsbéli, hanem tartalmi, gondolkodásbeli gazdagodást is jelentenek”. Továbbá Pásztor Emillel is: „egy-egy szép magyar nyelvű szakközlemény, a nyelvújítás tudatos igénye nélkül is, hozzájárul nyelvi értékeinkhez”.

Vészharang Gyéresi Árpád vélekedése a magyar nyelvű tudományos folyóiratok megszűnéséről, mivel: „a fiatal szerzők szinte kizárólag angolul közölnek a teljesítménymérési szempontok következtében”.

ZÁRSZÓ

Pontot téve az utolsó mondat után, felvetődött bennem a kérdés: miért szemezgettem? Ösztönösen, mert a magyar nyelvről, orvosi nyelvről írt vélekedések magukkal ragadtak, és késztetést éreztem arra, hogy ezt a felemelő érzést megosszam másokkal is, legalábbis izelítőt adjak belőle. Meg talán azért is, mert az írottak szétszórva a folyóiratban nem fogalmazódnak meg annyira lélegzetelállítóan, mint összeszedve. De mi végre az egész, hiszen tudománynyelvünk állapota – miként a szerzők fogalmazták – siralmas. Semmi foganatja a sok intésnek, óvásnak. Ennek ellenére fel kell hívni a figyelmet, ám ez nem elég, cselekedni kell. Erre most nem térek ki, csupán annyit teszek hozzá, hogy a fentiek cselekvés indítói.

A szemezgetésem tudatalatti indítéka mellett volt egy tudatos is: felhívni kortársaim és a jövő nemzedékek figyelmét ókori anyanyelvünk nagyszerűségére, anyanyelvük iránti felelősségükre, hogy ők is számadással tartoznak anyanyelvi közösségüknek az anyanyelvvel való törődésükről. Nekem az anyanyelv a bensőm valója. Osztom Nemesánszky Elemér véleményét: „Minden egyes orvos kötelessége lenne a magyar orvosi szaknyelv ápolása”; de a *lenne* szót törölöm a mondatból.

IRODALOM

1. Ádám György *Fontos-e a magyar orvosi nyelv?* MONy 2001;1:28.
2. Bertók Lóránd *Szakmai nyelvünk* MONy 2001;1:25.
3. Boda László *A biológiai illetékességű tudományok szaknyelve és a filozófia* MONy 2013;1:12.
4. Buda Béla *Gondolatok a magyar orvosi szaknyelv kérdéséhez* MONy 2002;2:6.
5. Csernátó Zoltán *Fractura bordae* MONy 2011;1:5.
6. Donáth Tibor *Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvvél?* MONy 2003;2:31.
7. Gaál Csaba *A fordítás útvesztői* MONy 2008;2:60–3.
8. Gaál Csaba *A magyar orvosi nyelv jelene* MONy 2013;2:133–4.
9. Gaál Csaba *További gondolatok a tudomány és a filozófia összefüggéséről* MONy 2014;1:61.
10. Gyéresi Árpád *Szükséges-e a magyar nyelvű magyar tudomány?* MONy 2019;2:109.
11. Györfly Sándor *Nem magyarkodunk, hanem magyarul beszélünk* MONy 2001;1:24.
12. Jászberényi Csaba József *Köszöntők* MONy 2001;1:7–8.
13. Juhász Nagy Sándor *Köszöntők* MONy 2001;1:8.
14. Kiss József *A mérnök esete az orvossal* MONy 2002;2:17.
15. Kupcsulik Péter *A magyar orvosi nyelv hagyományai* MONy 2001;1:14.
16. Lapis Károly *Köszöntő* MONy 2001;1:10.
17. Matekovits György *Kisebbségi orvos – kisebbségi beteg* MONy 2007;1:8–11.
18. Michelberger Pál *Nemzeti nyelv a tudományban: múlt-jelen-jövő?* MONy 2001;1:31–3.
19. Molnos Angéla *Gyógyítsunk magyarul! A lélektani szaknyelv magyartítása* MONy 2002;1:29–30.
20. Nagy Tibor *Nyelvújítás visszafelé?* MONy 2002;2:21.
21. Nemesánszky Elemér *Magyar nyelvet vagy hangzavart? Az orvosi glosszológia napjainkban* MONy 2003;2:2–4.
22. Németh Éva *Magyarul nem megy?* MONy 2007;1:12–4.
23. Pálkás József *Köszöntők* MONy 2001;1:11.
24. Palkovits Miklós *Köszöntők* MONy 2001;1:11.
25. Pásztor Emil *Egy világhírű anatómus értekezése a koponyáról, az 1870-es évekből, szép magyar nyelven* MONy 2005;1:30–3.
26. Szabó T. Attila *Szükséges-e a magyar nyelvű magyar tudomány?* MONy 2019;2:111.
27. Szirmai Imre *Nyelvi és/vagy fogalmi zavarok a neurológiában* MONy 2005;2:46–8.
28. Telegdy Gyula *Köszöntők* MONy 2001;1:12.
29. Vizi E. Szilveszter *Köszöntők* MONy 2001;1:13.
30. Vizi E. Szilveszter *A nyelv szerepe a tudományban és az ismeretterjesztésben* MONy 2002;1:40–3.

„...az idegen szavak használata a legtöbb közönséges esetben szellemi zavarosságra mutat. Minthogy pedig egy magyar szó majdnem minden alkalommal pontosan megfelel az idegen szó jelentésének, idegen szó használatára nem jogosít fel az árnyalati különbségre való hivatkozás sem. De micsoda árnyalati különbségről is beszélhetünk ott, ahol az idegen egész csoport hazait túr ki a nyelvhasználatból, holott éppen a csoport tagjai kell, hogy az alapjelentésen belül egymástól különbözzenek.”

József Attila írása Tolnai Vilmos *Magyarító szótáráról*
Századunk, 1929. március, 189. oldal.

Bősze Péter, Varga Csaba

Ez is, az is

Hozzászólók:

Balogh Lajos, Kocsis Katalin, Nyáry Szabó László, Oláh Imre, Siptár Péter, Szabó T. Attila

PANDÉMIA, PÁNDÉMIA

Varga Csaba

Sajnálatosan időszerű kérdés a világjárvány tudományos, de a sajtóban és a világhálón is elterjedt megnevezése. Többnyire pandémiát írnak a magyar cikkekben, hiszen a világsajtóban is így nevezik (pandemic). De helyes-e ez így? A világnyelvekben nincs meg az a különbség, amely a magyarban az „a” és „á” között megvan. A görögből származó *pán-* előtag (‘mind, összes’) sok jól ismert szavunkból visszaköszön: pánkromatikus, pánszlávizmus, pánhellén, Páneurópai Píknik vagy Pánamerikai Játékok. Pánáceának nevezzük a mindent gyógyító orvosságot. Elsőre nem is jövünk rá, hogy elrejtve más szavainkban is jelen van: *πάν-* + *θεός* (theós, ‘isten’) → *πάνθεο* (pántheo, ‘pantheon’). Akkor miért lenne *pandémia* a világjárvány, és miért nem *pándémia*, hiszen az eredeti görög kifejezés itt a *πάνδημος* (pándemos), vagyis nagyjából a népességben mindenkit érintő. Egyes nyelvészek szerint a görög szóban a hangsúly az η (ē)-re esik, ezért a magyarban ékezetezzük, míg az előtag hangsúlytalan, ezért nem. Én ezt szörszálhasogatásnak érzem. Ha már egyszer annyi szóban megszoktuk *pánként*, mi szükség van az ógörög hangsúly követésére? Nem is beszélve arról, hogy vajon hányan ismerik az ógörög kifejezés eredeti hangsúlyozását. Az újságírók biztosan nem. Ők általában gondolkodás nélkül átvesznek bármit a világsajtóból, és ugye, a nemzetközi cikkekben nem találtak „á” betűt.

Pá(n), kis aranyom, pá(n)!

Az egyik legutóbbi szösszenetben azt fejtegettem, hogy mennyire hibásnak tartom a világjárvány (pándémia) *pandémiaként* történő említését a sajtóban. Mondhatnánk, hogy a jelenlegi helyzetben ez sokadrendű, n-edleges (ennedleges?) kérdés, és igazunk is lenne. Mivel azonban

az MTA Nyelvtudományi Intézete (vagy már nem is MTA?) válaszolt a felvetésre, vissza kell térnem rá. Ők is úgy vélik, hogy teljesen jogos a megjegyzés, és szerintük az orvosi nyelvben is kivételes ez az írásmód. Mégpedig azért, mert vagy magyaros formában írunk egy szót ékezetesen (pánesztézia, pánfágia, pángenezis), vagy idegenesen, akkor pedig panesthesia, panphagia, pangenesis stb. De ha már szótárakban is *pandémia* alakban, vegyes írásmóddal jelenik meg, akkor használjuk így, ha nem is helytelenül, de meglehetősen kivételesen, „rendhagyó módon”, vegyes alakváltozatban.

De miért kellene így tennünk? Csak azért, mert valaki egyszer ekként látta jónak felvenni a szótárába, fittyet hányva a következetességnek? (Más szótárakban és szakkönyvekben a másik alakot alkalmazzák.) Vagy azért, mert a hazai nyelvészet jelenlegi fősodra már sandán tekint a nyelvművelésre, amely szóvá meri tenni az új keletű, magyartalan vagy következtelen szóhasználatot és helyesírást? Az a nyelvészet, amely nem tesz különbséget helyes és helytelen között, és – véleményem szerint – túlságosan megengedően csak egyenrangú változatokat ismer el? Amely hagyná a nyelv – szerintük – „természetes fejlődését”, azaz egyenlőnek ismerne el minden újsütetű magyartalan, például angolból félrefordított kifejezést, ha azt elég sűrűn használják? Gondoljunk csak a pletykalapok nyelvi igénytelenségére, egyes sajtómunkások műveletlenségéből fakadó bárgyú nyelvhasználatára vagy a hirdetések ostobaságaira.

Egyértelmű elv az orvosi és egyéb természettudományos szaknyelvekben a vegyes írásmód tiltása, mert helytelen. Én maradnék a szerintem helyes változat mellett, és szerencsére nem is vagyok egyedül, mint látom a *PTE Orvostudományi Hírmondó* legutóbbi számából. Aki meg nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul. Mondja azt, hogy világjárvány. Ugyanannyi szótág.

HOZZÁSZÓLÁS

Nyáry Szabó László

A 'minden' jelentésű πᾶς ógörög szó semleges πᾶν alakja szerepel a szóösszetételekben. Az írottakkal alapjaiban egyetértek: **pándémia** a magyarba illő alak. Az a pan vagy pán kérdés azonban sokkal fogósabb! A kettő között az igazság. A πᾶν rövid palócos a/á-val hangzott. Ráadásul a „πᾶν-” írásától eltérően változó hangsúllyal: πᾶν. A magam példájáink inkább a πανηγυρικός, ami panegirikosztól igen sokféleképpen ejtetett. (Helyesen, magyarosan: pánégürikosz, még magyarosabban persze 'díszbeszéd'.) De visszatérve: πᾶν és δῆμος mindkettő változó hangsúlyú. Viszont e szó egyben soha nem létezett az ókorban. Új keletű csinálmány, úgyhogy a hangsúly akárhol lehet.

Talán ez a hosszú „á”-nk a „pánik”-ból fakad, amely Πάν (Pán) isten nyomán szakadt ránk. Érdekes, hogy az ógörögben ez sem hosszú, csak palócos rövid á, bár megjegyzendő: erősebb hangsúlyú. Az ógörög nem volt olyan szépen „helyesírott”, mint a mai magyar nyelv. Elég sok a zűr, mert hellénisztikus bölcseink hétköznapi szószólói a hangsúlyokat egyáltalán nem jelölték. De ami a mi szempontunkból ennél is rosszabb: a hosszúságokat sem. Az o-ó és az e-é páron kívül a többi hangzó lehetett hosszú vagy rövid.

Ezt pedig csak legnagyobb újkori bölcseink jelölik az ógörög szótárai(n)kban. Honnan tudhatjuk egyáltalán, hogyan (volt) helyes? Az időmértékes verselésük a rejtett bizonyíték 2500 év távlatából. Hát nem szédületes?

Vigasztalásul mondom, hogy nekem is kellett hozzá egy évtized, hogy megbizonyosodjam: Íliász a helyes alak. És nem Iliász. Lehet persze, hogy Ili (a maga módján) ász, de annak Homéroszhoz semmi köze.

Saját nyelvművelő szótáramból idézve a Thrák-tenger hitelesebben:

Ílion(i)-tenger az Égei-tenger északi része, amelynek (keleti) partvidékét a (térseget uraló) trójaiak, az íloniak lakták (Odüsszeusz idejében)... (Lásd még: Trójai-tenger, Kikón-tenger, Thrák-tenger.)

De hogy egy kicsit pán-kodjam, még az antik ó-balfogást is helyesbítem:

Pánhellén, pángörög, össz(-ó)görög, összhellén polgárháború a „peloponnészoszi háború” illendőbben, találóbban, hiszen nem csak a Peloponnészoszon vívták, és e neve évszázadokkal lemaradt a csatazajtól.

A világraszóló pándemiázás közepette azonban érdemes elővenni a régi **epidémia** kifejezésünket, amely nem más, mint járvány! A **pándémia** pedig nem több, mint ennek a nagyzolása: a világjárvány!

FILAMENT, FIBRA, FILUM, FASCICULUS, TRACTUS, LEMNISCUS

Bősze Péter

Jelentésük sem görög–latin nevezeteinkben, sem az angol nevezetekben nem egységes.

Kocsis Katalin

fibra, fibrae rost, szál, fonál.

- rost: kollagénrost, rácsrost, elasztikus rost;
- rost – nemcsak kötőszöveti rost lehet, hanem idegrost, izomrost is;
- főleg idegrendszeri rostkötegek;
- *fibrae lentis, fibrae intercrurales anuli inguinalis spf., fibrae interdentalis (gingiva) fibrae circulares, meridionales m. ciliaris, fibrae zonularis.*

Anatómiai nevek (Donáth):

fibra rost, szál, fonál; hasadással létrejövő, például *fibrae lentis*: a szemlencse alapállományát képező rostok.

fibrilla kis rost, rostocska; főleg izom- és idegrost értelemben; azok összetevői.

fibrillaris kis rostokból álló.

filum fonal, szál, például *fila radicularis*: a gerincvelőből kilépő finom gyökérrostok, amelyek a gerincvelői idegek mellő és hátsó gyökereit alkotják.

filiformis fonalas, fonalszerű.

fasciculus köteg, nyaláb; izom és idegrostok alkotta kötegek neve.

lemniscus szalag, hurok.

tractus köteg, pálya; anatómiai értelemben: különböző struktúrákat összekötő; például központi idegrendszeri idegpályák.

Orvosi szótár (Brencsán):

fibra rost, szál.

fibrilla kis izom- vagy idegrost.

fibrillum kis izom- vagy idegrost.

filum fonal, szál.

Dorland's dictionary:

fibril minute filament.

fiber an elongated threadlike structure – általános neve: fibra.

filum threadlike structure or part.

filament a delicate fiber or thread (chromatin filament).

strand a thread or fiber or a structure resembling one (double-strand DNA) – jelentése: 'szál, fonál' (*Oxford dictionary*).

bundle a collection of muscle or nerve fibers.

fasciculus (TA) a small bundle of nerve, muscle, or tendon fibers.

lemniscus a band or bundle of sensory fibers in the central nervous system, called also fillet.

tract a collection or bundle of nerve fibers having the same origin, function and termination. A TA *tractus*.

A példákból látszik, hogy a fonal, rost, szál fogalma tisztázatlan; egymást helyettesítve alkalmazzák. A jelzők sem egyértelműek, például a fonalas vagy fonalszerű teljesen mást jelent – a *filiformis* mindkettőt jelenti. Az elnevezések a nevezetekben is keverednek.

Az anatómiai nemzetközi elnevezésekben megtartott számos latin nevezet a Terminologia Anatomica (TA) gyűjteményében található, például *fasciculus atrioventricularis* (atrioventricular bundle).

A magyar nyelvű nevezethasználatban pontosan fogalmazhatunk, megkülönböztetve a *szál*, *fonál*, *köteg* és *rost* fogalmakat.

Az *Értelmező szótár*+ idevágó meghatározásai:

szál hosszú, vékony, hajlékony képződmény.

fonal növényi szálakból vagy gyapjúból sodort, szövéshez, kötéshez, hímzéshez használatos anyag.

fonat fonadék, összefonott szálakból készült tárgy vagy annak része.

köteg összekötözött halom, csomó.

nyaláb valamiből, különösen szálak anyagból egybefogott nagyobb köteg.

rost élő test, szervezet szöveteinek vékony, fonalszerű része.

Javasolt szövettani, anatómiai elnevezések:

szál *fibril*, *fiber* egyetlen vagy kettős egységsorból álló nagymolekula. Az egység lehet egyféle molekula, például polipeptid (peptidek lánc), kollagénszál (tropokollagének sora) vagy többmolekulás elemi egység, például DNS-szál (bázis-szénhidrát-foszfát hármass). Nanométer (nm) nagyságú.

rost szálak sokaságából álló képződmény, mérete a nanométeres nagyságrendtől a látható képletig terjed.

fonal egynéhány szálak, igen vékony, nanométer nagyságú molekula, voltaképpen parányi rost, vagyis a rendkívül vékony rostok megkülönböztető neve.

köteg *fasciculus* összekapcsolódott rostokból alakult képződmény, például His-köteg.

Nagy előnye ezeknek a magyar nevezeteknek, hogy az elnevezésből lehet következtetni a szerkezetre.

Kérdés:

Kifejezhető-e a *fibra*, *fibrilla*, *filum*, *fasciculus*, *lemniscus* és *tractus* szakszókát tartalmazó anatómiai, szövettani képletek magyarul ezzel a négy nevezettel?

Néhány példa:

<i>fibrae lentis</i> szemlencserostok	szálak százaiból összeállt képződmények
<i>fibrae zonulares</i> szemlencsefüggesztő rostok	szálak százaiból összeállt képződmények
<i>fasciculus corticospinalis</i> piramisköteg, agykéreg-gerincvelő köteg	összekapcsolódott rostokból álló képződmény
<i>filum terminale meningeum</i> gerincvelői végfonál	igen vékony, egynéhány szálból álló képződmény
<i>tractus opticus</i> látóköteg	összekapcsolódó idegrostokból álló képződmény

HOZZÁSZÓLÁS

Kocsis Katalin, Oláh Imre

A javasolt négy meghatározást alkalmazva a következő képleteket lehet besorolni a csoportokba. Alul van egy rövid felsorolás arról, melyik, eddig pontosan megadott képleteknek kellene új elnevezést találni, amelyek már nem illenek bele a négy meghatározásba.

szál *fibril* egyetlen vagy kettős egységsorból álló nagymolekula. Az egység lehet egyféle molekula, például polipeptid (peptidek lánc) vagy többmolekulás elemi egység:

- kollagénszál (tropokollagének sora);
- DNS-szál (bázis-szénhidrát-foszfát hármass);
- actin-szál (globularis aktinmolekulákból felépülő fibrillaris aktin, aktinfilamentum);
- tubulin – protofilamentum – tubulin dimerekből álló szál;
- glükóz-aminoglikán-szál (proteoglikán alkotója).

fonal egynéhány szálak, igen vékony, nanométer nagyságú molekula, voltaképpen parányi rost. Vagyis a rendkívül vékony rostok megkülönböztető neve.

- Ilyenről nem tudunk, amit ennek lehetne nevezni a fenti meghatározás alapján, esetleg az aktinfonal vagy kollagéfonal (utóbbi helyett jobb a vékony kollagéntrost elnevezés).

rost szálak sokaságából álló képződmény, mérete a nanométeres nagyságrendtől a látható képletig terjed.

- kollagéntrost (több tropokollagénből összerendeződött képlet [I., II., III. típusú kollagének – kollagéntrost, rácsrost]);
- elasztikus rost: fibrillin rostok elasztinból álló hosszúságú képletek felszínén.

köteg *fasciculus* összekapcsolódott rostokból alakult képződmény.

Ebben a rendszerben nem lennének használhatóak a következő kifejezések:

- *filum terminale* – végfonál (gerincvelő vége – ez kötőszövetes alkotókból álló hosszúságú vékony csoport); új neve „gerincvelő-rögzítő kötőszöveti rostok és sejtek hosszanti csoportja” lehetne;
- *filum radiculare* – gerincvelői gyökérrastok, gyökérfonál; ezek axonok, sejtalkotók, és nem vékony rostok, hanem sejtnyúlványok (sejtmembránnal, myelinhüvellyel körülvéve, belül mikrotubulusokkal), „gyökérxoncsoportok” lennének, ha nem lehet rájuk a fonal vagy rost szót használni;
- *fila olfactoria* – szaglórastok a szaglómezőből, szaglófonál; ezek is sejtek nyúlványai, nem alkalmazható rá a fonal szó (szaglóhámsajt-nyúlványok);
- izomrost – többmagvú óriássejt, *syncytium*, hagyományosan izomrostnak nevezik; „harántcsíkolt izomszövet speciális többmagvú sejtje” lenne ebben a rendszerben a neve;
- idegrost – hagyományosan az axon (idegsejtnyúlvány) és az azt körülvevő myelinhüvely neve (meghatározás szerint); ezt az új elnevezések miatt „myelinhüvellyel körülvett idegsejtnyúlvány”-nak kellene hívni;
- a His-köteg az előbbieket szerint nem rostokból áll, hanem szívizomsejtekből kialakuló hosszanti funkcionális egység, az alkotói sejtekből álló rendezett csoportok, azaz ezt nem lehetne kötegnek nevezni, hanem rendezett ingerületvezető szívizomsejtcsoportnak;
- az idegpályák esetében sem lehetne alkalmazni a „köteg” kifejezést, mert azok idegsejtnyúlványok csoportjai.

ÖSSZEGEZÉS

A szerkezetek szerinti nevezettár talán nem megvalósíthatatlan. Most, amikor átírjuk az orvostudományt a molekulák szerint, szükséges is. Óhatatlanul sok nehézséggel jár. A javasolt csoportosítás azonban nem teljesen megfelelő, mert a sejtekből kialakult rostok nem sorolhatók bele. Kiindulhatunk abból, hogy ezeknek a képleteknek kétféle elemi egysége van: a nagymolekula és a sejt. A nagymolekulákat két csoportba sorolhatjuk:

lánc egyféle molekula, egyetlen egységsorból álló nagymolekula, például polipeptid (peptidlánc), aminosavlánc. Nanométer (nm) nagyságú.

szál többféle molekula, egy vagy több egységsorból álló nagymolekula, például DNS-szál (bázis-szénhidrát-foszfát hármas), actinszál, topokollagén. Nanométer nagyságú.

Az elemi egységek sokaságából alakult képlet a *rost*.

rost nagymolekulák vagy sejtek (elemi egységek) sokaságából álló hosszanti képződmény. A nanométeres nagyságrendtől a látható képletig terjed.

kötég összekapcsolódott rostokból alakult képződmény.

hálózat szerteágazó rostokból álló képlet, például ideghálózat (*plexus*), rácsrosthálózat.

A kérdés nem lezárt. Minden javaslatot, véleményt örömmel fogadunk.

HOGYAN MONDJUK MAGYARUL A -MER, -MERIZÁCIÓ UTÓTAGÚ SZÓKAT:

OLIGOMER, DIMER, POLIMER, ISOMER, DIMERIZÁCIÓ, OLIGOMERIZÁCIÓ, POLIMERIZÁCIÓ STB.

Bősze Péter

A -mer utótag jelentése 'összetettség, egységből álló': *monomer* 'egyszeres összetettség', *dimer* 'kétszeres összetettség' stb. Vegytani értelemben a monomer egytagú vegyület. A több ilyen egyszerű molekulából felépülő vegyület az *oligomer* (magyarul többes?, illetőleg a polimer magyarul?) – a kettő csupán a monomerek számában különbözik, ám ez nem számszerűsített. A két-, három- vagy négyegységes molekula (dimer [kettős], trimer [hármas], tetramer [négyes]) feltétlenül oligomer 8 molekuláig. A nagymolekula (makromolekula) polimerláncú nagy molekula, amelyben lehet sok egyforma (homogén) vagy különböző (heterogén) monomer. A polimer és a nagymolekula lényegében csak a molekula nagyságában tér el, a határ azonban homályos. A *telomer* a kromoszóma vége, a *centromer* pedig a közepé. Magyarul: végrész, végtömb, végegység, befűződés... A -merizáció valamiféle többesedés, például *polimerizáció* jelentése sokszorozódás stb.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Balogh Lajos

dimer kétosztatos, kétosztatú, kéttagos, kéttagú.

dimerizáció kétosztatosodás, kétosztatulás, kéttagosodás, kéttagúsodás, kettőződés.

izomer egyenosztatos, egyenosztatú, egyenlőtagos, egyenlőtagú.

izomerizáció egyenosztatosodás, egyenosztatulás, egyenlőtagosodás, egyenlőtagúsodás.

oligomer kevésosztatos, kevésosztatú, kevéstagos, kevéstagú.

oligomerizáció kevésosztatosodás, kevésosztatulás, kevéstagosodás, kevéstagúsodás.

polimer sokosztatos, sokosztatú, soktagos, soktagú.

polimerizáció sokosztatosodás, sokosztatulás, soktagosodás, soktagúsodás.

Nyáry Szabó László

Kezdjük az idegen „mer”-ünket elemezni a gyök(er)énél!

Két görög szó kerülhet ilyen tövel orvosi látóköreinkbe. A testrészként testhezállóbb „mērosz” (μηρός) – amelyet orvosi nyelvünk klasszikusan nem használ –, és 'rész' értelemben a tudományágakon átívelő „mērosz” (μέρος). Lássuk hát sorban! A meres-merős meroszt, mér' oszt'!

A **mērosz** (ó μηρός, -οῦ) 'comb', többes számában **mēra** (τά μῆρα) óhellén (görög) szó: 'combok', az Íliászban combkoncok, combcsontok; másutt, például Hérodotosznál combizmok jelentésben is fölbukkan; Xenophónnál pedig a **mēriaiaj** (μηρίαϊα) 'combok' jelentésben élt túl. E mai bonctanban következtelenül, de egyáltalán nem használatos szó (az étájával) nem keverendő a mērosz (μέρος) szóval, amely epszilonnal íratik eredetijében, jelentésében pedig 'rész, darab'.

A(z ó)hellének (ógörögök) írásban is megkülönböztették az „e”, azaz „ε” (epszilon) és az „é”, azaz „η” (éta) betűket, valamint a hozzájuk rendelt – magyaréhoz hasonló – hangokat (is). Így hát nekünk, művelt magyaroknak nem hiányzik a rontott, nyugati (nyelv)ízetlen (szó)abrák! Nekünk tökéletesen megfelel a hús hellén ősforrás!...

Mer vagy mér?!

A hellén „mērosz” görögül nem mér semmit, miért is mérne, elég ha mer...

A **μέρος/mērosz** szóból a jellegzetes hellén vég, az „-osz” elhagyásával előáll a „mer” tő! Ez azért is alapvető, mer' ez a szógyök a „tudományos” szóösszetételekben mind szókezdő, mind szóvégző helyzetben is fölbukkan. A fordítása egyszerűen 'darab' vagy 'rész', bár ez így nem mindig lesz egész. Magyarba fordítását, vagy szebben szólva a „magyarba való átültetését” nyelveink szerkezeti különbségein túl a gyakran (görög-latinból is) erőltetve alkotott alakok tovább nehezítik.

No és mér' rossz a mērosz? Nemcsak rossz, hanem mást (is) jelent!

Létezik **mērosz** meg **mēra** is a klasszikus görögben, de csak a 'comb' meg még több comb, azaz „combok” jelentésben! Tehát a „teloméra” például 'végcombok' jelentésben élhetne... De értelmetlen ugyan minek?

A vegytanban, különösen a szerves vegytanban, vagyis az élő szervezetek vegytanában egészen gyakori az építőrészekből sokszorosított/sokszorosított óriási szerkezet, így élőben „mer”-ezni is gyakran mernek...

Kis építővegyületeket (monomereket) összeillesztve áll elő a végső nagy szerkezet. Úgyiszlván az alkatrészek soros (olykor bonyolultabb) kapcsolásával épülhetnek föl a nagyobbacska „néhányrész”-ek, az „oligomerek”, majd a valóban nagy „sokrész”-ek, hellénkedőn a „polimerek”.

Gyakran hallani mono-, di-, oligo-, meg poliméerekről, teloméerekről meg egyéb nem létező részekről... hiszen ezek nem „-merek”, hanem „-merek”... Az oligosz (ὀλίγος, -η, -ov) jelentése 'kevés, csekély (számú)', a poliész (πολύς) jelentése pedig már 'sok' is. Ezek igen bizonytalan fogalmak, de a **monomer** bizonyosan egy, a **dimer** kettő (például cellobióz), a **trimer** meg három, a **tetramer** négy, a **pentamer** meg öt (alkat)részből áll.

„Mer”-ek, meg merészkedések görögül meg magyarul

Létezhet a művelt magyarban a nemzetközi szóhasználatból beszívargott mono-, di-, tri-, meg oligo- „mer”, de a pongyola „polimer” már félreérthető szókorcs, azaz hogy félreérthetetlenül vad nyugati barbárság, amely már 2500 éve is minősített antihellénizmus lett volna. Hiszen a hellénben (görögben) poli- legfeljebb 'város' jelentésű előtag lehet (πόλις) – miként a politika meg a policia is –, míg a 'sok' jelentésű előtag csakis „polü-” lehet! Igen, rövid „ü”-vel! Szép, magyar rövid „ü”-vel. Az európai nyelvek többségével szemben a hellén műveltséghez illendően a mi magyar anyanyelvünkben ez remekül ki is ejthető! Nem hiába Héraklész szépunokái vagyunk – Hérodotosz fekete-tengeri görögöktől merített mondái folytán –, a szittyák, azaz hogy legszilajabb-legijásabb fia, Szküthész (Σκυθης) örökén...

Szegény latinok és a legtöbb európai nyelv ma nem (ma sem) képes kiejteni a klasszikus hellén (görög) „ü”-t, de mi bizony igen! Mindennapi gyakorlattá illene hát tenni, hogy magyar ember a latin(itott) szövegben előforduló „y”-okat, azaz üpszilonokat tisztességgel klasszikusan (ógörögmód) „ü”-nek is ejti, és minden gondolatában annak is érzi. Merthogy az „i”-től megkülönböztetett latin „y”, az üpszilon a (klasszikus) hellénben (görögben) mindenkori „ü”-t jelentett és „ü”-nek ejtetett, hiszen bizony egy a magyar „ü”-vel!

Ezeknek a „többrészű”- vagy „sokrésű”-eknek a magyarba ültetése igen bajos. Nehezen magyarítható egy ilyen vegyes, tarka kép. Magam a láncszerűen építettek (például cellulóz, gumi, PE[T], PVC) (**gór**)**láncanyagok**nak, esetleg létraszerű hasonlattal, az ősi szó gyökével (**gór**)**lajtorjanyagok**nak (DNS), a térben terjeszkedőket (például lignin, bakelit) (**gór**)**hálóanyagok**nak nevezném. Az építő **monomerre** legjobb szó a máshonnan jól ismert **alkatrész** vagy **vegyalkatrész**, vagy akár egy kis szójátékkal különbözve **alkotrés** vagy **alkorész**, akár (**veg**)**alkirész**.

Mindent elöntő sokrésűek – a polimerek

Mit mernek a mindent elöntő sokrésűek, a polimerek?

Az oligomerek a „néhányrésű”-ek, majd a valóban nagy „sokrésű”-ek, a polimerek akár ezres nagyságrendű összetevőből is állhatnak, magyarítva mint **ezrerészek**, **ezrirészek** (Sz.).

Az élő anyag alapja is sok ilyen „sok(ezri)rész”: az **örök**(ítő) **anyag**tól kezdve, az aminosavakból gomolyodó **fehérjék**, vagy akár a csiheraktárunk, a **keményítő** is az.

Siptár Péter

A polimerizáció semmiképp nem lehet *sokasodás* stb., hiszen több kisebb (egyforma) molekulából egyetlen óriásmolekulává való egyesülést, összekapcsolódást jelent (nem pedig egy dologból sok dolog létrejöttét). Elégge bevett is, nem tudom, miért kéne másképp mondani. De ha már, akkor inkább az *egyesítés*, *összevonás* stb. tájékán kellene keresgélni. És akkor ennek megfelelően a trimerizáció hármass összekapcsolódás, a dimerizáció kettős összekapcsolódás (ikeredés?) stb. (A párosodás nagyon pajkos képzetársításokra adna alkalmat.) Egyébként a polimerizációt angolul helyesen ipszilonnal írjuk (*polymerisation* [brit], *polymerization* [amerikai]), és a görög poli- előtag ('sok') és a merosz ('rész') összetételével létrejövő *polymer* 'többtagú' szón alapul (kémiai szakkifejezésként, tudatos szóalkotással, tehát nem az ógörögből örökölte); az -izáció latinos képzővel. Tehát egészen szó szerint *soktagúsodás* lehetne, de a *polimerizáció* sokkal egyértelműbb (és már az általános iskolában így tanítják, tehát elvileg minden gyerek ismeri, és így ismeri). A „soktagúsodás” mintájára: *kéttagúsodás* (dimerizáció), *háromtagúsodás* (trimerizáció), *többtagúsodás* (oligomerizáció) – mellesleg az oligomerizáció abban tér el a polimerizációtól, hogy korlátozott számú monomer egyesülése, míg a polimerizáció elvileg végtelen számban ismétlődik. Az oligo- előtag éppenséggel 'kevés' jelentésű, de az már mindenképp félrevezető lenne, ha *kevés*tagúsodásnak fordítanánk. És még valami: a -merizáció egyszerre jelent -sodást és -sítást, vagyis folyamatot és eljárást, ami előny; bárhogy fordítjuk magyarra, csak vagy az egyiket, vagy a másikat tudjuk megragadni.

Szabó T. Attila

oligomér pártagú, kevés-tagú.
monomér egytagú.
dimér kéttagú.
trimér háromtagú.
tetramér négytagú.
pentamér öttagú.
hexamér hattagú.
polimér soktagú.
dimérisáció kéttagúsítás.
oligomerizáció kevés-tagúsítás.
polimerizáció soktagúsítás.
 dimér–dimerizáció, oligomér–oligomerizáció???

ÖSSZEGEZÉS (Bösze Péter)

A nehézség a -mer utótagú angol szókkal az, hogy ugyanaz az angol szó melléknév és főnév is. A magyar nyelvben sem ismeretlen a főnévi jelző, mégis zavaró lehet. Például a *soktagú* (polymer) első hallásra jelzői értelmű, noha mondható, hogy az xy fehérje egy soktagú (polimer) – főnévi jelentésben. Mégis kívánczik utána a *molekula* szó (soktagú molekula), és akkor már jelző. Ezért, ha a fordítás csapdájába esünk, Siptár Péter véleményéhez jutunk: nem kell magyarítani. Nem kell fordítani; a magyar megfelelője szövegfüggő. Például egy soktagú fehérjét, ha egyetlen nagymolekula, *polipeptid*nek, ha több fehérjéből áll, *láncfehérjének* nevez-

zünk. Ezek a példák is aláhúzzák azt az alapvető álláspontot, miszerint a magyarítás nem fordítás! A magyar szókincs végtelenül gazdag; szöveggörnyezeti jelentéshez mindig találunk megfelelő magyar szót, kifejezést. Nem szükséges a körülírás.

■ isoform, isomer

Az *isoform* meghatározása a nemzetközi irodalomban ellentmondásos:

Wikipedia: A protein isoform, or „protein variant”, is a member of a set of highly similar proteins that originate from a single gene or gene family and are the result of genetic differences. While many perform the same or similar biological roles, some isoforms have unique functions.

Rong Li, Francesco J. DeMayo, in *Encyclopedia of Reproduction* (Second Edition), 2018. Protein isoforms are generated from the same gene but with distinct amino acid sequences and biological roles (Gunning, 2006).

Merriam Webster: Definition of *isoform*: any of two or more functionally similar proteins that have a similar but not an identical amino acid sequence. Vitamin E has eight different *isoforms*, or types, and each may do slightly different things in our bodies.

Melissa Conrad Stöppler, MD *MedicineNet*: Isoform: A protein that has the same function as another protein but which is encoded by a different gene and may have small differences in its sequence. For example, transforming factor beta (TGF-β) exists in three versions, or isoforms (TGF-β1, TGF-β2, and TGF-β3), each of which can set off a signaling cascade that starts in the cytoplasm and terminates in the nucleus of the cell.

Rosiland: A protein isoform is one of a number of different structurally similar proteins that are created as the result of alternative splicing or from similar genes formed from a copied gene and differentiated as the result of evolution. The creation of protein isoforms is an evolutionary function that allows for a huge diversity of different proteins to be created from a small amount of genetic material and facilitates slight protein modifications.

Magyar elnevezése *hasonmás* lehet.

Az *isomer* meghatározása már egységesebb:

Wikipedia: In chemistry, isomers are molecules or polyatomic ions with identical molecular formulas — that is, same number of atoms of each element — but distinct arrangements of atoms in space. Isomerism is existence or possibility of isomers.

isomerism az isomerek előfordulása. Az *isomerism* kifejezés a görög *iros* és *meros* szavakból származik. Jelentése: 'egyenlő rész'. Két alapformája a szerkezeti (1,2- és 1,4-nitrobenzol) és a térszerkezeti (D- és L-glükóz) isomerism.

isomerization molekulaszerkezeti átalakulása, isomerré válása.

Magyarul lehetne változat, de ez egyrészt nagyon általános, másrészt nem feltétlenül utal az azonos összetételre; lehet valamely molekulának némileg eltérő összetételű változata (efedrin, dezoxi-efedrin) is. Kíváncsú olyan szóval elnevezni, amely csakis az azonos összetételű, de térszerkezetében más molekulára vonatkozik. Alkalmas lehet erre az elfelejtett régi szavunk, az *egyded*, amelynek jelentése: 'egyforma, azonos'. Van olyan használt szavunk, amelyet a szokatlannak tűnő utótaggal képezünk: *kisdéd*. Ekként:

egyded isomer olyan molekula, amelynek egy vagy több azonos összetételű és molekulatömegű, de szerkezetében eltérő párja van, ezért egymással nem hozhatók fedésbe (propanol-1 és -2). A párok fizikai/vegyi tulajdonságai (forráspont, olvadáspont, fényforgató képesség, oldékonyság stb.) is többé-kevésbé eltérők.

egydedség az *egydedek*, vagyis olyan összetételű (azonos és azonos számú atomokból álló [azonos összegképletű]), azonos molekulatömegű vegyületek létezése, amelyek szerkezetükben, és ennek következtében tulajdonságaikban is némileg különböznek. Két formája a szerkezeti egydedség és a téregydedség.

Ezzel kapcsolatban is kérjük kedves olvasóinkat, hogy osszák meg velünk a véleményüket, javaslataikat.

„A nyelvi tudatosság a műveltség egyik alapmutatója. A nyelvhasználati tudatosság a szellem és a műveltség mércéje.”

Nyelvi műveltségünk társadalmi elismerésünket is emeli, műveletlenségünk pedig az orvostársadalom megbecsülését is csorbítja...

Nyáry Szabó László

A filozófia és kérdésköre

Kérdések: Mi a filozófia? Mi a bölcselet? Mi a bölcsélet? Helyettesíthetik ezek a nevezetek egymást? Nevezhető-e a filozófia bölcséletnek (bölcselemnek), bölcseletnek?

Összeállította: *Bősze Péter*

Közreműködők: *Balázs Géza, Büky László, Gaál Csaba, Makra Júlia*

A meghatározások a *Magyar orvosi értelmező szó- és nevezetár* részére készülnek. Előbbre

filozófia (*philosophy*)

Meghatározások:

■ The free dictionary by Fabrex

1. The study of the nature, causes, or principles of reality, knowledge, or values, based on logical reasoning.
2. A system of thought based on or involving such study: the philosophy of David Hume.
3. The study of the theoretical underpinnings of a particular field or discipline: the philosophy of history.
4. An underlying theory or set of ideas relating to a particular field of activity or to life as a whole: an original philosophy of advertising; an unusual philosophy of life.

■ Wikipédia

A filozófia, régebben magyarul bölcselet, a világegyetem, a természet, az élet okával és céljával, a történelemben érvényesülő rendezőelvvel, a tudás és megismerés lehetőségével, a szépség, művészet és nyelv mibenlétével, a jogi-politikai normák természetével, a cselekedetek helyes vagy helytelen mivoltával, Isten és a transzcendencia létével foglalkozó tudományág. A filozófia ágai ennek megfelelően a metafizika, az ontológia (létfilozófia), a történelemtudomány, az episztemológia (ismeretelmélet), a tudományfilozófia, a logika (a 19. század végétől filozófiai logika), az esztétika, a nyelvfilozófia, a jogfilozófia, a politikafilozófia, az etika és a vallásfilozófia.

A filozófusok absztrakt fogalmi reprezentációkat alkotnak. A filozófiai tevékenység médiuma a nyelv, célja pedig jelentésadás a még fel nem fogottak, a közölhetőtől tétele az addig ki nem mondhatónak. Ennek érdekében a filozófia metaforákat használ. A reprezentáció tárgya az emberi élet bármely aspektusa lehet. A művészi (például irodalmi) alkotás folyamatával ellentétben a filozófia mércét állít fel önmagával szemben, melyeket a logikától vesz át (például az

ellentmondás-mentesség követelményét). A filozófia mégsem szűkíthető le a logikára, mert a logika formalizálható, a filozófia pedig többnyire nem az.

■ Értelmező szótár +

1. A természet, a társadalom, illetőleg az emberi gondolkodás, megismerés legáltalánosabb sajátosságait vizsgáló tudomány.
2. Valamely filozófus nézeteinek összessége.
3. Bölcselkedés, életbölcselet, életfelfogás.
4. Bizonyosfajta szemlélet és módszerek (rendszer alkotó) összessége.

Rokon szók: 1. bölcsélet (kissé régi), bölcselet (rég), bölcslem; 3. gondolkodás, világszemlélet, világnézet; 4. stratégia.

■ Officina egyetemes lexikon

(Bölcsesség szeretete) az igazság, a végső okok, az embernek a világban elfoglalt helyével kapcsolatos kérdések tisztázására irányuló törekvés. A filozófia nem kötődik egy bizonyos tárgykörhöz.

Az újkor kezdete óta, az egyes szaktudományok függetlenedésével megszűnt univerzális tudományként létezni. Napjainkban gyakran tesznek egyenlőségjelet a filozófia és az ismeret-, illetve tudományelmélet közé, vagyis azt tekintik feladatának, hogy az egyes tudományok által nem bizonyított elveket és lehetőségfeltételeket elemezze. Nem az egyes ok-okozat összefüggéseket, hanem a jelenségek mögött a természet, a társ és a gondolkodás legáltalánosabb összefüggéseit kutatja.

■ Sárközi Mátyás szótára

Bölcsélet. Filo = kedvelő; szofosz = bölcsesség.

■ Idegen szavak szótára (Tolcsvai Nagy Gábor)

1. Bölcsélet, a valóságnak az a megismerő megragadása, amelynek tárgya a valóság mint olyan a lét szerkezetének egészével.
2. Gondolkodásmód, a világ dolgairól, a mindennapi viselkedésről és cselekvésekről szóló nézetek összessége.
3. Alapelv, működési elv, személy vagy intézmény cselekvéseinek vezérlő elve.

bölcsélet

■ Magyar értelmező kéziszótár

Filozófia (kissé régi).

bölcselet

■ Magyar értelmező kéziszótár

1. Filozófia (rég).
2. A bölcseletszakron előadott tudományágak (valamelyike).

■ WikiSzótár.hu

1. A humán tudományok összessége. Azok a szakterületek, amelyek a társadalommal, az emberi gondolkodással foglalkozó tudományokat ölelik fel. Ilyen például a filozófia, irodalom, nyelvészet, történelemtudomány.
2. *Régies:* Filozófia. Az emberi gondolkodás, megismerés, az okok és miértek tudománya.

Megjegyzés. A filozófia tudományágait többnyire idegen nevezetekkel mondják, vagy a bölcsészet utótaggal nevezik el. Például: szabadbölcsészet (analitikus filozófia).

bölcsész

■ Értelmező szótár +

A filozófus, társadalomtudós régi neve.

■ WikiSzótár.hu

1. Humán tudományok szakembere. Az a tudós vagy képzett személy, aki az emberrel, a társadalommal, az emberi gondolkodással foglalkozó tudományokban jártas, ilyen tudományokat művel. Például a filozófia, irodalom, nyelvészet, történelemtudomány területén képzett ember.

bölcselem

■ A magyar nyelv értelmező szótára

bölcselem [e-ë] főnév ...*lmet*, ...*lmek*, ...*lme* [e, e, e] (elavult). Bölcsélet, filozófia.

logika észtan, észszerűség: a gondolkodás következetes egymásutánja.

A meghatározásokból az derül ki, hogy a filozófia tág fogalom, különböző dolgokat foglal magában (létről való elképzelés, gondolkodásmód, cselekvéstervezet stb.). Szabad ezeket egybefogni? Nem okosabb, ha az egyes területekre külön magyar elnevezéseket használunk?

JAVASLATOK

Bősze Péter

A *filozófia* magyarul *bölcsélet*. Ez még elfogadott, használt nevezet, és mindenki érti.

bölcsélet a valóságtörténelem megismerésének tudománya (mi, miért, hogyan történik), beleértve a lét (az emberi lét) helyét is. Általános értelmű fogalom, nem szűkíthető le egyetlen tárgykörre sem. Kifejezőmódja a nyelv. (→bölcsészet)

bölcselő a bölcsélettel foglalkozó szakember.

bölcsészet a bölcsélet tárgykörök szerinti tudományágai.

bölcsész ezen tudományágak valamelyikének szakembere.

eszmerendszer valamely bölcséleti felfogás rendszere, például Kant eszmerendszere (a kanti bölcsélet rendszere).

szemléletmód gondolkodásmód, világnézet, életfelfogás – a valóság történéseiről alkotott egyedi vagy társadalmi (közösségi) megítélés.

alapelv valamely tevékenységnek, látásmódnak az alapját képező elképzelés. Erre épül az egész.

Elfogadhatók-e a fenti meghatározások, elnevezések? Egészen más kell? Kiegészítések, módosítások. Lévéen magyar nyelvű szó- és nevezettár, a filozófia szónak nincs helye benne.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Balázs Géza

Nem tudok a kérdésben kellően elmerülni. A filozófia meghatározása egészen biztosan meghaladja a hozzáértésemet, még akkor is, ha egyik művem filozófiai, pontosabban: metafizikai. A filozófia és a bölcsélet megkülönböztetését sem vállalnám, bonyolult és nehezen tisztázható kérdés ez. Én egyébként annyit gondolok erről, hogy bölcsészettudományi, azaz filozófiai karon tanítok. És nem kezdeném ezt szétválasztani, mert akkor óhatatlanul kirekesztenék valamit. Műveim inkább bölcsészeti, mostani munkám kicsit filozófiai, de hogy hol a határ, ezt nem tudom eldönteni.

Büky László

Nem vagyok az ilyesmiben eléggé tájékozott, ezért csupán az alábbiakat jegyzem meg:

A szótár elavultnak minősíti a bölcselem szót, pedig rendkívül kifejező. A dolgok elemekből állnak, például a nyelvnek is van elemkészlete (hangok, betűk stb.). A bölcselem szó a bölcsesség, bölcsészet stb. elemeire, elemkészletére utal.

A filozófia magyarul bölcsélet. Ez még elfogadott, használt nevezet, és mindenki érti. Egyébként 1508-tól van a filozófiára adat, azóta megvagyunk vele.

Gaál Csaba

Filozófus vagy bölcsész-e az orvos?

„A nem szakjellegű filozófiai irodalom és szépirodalom, sőt a szakodtól egészen távol eső szakirodalom is élesíti az elménket fontos dolgok felfedezésére.” (6)

Selye János (1907–1982),
a stresszelmélet megalkotója

Messzire vezet a kérdés, amely a „filozófia”, vagyis a *bölcsélet* meghatározását veti fel. Az idézett források közül a Wikipédia leírása a legteljesebb, bár a többiben is sok értékes elem található. Minthogy a meghatározás a *Magyar orvosi értelmező szó- és nevezettár* részére készülne, a javaslatok kéreése eleve leszűkíti az általános érvényű fogalmat egy körülírt területre, jelen esetben az orvoslásra. Elfogadva, hogy hivatásunk „tudománynak” minősül, ilyen értelemben ránk vonatkoztatva *tudománybölcsletről* kellene beszélnünk, amely azonban csak részben fedi a gyakorlatunkat. Álláspontom megvilágításához – legalábbis a kérdés megtárgyalásakor – elengedhetetlen a visszatekintés.

TÖRTÉNETI HÁTTÉR A természetfilozófiát a számoszi Püthagorasz (Kr. e. 570–495) alapította. Számára a filozófia tág értelemben volt használatos, beletartozott a vallás, a tudo-

mány, a matematika és a zene, az orvoslás és a csillagászat, a test, szellem és lélek egysége. Arisztotelész (Kr. e. 384–322) a tudományok előfutára és egyes források szerint orvos is, aki az aszklepiádok orvosi szövetségének tagjává lett, és Nagy Sándor (Kr. e. 356–323) makedón király nevelője volt. Tertullianus (Kr. u. 150–230) a filozófiát még a medicina lánytestvérének nevezte (*medicina soror philosophiae*). De Claudius Galenus (Pergamon, Kr. u. 129–201, Róma) is filozófus volt, egyik művének címe: *A legjobb orvos egyben filozófus is*. A római orvostudományt Galenus dolgozta ki. A képzésnek eszerint 11 évig kell tartania. A hallgató először 14 éves koráig nyelvhelyességet, szónoklattant, irodalmat, matematikát és csillagászatot tanult, és csak ezután kezdődhetett a tulajdonképpeni orvosi tárgyak tanulmányozása. Az ókorban még minden rész összefüggött.

Szent Lukács evangélistát – aki maga is orvos volt – nem csupán az orvosok, de a *művészek védőszentjének* is választották, ugyanis a bölcslethez a Püthagorasz által felsoroltakon kívül a művészetek is hozzátartoztak. (A művészetek és az orvoslás kapcsolatára utalhat az ókori görögöknek az az elképzelése, miszerint Aszklepiosz, a gyógyítás istene Apollónnak, a művészetek istenének fia.)

A középkor két egy időben élt nagy gondolkodója, az andalúziai zsidó Maimonidész (1137–1205), valamint az arab Averroës (1126–1198) egyben orvos is volt, vagyis a kettő szorosan összefüggött egymással. Az 1100-as évektől kezdve a XIX. század második feléig az orvoslás tudománya nem volt bizonyítékokra alapozott, mint manapság. Akkor a *doktori fokozat filozófiai doktorátus volt*. Másfél évszázada kezdtük elveszíteni ezt a széles körű, műveltségben és szellemileg is jobban megalapozott kapcsolatot.

ORVOSTUDOMÁNY ÉS ERKÖLCS (BIOETIKA) A legfőbb tudás (Szókratész) a jónak és rossznak ismerete, az élet bölcsességének tudása. Az erkölcs mindig szoros kapcsolatban áll a tőlünk függő szabad elhatározással. Az *erkölcsbölcslelet* jelentőségét csak akkor látjuk igazán – és ez a lényeg –, ha az *felelősséggel párosul*. Minden döntésünket egyedileg kell meghozni. Minden egyes beteg mögött emberi sorsok rejlenek. Elsődleges parancs, hogy a betegnek ne ártsunk, hanem segítsünk. A különböző hivatások közül az orvosi az, amely a világ legösibb erkölcsi zsinórmértékét mondhatja magáénak (*táblázat*). Feltehetjük a költői kérdést: hol van a bölcsészek, jogászok, építészek vagy mérnökök „hippokratészi” esküje, fogadalma, hiszen végső soron ezek a szakágazatok is az emberért vannak!

Táblázat Ókori etikai ajánlások

I. <i>Primum nil nocere</i>	Mindenekelőtt nem ártani
II. <i>Primum utilis esse</i>	Elsősorban használni
III. <i>Salus aegroti suprema lex (esto)</i>	A beteg érdeke mindenek felett
IV. <i>Voluntas aegroti suprema lex (esto)</i>	A beteg óhaja a legfőbb törvény

Korábban a *természetfilozófia* kifejezést használták arra a fogalomkörre. Mára felváltotta a *tudomány* szó, holott ez utóbbi nem hordozza azokat a gazdag és sokrétű jelentésárnyalatokat, mint a megelőző századok. Új filozófiának nevezték azt a „felfordulást”, amelyet ma úgy hívunk, hogy *tudományos forradalom*. Az eredeti cél – ellentétben a maiakkal – nem a természet leigázása, hanem megértése volt, az abból fakadó műszaki felfedezések csak másodlagosak. Ma eltolódott az egyensúly: a megértés helyett a *hasznossági elv lett úrrá*, a műszakiaság és az abból fakadó gyártáslelemények uralják a világunkat és szemléletünket.

Az etika – mint a bölcsészet egyik ága – főként arra keresi a választ, hogy az embertársal és a társadalommal szemben mi a jó, a helyes, és mi a rossz, a helytelen viselkedésmód, cselekedet (lásd előbb Szókratészról). Erkölcsbölcsleleti légüres tér jelentkezik ott, ahol az ismeret és technika áll a középpontban, és az erkölcs feleslegesnek tűnik – nem ez rímelt korunkra?

A *bioetika* kifejezést Van Rensselaer Potter (1911–2001) biokémikus alkotta meg 1970-ben. A görög *biosz* szó életet, az *étosz* szokást, illetve, erkölcsöt jelent, amelyeket összetéve kapjuk meg az élet etikáját jelentő fogalmat. A meghatározás szerint olyan tudományról van szó, amely az emberi viselkedést az élet és az egészség terén észszerű értékek és erkölcsi alapelvek fényében vizsgálja és szabályozza. Az *orvosi etika* korábban főként hagyományokra támaszkodott. Mivel azonban a korszerű gyógyítás csapatmunka, a mai kórházban az orvos mellett mérnökök, lélekgyógyászok, gyógytornászok, étrendtanácsadók és még sokan mások is dolgoznak, vagyis ők is beleszólnak a gyógyítás folyamatába, ezért is használatos ma a bioetika megjelölés. A „kódexetikánál” többet mond a bioetika, amely az orvosetikai kérdéseket inkább a bölcslelet eszközeivel közelíti meg: jellege szakmaközi (4). Azt pedig, hogy az orvosetikai kérdések iránt német nyelvterületen töretlen az érdeklődés, mi sem bizonyítja jobban, mint a több mint fél évszázada létező újság, a *Zeitschrift für medizinische Ethik* (www.zfme.de).

ORVOSOK ÉS A „FILOZÓFIA” A szakmai életben a bölcslelet szó tágabban értelmezendő, mint ahogyan megszoktuk, azaz olyan tudományként, amely a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit kutatja, és azokat a mindennapokban alkalmazza. (A „filozófia” az ősi felfogás szerint csodálkozás. A csodálkozás pedig bátorítja a lelki/szellemi kíváncsiságot.) A fogalom valóban része a tudományoknak, hiszen a napi gyakorlatban mindenki többé-kevésbé kialakítja a saját „filozófiáját”, életszemléletét. Ma azonban a bölcslelet alig jelenik meg a munkánkban, holott a PhD, a doktori fokozat is erre az összefüggésre utalna (*doctor of philosophy*). A diploma megszerzésével a kezdő orvos még messze van attól, hogy hivatásának megfeleljen. Fontos ugyan a tudás, a képzettség és a képességek, de ezek önmagukban mit sem érnek jó erkölcs nélkül. A tudomány műveléséhez értelem, tudás, de lelkiismeret is kell. Az embernek

természetes bölcsességre és erényekre van szüksége ahhoz, hogy megfelelően használja azt, amit elsajátított. Ez azonban már nem tudományos, hanem erkölcsi kérdés. „A bölcsék nyelve ékessé teszi a tudományt, / a balgák szája pedig dőre séget bugyogtat” – áll a *Példabeszédek* könyvében (8).

A tudomány nem jelent sokat filozófia nélkül, sem a tények távlat és értékelés nélkül. A tudomány tudást ad nekünk, de bölcsességet csak a filozófia adhat. A tudomány elemző leírás, a filozófia egységesítő magyarázat. A tudomány nehézsége, hogy a mennyiségi összefüggéseknek a valóságos dolgokkal való összekapcsolása céljából alapvetően szüksége van lételméletre, de a lét legáltalánosabb törvényeiről szóló filozófiai tanítás semmiféle mennyiségi megállapítást nem tud tenni. Albert Einstein (1879–1955) elismerte, hogy tudományából egy csepp etikát sem tud leszűrni.

Hamvas Béla (1897–1968) szerint: „Vallás, filozófia, tudomány könnyíteni akar, mint mondják az élet terhein, a hagyomány az embernek visszaadja önmagát.” A tudomány fogalmának bevezetésével az azzal való foglalkozásból az ősi Keleten tudás lett: *scientia sacra*. Kifejti azt is, hogy úgy tűnik, a tudomány mindent megfejt, holott ez önmagában kevés és merő mítosz, nem oldja meg a problémát, nem az egész, és nem is érhet az egészhez. (9)

MAI HELYZETKÉP Fél évszázad után a filozófia igénye ismét jelentkezett, így például a Würzburgi Egyetemen orvostanhallgatók és érdeklődők számára újfent bevezették a filozófiaoktatást, hiszen a leendő orvosoknak és kutatóknak el kell gondolkozniuk a világ dolgairól és az embereket érintő kérdésekről. A haladással mindig újabb kérdések vetődnek fel: mikor kezdődik az élet és következik be a halál, miben áll a beteg önrendelkezése és méltósága, mikor hagyható abba a kezelés stb. Ezért is mondta az orvos és gondolkodó Karl Jaspers (1883–1963): az orvos gyakorlata jól körülhatárolt filozófia. A felmerülő igény miatt időközben a müncheni Műszaki Egyetem orvostudományi karán és Freiburgban is oktatják a filozófiát az *Orvosi Etika és Történelem* tanszékén.

Németországban az első magánegyetem a *Witten-Herdeckei Egyetem* volt, amelyen öt kar működik, és mindenféle állami segítség nélkül jött létre. Egyik alapelvük, hogy a hallgató, függetlenül attól, hogy orvosi, közgazdasági vagy természettudományi karra jár, részt vesz a *studium fundamentale* munkájában, amely csütörtökönként nyolctól egyig és négytől hét óráig tart. Ennek legfontosabb területei: filozófia és tudományelmélet, művészettörténet és irodalomtudomány, idegen nyelvek és retorika, képzőművészeti tevékenység, színjátszás és zene. Az egyetemre háromszor annyian jelentkeznek, mint az állami egyetemekre.

Kényelmességből, az oktatás hiányosságaiból, természetünk felületességre való hajlamából fakadóan átveszünk megalapozatlan közhelyeket. Ezek egyike, hogy a mai ember hajlamos az évezred(ek) előtti, sőt még a századokkal korábbi

szellemi élet képviselőiről is lenézően vélekedni, mintha csupa alacsonyrendű emberek éltek volna annak idején a fejlődés kezdetleges fokán. Ők azonban semmiben sem álltak hátrább a maiaknál, csak bele kell illeszkednünk az adott korba. Mintha csak azért lenne érdemes tanulmányozni Platont és Arisztotelészt, hogy értékelni tudjuk, mennyit haladt azóta a világ. Sokan azt gondolják, többet tudnak, mint azok, akik előttünk éltek, hogy mi okosabbak vagyunk. Feltételezik, hogy az idő múlása csaknem csalthatatlan felsőbbrendűséggel ruhazza fel őket. Ez a magatartás a különbség, a fejlettebb tudás látszatát kelti.

Az idők folyamán a természettudomány és az orvostudomány sajnos kizárta magából a filozófiát. Ma ismét igyekezetet látunk a szétszakadt rész tudományok egységesítésére, lásd a német törekvéseket. A világ mind összetettebb gondjait csak a bölcslettudomány segítségével lehet megoldani, egyedül így lehet alkotó módon gondolkodni. Követendő példaként állhatna a mai kutatók előtt Goethe (1749–1832), aki a természettudományok több területén jeleskedett, amelyek mögött mindig őrt álltak a bölcséleti megfontolások.

ALAPKÉRDÉS Többször megvitattuk e lap hasábjain, hogy szükséges-e a szinte kezdetektől elfogadott, bár idegen eredetű, tehát magyarosított szavaink megváltoztatására törekedni még akkor is, ha egy adott szöveggörnyezetbe beleillik a tisztán magyar elnevezés. Egészében igaz az állítás, hogy a *filozófia* magyarul *bölcsélet*, *bölcsesség*, amely általános értelmű fogalom, mégis, ha például az orvosláson belüli szerepét tekintjük, akkor – mint azt írásom bevezetésében jeleztem – tulajdonképpen *tudománybölcséletre* gondolunk. A *bölcsészet* szó mára bizonyos értelemben „foglalttá” vált. Ha száz embert megkérdeznénk, hogy mire gondol a kifejezést használván, kilencvenkilenc valamelyik bölcsészszakhoz köthető fogalmat jelölne meg. Aki a bölcsészetet műveli, az a *bölcsész*. Vajon azonos-e az ezzel foglalkozó személy a filozófussal? Sokkal inkább gondolunk bölcsészhallgatóra, hasonlóan a *medikus*hoz, amely alatt orvostanhallgató értendő. Ha azonban megfontoljuk, a latin *medicus* tulajdonképpen gyógyítást és orvost jelent. Hogy ez mennyire így van, az a németben figyelhető meg. Ők az orvoslással foglalkozókra azt mondják, hogy „Mediziner”. Utolsóként: ma már a politikusok a saját döntésükre vonatkoztatott és önfelmagasztalásként használt *bölcs* kifejezéssel lejáratták az eme fogalomkörbe tartozó fennkölt jelzőt és főnevet egyaránt.

Meddig mehetünk el a magyarításban a magyarosítás rovására? A „filozófia” szó kapcsán már kifejezésre juttattam bizonyos kételyemet. Miközben újólag olvastam kéziratomat és a *táblázathoz* értem, eszembe villant, hogy ez a szavunk is magyarosított, hiszen a latin „tabula”-ból származik. Vajon hagyjuk el, és találjunk ki helyette másikat? Csaknem minden nyelvben a latinra vezetnek vissza e kifejezést, holott alakilag különbözőképpen, csak a spanyol nyelvben azonos a miénkkel ékezet nélkül (tabla), lásd a Czuczor–Fogarasi szótárt (1). Az ugyancsak latin eredetű *próba* szót (probo)

a nyelvészek annyira magyarnak tekintik, hogy az idegen szavak szótára nem jegyzi. Az *etika* a görögből származik (ethos) a latin közvetítésével, de annyira belénk ivódott, hogy sajátunknak érezzük. Nevezzük a *bioetikát* életerköcsnek? Azt hiszem, ennek hallatán kevesen tudnák a fogalmat elhelyezni. A *biokémiát* is furcsa lenne életvegytannak mondani, bár mindez részben szokás kérdése. Ha erőltetnénk a például hozott szavak, de bármely, már meghonosodott szó magyartítását, azt hiszem, joggal merülne fel ellenünk a purizmus vádja.

Visszatérve a *filozófia-bölcsészet* pároshoz, egyik korábban megjelent könyvem címe *Sebészfilozófia* (3) volt, amely főként szakmai és ahhoz kapcsolódó „bölcseleti” kérdésekkel foglalkozott. Visszagondolva, ha a *Sebészbölcselet* címet adtam volna, akkor – annyi év távlatából kívülről nézve is – valami okoskodó, fennkölt, a mindennapok felett álló gondolatgyűjteményt értenék alatta. Az eredetileg használt „filozófia” viszont – a könyv tartalmára nézve – szélesebb, szinte püthagoraszai értelmezésben alkalmazott fogalmat jelent.

ÖSSZEGZŐ ÁLLÁSPONTOM

Főszerkesztő úr a lap egyik számában kifejti (2), hogy „A magyar szókészlet telített, képes mindent kifejezni, ám az idegen szavak visszaszorítják a magyarokat és egysíkúvá teszik a beszédet.” Egyetértek vele, ezt a megállapítást azonban csak a jövőre nézve tartanám kötelezőnek. Megelégednék azzal, hogy máától (!) minden idegen, beszüremkedőben lévő idegen szónak találánánk anyanyelvi megfelelőit.

Az immár gyökeret vert magyarosítások válogatás nélküli átváltása emlékeztetne arra a körülményre, ha törvényeket hoznánk visszamenőleges érvénnyel. Minden egyes idegen eredetű szót meg kellene vizsgálni, és anyanyelvi elkötelezettséggel *sürgőző ajánlást* tenni a magyarított kifejezések *elsődleges használatára*. Ez a szótárkészítő feladata, aki megfontoltan (és feltételes nyelvészeti közmegegyezéssel) alakítja ki álláspontját.

A *múltra vonatkozóan* tiltanám, ha egyoldalúan az idegen szavak felé billenne a mérleg, lásd például a „teszt” szó használatát az e számban megjelenő *COVID19-hez társult gondolatok* című írásomban, hiszen ez az idegen kifejezés Bősze Péter-i értelemben immáron kiszorította saját szavainkat, és valóban egysíkúvá tette vonatkozó mondatainkat.

Válaszom a felvetett kérdésre: ha a készülő nevezetár valamelyest is megengedő, akkor lehetővé tenném a szóban forgó címszó *mindkét változatának használatát elsőbbségi ajánlással*, már csak mint szóválasztéki lehetőségként is, amivel változatossá tehető a szöveg.

ZÁRSZÓ Mint a legtöbb szakterületen, így a magyar orvosi nyelvvel összefüggő kérdésekben is adódhatnak nézetkülönbségek. Ezek megvitatásakor nem egymás ellen dolgozunk, hanem az eltérő nézetek ütköztetése során keressük a legjobb megoldást. Kölcsy Ferenc gondolatát idézem:

„Mert alapos s egyszersmind sokoldalú tudományt szerezni, feletlenül nehéz. Sok olvasás, még több gondolkodás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás, s fogyhatatlan béketűrő és állandóság az, ami itt megkívántatik” (5).

IRODALOM

1. Czuczor–Fogarasi szótár a Tinta Kiadó rövidítésében, 2010.
2. Bősze Péter *Szürkül a sokszínűség – jó ez nekünk?* MONY 2019;1:42.
3. Gaál Csaba *Sebészfilozófia* Budapest, Semmelweis Kiadó 2013.
4. Kovács József *A modern orvosi etika alapjai* Budapest, Medicina Kiadó 2006.
5. Kölcsy Ferenc *Parainesis Kölcsy Kálmánhoz* Irodalmi szöveggyűjtemény, Budapest, Tankönyvkiadó 1983.
6. Selye János *Álomtól a felfedezésig* Budapest, Akadémiai Kiadó 1967.
7. Szentkuthy Miklós *Doktor Haydn* Budapest, Magvető Kiadó 2009.
8. *Példabeszédek könyve* Öszösvetség, Szt. Jeromos Bibliatársaság 1999.
9. Weiner Sennyei Tibor *Hamvas Béla ezerarcú és egyszerű élete és műve* Magyar PEN Club 2019.

KÉRDÉS:

Gaál Csaba egyik könyvének címében szerepel a *sebészfilozófia* szó. A „filozófia” szót mivel lehetne helyettesíteni?

Makra Júlia

Pontosan mit értünk azon, ha azt mondjuk: *valaminek a filozófiája*? Fentebb a filozófiának többféle meghatározása szerepel, amelyekből egyebek közt kiderül, hogy ez a fogalom nem szűkíthető le egyetlen tárgykörre sem. Mégis azt látjuk, hogy a hétköznapi szóhasználat leszűkíti: van már vállalati vagy cégfilozófia, szervezeti filozófia, sőt létezik „projektfilozófia” is.

Mit ad isten, projektfilozófiája többek között éppen egy olyan tanári módszertani kézikönyvnek van, amelyben a szerzők „*elméleti alapokat kívánnak biztosítani a gyermekkori nyelvtanításban érintett pedagógusoknak*” (3).

Feltehetően ezekre az újabb keletű filozófiákra vonatkozik a Tolcsvai-szótár 3. számú meghatározása: *alapelv, működési elv, személy vagy intézmény cselekvéseinek vezérlő elve*.

Az 1965-ben kiadott Bakos-féle *Idegen szavak kézikönyvének* ezt a jelentést még nem említi, ahogyan a Duden *Deutsches Universalwörterbuch*-jának jóval később, 2003-ban megjelent 5., átdolgozott kiadása, sőt jelenlegi világhálós kiadása sem ad ilyen meghatározást.

Szükíti a fogalmat Hamvas Béla is, amikor azt mondja:

„Ha a dolgokat rendbe hozom, ha minden a helyén van, a világ értelme helyreáll. Minden filozófia ilyen értelem-helyreállítási kísérlet” (1).

„Tudás csak az egészre vonatkozhatik. Amit a tudomány művel, az csak ismeret, mert mindig részlet, amit a vallás, mindig csak érzület, mert mindig magatartás, amit a filozófia, csak megértés, mert mindig szemlélet” (2).

Molnos Angéla *Magyarító könyvecskéjében* (4) a filozófia szó magyarítására az alábbi javaslatot teszi:

filozófia bölcsélet, bölcsészet; eszmerendszer, világnézet, világszemlélet, világösszkép, gondolkodásmód, életfelfogás, életkövetés, szemlélet, alapelv, vezérelv, elgondolás.

Tótfalusi István *Magyarító szótárában* (5) pedig ez áll:

filozófia bölcsélet, † bölcsselem, † bölcsességtan; életfelfogás, gondolkodásmód, világszemlélet, életszemlélet; alapelv, vezérelv, elgondolás.

[A † jelentése: régies.]

Mindezek alapján sajnos még mindig nem tudom egyértelműen megválaszolni azt a kérdést, hogy a szóban forgó könyvcímbe a „filozófia” szót mivel lehetne helyettesíteni, hogy pontosan kifejezze a szerző mondanivalóját. Talán mondhatnánk, hogy a sebészet *vezérelve*, vagy kissé elszakadva az eddigi meghatározásoktól, valamivel tágabb értelemben, hogy a sebészet *eszmeisége* – de ezt látatlanban, a könyv ismerete nélkül nem lehet eldönteni.

IRODALOM

1. Hamvas Béla *A bor filozófiája* In: A magyar Hüperion II. Medio Kiadó h. n., é. n. 219.
2. Hamvas Béla *Művészeti írások II.* Budapest, Medio Kiadó 2014:321.
3. H. Tóth István *Híradás egy tanári módszertani kézikönyvről. Projektpedagógiai törekvések a nyelvtanítási folyamatokban* Módszertani közlemények 2008/48/3:141–3.
4. Molnos Angéla *Magyarító könyvecskéje* Debrecen, Molnos Angéla Közhazsnú Alapítvány 2015.
5. Tótfalusi István *Magyarító szótár* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2011.

MIRE JÓ A BÖLCSESZETTUDOMÁNY?

MTA-rendezvény (ORIGO)

„Fodor Pál történész, az MTA Bölcsészettudományi Központjának főigazgatója arról beszélt, hogy a bölcsészettudományok az ember-ről szólnak, így legalapvetőbb feladatuk a tolmácsolás, közvetítés kétféle értelemben: egyrészt feladatuk a múlt kulturális értékeinek továbbadása a következő generációk számára, másrészt a világ összefüggéseinek érthető közvetítése is alapvető fontosságú a közösség számára.”

Nyelvelemző bölcsélet

(Részlet a szabadbölcsészet honlapról)

„...alapvető tétele Gottlob Frege (1848-1925) megfogalmazásában azt mondja ki, hogy a gondolatokhoz csak a nyelven keresztül van hozzáféréseünk. A gondolatokat közvetlenül nem, csak nyelvi kifejeződésüket tudjuk vizsgálni: nem lehetséges filozófiai magyarázat a nyelvi kifejeződések vizsgálata nélkül. Frege szerint a gondolatokat a mondatok tükrözik vissza: »A mondatot a gondolat leképezésének tekinthetjük, oly módon, hogy gondolatok és gondolatrészek esetén a rész és az egész viszonya egészében ugyanaz, mint a mondatok és mondatrészek közötti viszony.« Ezért mondhatja, hogy »a mondat szétszedése megfelel a gondolatok szétszedésének«. Mindez nem jelenti azt, hogy a filozófia céljává kizárólag a nyelv vizsgálata válna. Frege kitartóan állította, hogy kutatásainak témája elsősorban nem a gondolatokat kifejező mondatok, hanem maguk a gondolatok, és hangsúlyozta: »A logikával foglalkozó fő feladata a nyelvtől való megszabadulás.« Továbbá, »a filozófus munkája nagyrészt a nyelvvel való harcból áll«. Azonban, bár lehetséges, hogy a mondatok a gondolatok torz tükröi, de – mondja Frege – nincsen más tükrünk. Elsősorban a gondolatok lehetnek igazak vagy hamisak, a mondatok csak levezetett értelemben azok. A gondolatok lényegi tulajdonságai, hogy nyelvi kifejezésre alkalmasak, hiszen egy olyan jelentés, mely nem ragadható meg nyelviileg, pusztán fantom. Egy mondat azáltal kap jelentést, hogy a beszélők azt így értik. A további kérdésre, hogy miben áll a beszélő mondatértése, Frege ezt mondja: »Abban, hogy a beszélők feltételezik a helyes feltételtől, hogy azt teljesíteni kell ahhoz, hogy a mondat igaz legyen.« Az igaz mondat és a helyes gondolat ennek megfelelően szoros összefüggésben van az igazság fogalmával. Frege nem árulja el, hogy milyen feltételekkel tekinthető egy mondat igaznak, de tétele, hogy az igazság és a jelentés egymással szétválaszthatatlanul összekapcsolódik, a huszadik században általánosan elfogadottá vált.”

ÖSSZEGEZÉS (Böszö Péter)

Van több bölcsészettudományi egyetemünk, vannak bölcsészettudományi karok; Balázs Géza bölcsészettudományi, azaz filozófiai karon tanít. Ám hogy mi a bölcsészettudomány, arra nem kaptam választ, és a világhálón sem találtam. Balázs Géza válasza alapján a bölcsészettudomány és a filozófia azonos fogalom. Büky László szerint a filozófia magyarul bölcsélet. A bölcséletet és a bölcsészetet nem gondolom azonos fogalomnak.

Végeredményben a javasolt meghatározásoknál jobbat összegzésként sem tudok adni. Talán a kedves olvasó majd segít. Egy javaslat már a kézirat összeállításakor érkezett: a filozófia általános értelemben *lételmélet* (Kernács Rebeka bölcsészhallgató személyes közlése).

MEGJEGYZÉS:

Gaál Csaba írta hozzászólásában a *filozófia, próba, etika* szavakra vonatkoztatva, hogy „Ha erőltetnénk a például hozott szavak, de bármely, már meghonosodott szó magyarítását, azt hiszem, joggal merülne fel ellenünk a purizmus vádjá”.

Nos, félezer éves Habsburg-gyarmati voltunk alatt megszármazhatatlanul sok idegen szó honosodott meg nyelvünkben

– volt idejük bőven. Ha ezeket meghagyjuk, mit akarunk magyarítani a köznyelvben? Avagy a köznyelv magyarítása purizmus? Emlékeztetek Szabó T. Attila kiváló nyelvészünk intelmére, miszerint az idegen szó használata nyelvünket nem gazdagítja, hanem ellenkezőleg: szegényíti, kiszorítja a szép magyar szokat. Szomorú bizonyítéka ennek a Tinta Kiadó által megjelentetett *Régi szavak szótára* (1). A szótár majd 500 oldal terjedelmű, sok ezer szóval. Ezek már mind áldozatul estek az idegen szavak használatának. A megbélyegző jelzöt is vállalva igyekszem ezeket feltámasztani: visszahozni őket a „gyarmati sorsunkban” meghonosodott idegenek helyére.

A *Sebészfilozófia* címben a „filozófia” Gaál Csabának a sebészetre vonatkoztatott szélesebb, szinte püthagoraszzi értelmezésben alkalmazott fogalmat jelent. Püthagorasz számára – írta Gaál Csaba – a filozófia „tág értelemben volt használatos, beletartozott a vallás, a tudomány, a matematika és a zene, az orvoslás és a csillagászat, a test, szellem és lélek egysége”. A címet olvasva nem teljesen ez jut eszembe. Inkább olyasmi, hogy hol van a sebészet helye az emberre vonatkozó világban, miként kell a sebésznek gondolkodnia tudománya művelésekor. Az előbbinél „A sebészet világa”, az utóbbinál „A sebészi gondolkodás/észjárás” lehetne a cím.

Természetesen ezek csak gondolatok, nem ismerem a könyv tartalmát, csupán találgatok. A filozófia szóval az a gondom, hogy érzek valamiféle fogalomkört mögötte, de nem tudom megnevezni.

Akárcsak az a bizonyos barát, aki Kosztolányival keveredett vitába:

„Mondjak például helyes szót erre: blazírt. Hirtelenében kibökkentem: unott. Rázza a fejét. Erre eszembe jut egy szó, melyet évekkal ezelőtt olvastam: magaunt. Ezzel se éri be. Azt állítja, hogy a blazírt több és kevesebb, ebben van valami úri, szenvedő, világfájdalmas, fanyar, egy kis illatszer is és egy orchidea is, a magaunt pedig egyszerűen csak magaunt. De miért? Mert az idegen szónak múltja van, és hajlandó beleképzelni az illatszer és az orchideát, a másikba pedig nem hajlandó beleképzelni.” (2)

Ez egyébként nagyon sok más idegen szóra is jellemző, de a magyartól teljesen idegen. A magyar nyelv rendkívül képszerű; ezért is berzenkedem a megfogalmazhatatlanul elvont idegen szók ellen. Én még ragaszkodom a jobb agyféltekém szóképvilágához. Jól elvagyunk vele több mint 3000 éve.

IRODALOM

1. Kiss Gábor (szerk.) *Régi szavak szótára* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2012.
2. Kosztolányi Dezső *Nyelvtisztítás* Nyugat 1916.

Részlet Tiszaamarti Antal *Orvosi nyelvünk helyes magyarsága* című könyvéből

„A -lag, -leg módhatározó rag

A régi nyelv is ismerte, egy-két nyelvjárásunk ma is kedveli; de a népi csakúgy, mint az ó nyelv, inkább csak az -ó, -ő képzős igenevekhez ragasztja. Újabbkori szertelen elterjedtsége idegen hatás folyamánya: a német *-lich* végű szokat utánozzák vele. Minthogy azonban a vele való szóalkotás könnyed és tömör képzésmód, s továbbalakításra kész és készséges formákat terem: be kell érünk azzal, hogy használatát csak megszorítjuk.

Kifogástalanok: látszólag, láthatólag, vélhetőleg, eshetőleg, hozzávetőleg; mellesleg, elegendőleg, oldallag (= oldalt).

Az alábbiakat, ahol lehet, mellőzzük:

lényegileg: lényegében, velejében, valójában...

elvileg különbözik: elvben, merőben, lényegesen

gyakorlatilag: a gyakorlatban, gyakorlati nézőpontból

gyárilag készített: gyári (készítésű)

műtétileg eltávolít: műtéttel

fejlődésileg kevésbé differenciált sejtek: kevésbé fejlett sejtek

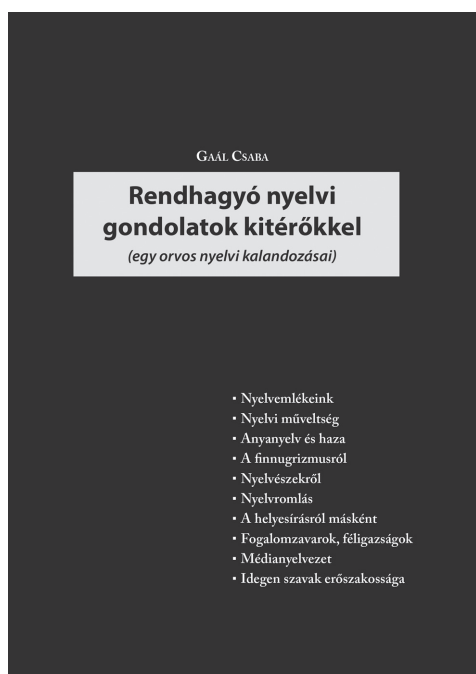
elsődleges: elsőleges, első, kezdő, elsőfokú; elsődleges hashártyadaganat: eredeti h.;

elsődleges sebgógyulás: elsőrendi, elsőrendű, sima

előzőleg: előbb, azelőtt, előtte...”

Bősze Péter

Gaál Csaba: *Rendhagyó nyelvi gondolatok kitérőkkel* (Egy orvos nyelvi kalandozásai)

Miként a címből adódik, Gaál Csaba gondolatai a nyelvről rendhagyók, sokban eltérnek a nyelvészet hivatalos állásfoglalásától. Nem délibábokat kerget, hanem a hihetetlen műveltségű tudós észszerű következtetéseit veti papírra.

Könyve két részből áll: „Alapgondolatok” és „Nyelvünk jelene”. Az Alapgondolatok első fejezete nyelvméleinkről szól. Lenyűgözően érdekes olvasmány! Tudósok gondolatait, bizonyítékokra alapozott véleményeket közöl a magyar nyelvről. Például idézi Bolyai János véleményét, aki

„a magyart primigena nyelvnek tartotta, amely önmagából keletkezett és így gyöksszavai nem vezethetők vissza külső forrásra”.

A nyelvészeti kutatások eredményeit összeveti a régészet és a genetika kutatási eredményeivel, és az ezekből levont következtetéseket ismerteti. Például:

„A DNS-minták szerint az altaji vérvonal még több ezer év után is meghaladja az uráit”.

A második fejezet a magyar nyelvről szól „Elgondolkoztató” cím alatt. Legelőször Sinkovits Imre szavait idézi:

„De feladat vár Rátok a nyelvápolás terén is. Nem a tibeti nyelvtan szótár elkészítése, csupán Édesanyátok nyelvének tisztán tartatása, megőrzése, hogy szeplőtlen gazdagságban adhassuk tovább gyermekeinknek, unokáinknak. Mert ez az egyik, tán legerősebb kapocs, mely összeköt Valamennyiünket, élő és holt magyarokat!”

Hosszasan idéz más vélekedéseket is a magyar nyelvről. Összeveti nyelvünket az indoeurópai kultúrával, és részletesen beszél a gyökrendszerről. Nyelvünk finnugor eredetéről olyan szakemberek vélekedését ismerteti, akik tudományos ismeretek birtokában nem tartják elfogadhatónak ezt az elméletet.

A harmadik fejezet az anyanyelvről szól.

„Meghatározás szerint az anyanyelv az elsőként megtanult, a legjobban ismert és leggyakrabban használt nyelvet jelenti. Az anyanyelvnek van egy nehezen meghatározható többlettartaléka, a lelki kapcsolat, amely különleges varázssal, misztériummal ruházza fel. Aki ezt nem érzi, annak nincs anyanyelve.”

Az anyanyelvet érezni kell – erről szól egy külön rész. Tártyalja a magyar nyelv jellemzőit, szépségét, erejét, valamint az anyanyelv és a haza kapcsolatát, és azt a kérdést: ki a magyar?

A nyelvi műveltség kérdésének is szentel egy fejezetet. Felteszi a költői kérdést: szükség van-e klasszikus műveltségre, kultúrára? Elgondolkoztató ennek a résznek a zárása:

„A semmihez sem kapcsolt, összefüggéseiből kiragadott információ csak jön, megy. A ma iskolája intézményesítette az információözönt, és mindent megtesz azért, hogy elértektelenítse a kultúrát. Az alkotó gondolathoz is gazdag belső világ kell, ez pedig kultúra nélkül nem jön létre, márpedig a művészetek halmoznak el bennünket élményekkel, érzésekkel.”

Gaál Csabának ezzel a véleményével teljesen azonosulok. Nem lehet hol ezt, hol azt megtanulni. Az ismereteket nem is megtanulni kell, hanem a saját gondolatvilágunk színvonalára felfűzve rögzíteni.

Az összefüggések kapcsolódnak, és ha előjön valamelyik, hozza a következőt is, és így tovább. Az összefüggésekben tanulás nagyságrendekkel egyszerűbb, és nagyságrendekkel tartósabban rögzül.

Ebben a fejezetben tárgyalja még a mesterséges intelligencia, korunk műveltségének, erkölcsének és nyelvi tájékozottságának kérdéseit, rámutatva társadalmunk elképzelhetetlen tájékozatlanságára.

A fejezet befejező része Gaál Csaba visszatérő vesszőparipája: többségnél az igazság? Így kezdődik:

„Ma bármilyen kereséssel, kutatással kapcsolatos kérdés megvitatásakor a vonatkozó szöveg így kezdődik: Megnéztem az »interneten«.”

Részletesen elemzi azt a nyelvészeti vélekedést, miszerint a többség nyelvhasználata a megfelelő. Ezt elfogadhatatlannak tartja, hangsúlyozva a nyelvművelés kérdésének szükségességét. Ezzel a nézetével is maradéktalanul egyetért.

Az Alapgondolatok utolsó fejezetének címe: „Nyelvészekről”. Gaál Csaba hadilábon áll a nyelvészekkel, pontosabban a gondolkodásmódjukkal, mondván, hogy semmit nem hajlandók figyelembe venni a nem nyelvészek véleményéből. A nyelvészek makacsul ragaszkodnak „a hosszú évtizedekkel ezelőtti elsajátított ismeretekhez, nem hagyják magukat meggyőzni”. Nézete szerint a fiatal nyelvész-nemzedékből hiányzik az alázat, amelyet a gyengeség és a bizonytalanság jelének tartanak. „Az alázat (humilitas, a humus, azaz a föld szóból ered) voltaképpen az arra való bátorságot jelenti, hogy leszálljak önteltségem trónjáról, és mindennapi emberré válok.”

Külön tárgyalja a tudomány fogalmát, viszonyulását a nyelvészethez, valamint hogy ki művelheti a nyelvet. Az „avatatlanok” sokaságának meghatározó nyelvészeti munkásságáról nagyon sok példát találunk a könyvben.

A sorokat olvasva azon töprengtem, miért a nagy ellentét a nyelvészek és a nem nyelvészek között, miért vannak a nyelvészek más helyzetben, mint más tudományok művelői. A válasz kézenfekvő: a nyelvet mindenki használja, méghozzá állandóan. Márpedig, ha valamit állandóan használunk,

abban jártasak leszünk. A nyelv közügy, a szabatos nyelvhasználat nyelvművelés, lett légyen a használó nyelvész, avagy „avatatlan”.

NYELVÜNK JELENE – erről szól a könyv második része. Tíz fejezetből áll:

Nyelvromlás
Gyakoribb hibák
A helyesírásról másként
Stílus, nyelvezet
Fogalomzavarok, félígazságok
Nyelvi divatok
Médianyelvezet
Idegen nyelv, idegen szavak
Kiejtés
Humor

Részletes elemzésük meghaladja ezen ismertetés kereteit, és nem is nagyon lehet a példák, a gondolatok sokasága miatt. Ezeket nem elolvasni, hanem tanulmányozni kell. A leírtak elsajátításával kialakul a helyes nyelvszemlélet és a szabatos nyelvhasználat. Mindenkinél ajánlom! Továbbmegyek, tanítani kellene az iskolákban, mert:

- Olyan szemléletet hordoz, amely felkelti a nyelv iránti érdeklődést, méghozzá érdekfeszítően, mellőzve a magyar nyelvi órák egyhangúságát.
- Észrevétlenül tanít a szabatos nyelvhasználatra, igen érdekes, a tanulók figyelmét lekötő írásokkal.
- Rámutat a rossz példákra, ezzel is elősegítve a helyes nyelvhasználatot. A tanulók mintegy cinkostársá válnak a hibák kijavításakor.
- Ösztönöz másik nyelv megtanulására, azért is, hogy anyanyelvünket megfelelően lássuk.
- Becsempészi a humor fontosságát a nyelvhasználatba is. A humor ennek is sava-borsa.

Összegezve: valóban rendhagyó könyvről van szó, amelyet mindenkinél ajánlok. Aki olvassa, nehezen tudja letenni. A 240 oldalas könyv a *Libri boltokban*, valamint a *bookline.hu* címen szerezhető be.

Részlet a könyvből

„...Az anyanyelv meghatározza viselkedésünket, beépül élettapasztalatainkba, gondolkodásunk logikai rendszerébe, és megmaradásunk, nemzeti önazonosságunk záloga. Ezt a biztonságot egyetlen, még a legalaposabban megtanult idegen nyelv sem adhatja, csakis az anyanyelv. Ezen tudunk mindent elmondani, magunkat világosan kifejezni. Szülőföldünk hanghordozása ott él nemcsak beszédünkben, hanem szellemünkben és szívünkben is. Csak anyanyelvén adhatjuk teljes önmagunkat.”

Nesze neked, magyar nyelv!

A Medical Online írta:

- *Eredményes employer branding stratégia vagy "teltházás" online esemény? Várjuk a HRKOMM Awardon!*

Nem vagyok teljesen jártas az üzleti világban, ezért – noha megértettem a mondatot – megnéztem, hogy mit jelent az *employer branding*. Íme a meghatározás:

Employer branding is the process of managing and influencing your reputation as an employer among job seekers, employees and key stakeholders. It encompasses everything you do to position your organization as an employer of choice. Your employer brand is your organization's reputation as an employer.

Az *employer brand* tehát *vállalati hírnév*. A mondat magyarul: A vállalati hírnév javításának eredményes módszere, avagy „teltházás” világhálós esemény? A kérdés nyilván a HRKOMM Awardra vonatkozik. De az mi? Az orvosok mind tudják, csupán én maradtam el világtól? Lehet. Megnéztem: A legjobb HR-KOMMUNIKÁCIÓS megoldások versenye. Az általános tájékoztatásból megtudjuk, hogy a **HR-es és kommunikációs szakmának szóló versenyről van szó egy új kategóriában („Amit a járványhelyzetből tanultunk”)**. A HR-kommunikáció = human resource communication. A HR tehát a human resource (humán erőforrás) betűszója, az üzleti világban elterjedt. A human resource communication a humán erőforrás közölködése. Magyarul értelmezve: a vállalati életben szereplők (alkalmazók, alkalmazottak) megbeszélései (tájékoztatás, tájékoztató, képzés, irányítás stb.).

Megtudjuk még, hogy díjakat osztanak, a nyertesek pontszerzők az Apex PR Toplistán.

Ez a rövid mondat és a kiegészítő tájékoztatás vészjelző: azt mutatja, hogy a magyar nyelv rohamosan angolosodik. A szerzők még csak meg sem kísérelték az angol kifejezéseket magyarul is mondani. Természetszerűen fogadják el a kevert nyelvet. Nem is gondolnak ennek veszélyére; ez a nyelvi tudatosság teljes hiánya. Egy lépés, és a mondat így hangzik:

Eredményes employer branding stratégia vagy top online story? Várjuk a HRKOMM Awardon!

A következő lépés: *Först klassz employer branding stratégia vagy top online story? Participálj a HRKOMM Awardon!*

Jól mutatja a példa azt is, hogy az idegen szó hozza a szövegkörnyezetét, kiegészítő írásait. A szerzők a kezdő idézőjelet következetesen a felső kitevőbe teszik, miként az angolban („teltházás” a „teltházás” helyett). A *human resource* már hu-

mán erőforrás, még csak nem is *emberi erőforrás*. Nyelvtudatosan személyekről beszélünk – nem keverjük az élettelen az élővel; miként a betegek, vizsgált betegek helyett sem mondunk beteganyagot. A fölöslegesen használt idegen szavakról már nem is beszélek. Hozzájön még, hogy az adott magyar orvosi folyóirat neve: *Medical Online*. **Szegény magyar nyelv!**

A tudománynyelvek (szaknyelvek) és ezáltal az anyanyelv angolosodása, ha túllép egy szintet, végzetes lehet, mert az anyanyelv és a nemzeti közösség versenyképességének csökkenéséhez vezet. A magyar orvosi nyelv már elindult a köztes tudománynyelvvé válás (angolosodás) útján, de még többé-kevésbé ki tudja elégíteni a társadalom mindenkor nyelvi kifejezési szükségleteit. Ám ha elangolosodik, erre már nem lesz képes. Ennek veszélyéről a *Magyar Tudomány*ban éppen most megjelenő közleményemben így írtam (1):

„A tudománynyelv elangolosodása a nemzeti tudománynyelv elvesztéséhez vezetne, és képtelenné válna teljes nemzeti szerepkörének ellátására. Ennek következtében:

- Megváltoztatná az egyén gondolkodásmódját, következményes önazonosság-, személyiségváltozással.
- Angolosítaná a szabatos magyar mondat- és szövegszerkesztést – ennek már részben elszenvedői, szemtanúi vagyunk.
- Angolosítaná a köznyelvet, szegényítve annak nemzeti szókincsét.
- Fokozatosan elégtelenné válna az ismeretterjesztés, a tudományos eredmények, az újdonságok megismertetése a közosséggel, és kettéválna a társadalom az angolul értő művelt kisebbségre és az angolul nem beszélő, ismeretekből kirekesztett többségre.
- Hiányos lenne a közösség műveltsége, a társadalom elvesztené versenyképességét, és a nemzeti közösség előbb-utóbb beolvadna más nemzeti közösségbe, felvéve annak nyelvét (nyelvcsera a vége).

Természetesen a folyamat nem egyik napról a másikra megy végbe, hanem történelmi időmértékben.”

Emlékeztető: Mivel a nemzetközösség és nyelve elválaszthatatlan, a közösség addig létezik, amíg a nyelve él, és fordítva, a magyarság is addig marad, ameddig magyar az anyanyelve. Ezért a közösség minden tagja elszámolással tartozik, hogy miként bánt az anyanyelvével, a közösség megmaradásának letéteményesével.

IRODALOM

1. Bősze P. A magyar orvosi tudománynyelv és a Magyar Tudományos Akadémia (*Ahogy az orvos látja*) Magyar Tudomány 2021;182/9, megjelenés alatt.

